

НИКОГА НЕ СЪМ СИ ПРЕДСТАВЯЛ,че един ден ще се захвана да пиша книга за Борис Христов - великия българин и гениален оперен артист! Един от най-великите българи на XX век и безспорно най-гениалният сред световните басы на отминалия век. Не крия че съм пристрастен към явлението Борис Христов . Защото то е явление на световния и културен небосклон - не само на музикалния,оперния. За него,приживе са написани безброй отзиви,рецензии и винаги на „най-висока нота“. Повечето естествено за неговото покоряващо,магнетично,недостижимо изкуство. Не е пощаден и от любителите на“жълтата преса“. Но за“скандалите“ в които той е поставен от медиите понякога единствената негова „вина“ е била непримиримостта му,категоричното му несъгласие да се правят,меко казано, „шеги“ с изкуството,на което остана най-верен,най-последователен, безкомпромисен жрец до последният си ден! В същата степен беше и остана най-верен син и патриот на своята обичана България! Двете страни на една същност,с които той никога не допускаше компромис.

Борис Христов имаше сериозно намерение да напише свои спомени за изключително богатият си и смислен живот на човек и артист. И това щеше да стане най-добрият,най-верният документ за него, и епохата в която се разви неговата шеметна кариера,по неговият стремителен,звезден път към не достигнатите от никого до сега върхове в световното оперно изкуство. На моите,пък и на други негови приятели,напомнения или запитвания,кога ще се захване с този не по маловажен от великото му изкуство труд за него той все отговаряше:“ Желанието ми е на лице. Това,което искам да каже е не толкова за себе си,колкото за изкуството. Предпочитам да разкажа ,за злите сили,които владеят над театъра. Отчаян съм от оперната политика в целия свят... Оперите не се ръководят от квалифицирани хора“.

За щастие той до завидна творческа възраст „трупаше“ материали за своя магистрален труд. Представления, концерти, продължаваха да запълват неговите творчески планове. За нещастие - болестта му дойде така неочаквано, така коварно,че не му даде никакъв шанс да осъществи дълго отлаганото си намерение да сложи по най-достоеен и категоричен начин.“На своята блестяща кариера!“

Книгата за неговият живот остана не написана Но интересът към гениалното изкуство на този велик българин няма никога да секне. И колкото повече хора добросъвестно и искрено се опитват да се докоснат до него, колкото повече сериозно и отговорно пр ибавят“чертичка по чертичка“ към портрета на своя кумир толкова по величествен и достоверен ще се открие върху вечното“платно“ на световното изкуство въобще, образът на една завладяваща,необхватна личност. И в същото време - толкова обикновен и скромен в битието си ЧОВЕК. За този „обикновен“ човек след много колебания и опити да преодолее неувереността си,съмненията си в евентуален успех ще се опитам най-чистосърдечно и просто,по човешки,да разкажа. Да разкажа хронологически за едно приятелство,доказало се,утвърдило се през десетилетията. Едно приятелство,тръгнало от „нулата“ за да достигне до своя апогей, никога от нищо не помрачавано!Защото в началото за Борис Христов аз съм бил,вероятно,един от милионите негови почитатели,за да мога без колебание и излишна скромност да кажа че станах и останах един от малцината негови най-скъпи български приятели! Това ми положение освен всичко,ме задължава, в своето писание да бъда абсолютно точен в това в което ще кажа. Да“поправа“

някои допускани от други автори -волно или неволно - неточности за неговия живот.Позволявам си го , защото аз имах щастието да чуя преди всички, писали за него от „извора“ за неговия живот и за неговия корен. А каква по голяма гаранция от това да чуеш от родителите на един човек за неговия живот,за неговото начално развитие.....

За баба Райна и дядо Кирил Христови подробно ще разкажа по-нататък.

И все пак, за да преодолее моето колебание тези мои съмнения в добрия изход на моето начинание ми помогна не друг а най-верният ,най-достойният и най-важният за Борис Христов след родителите му човек.Помогна ми ГОСПОЖА ФРАНКА ХРИСТОВ ДЕРЕНСИС!- съпругата ,приятелят,човекът имаш най-голяма заслуга за това Борис Христов да стане този Борис Христов, когото светът знае,боготвори и му се прекланя!

Написах и писмо със следното съдържание:

Скъпа госпожа Франка,

Пиша Ви по един въпрос,който поражда у мен сериозно колебание. Но надявам се, с Ваша помощ да го реша. Както знаете,от седем осем години,от името на музикалното общество“БОРИС ХРИСТОВ“ провеждам „Вечери с изкуството на Борис Христов“. На тях,освен предварително обявената програма аз винаги разказвам по нещо,свързано с многогодишното ми приятелство с бате Борко. И това винаги се е посрещало с голям интерес от многобройните старозагорски почитатели на гениалният артист. И много често са питали защо не напиша нещо повече за това приятелство - книга,да речем? Сега сериозно се замислям, въпреки колебанието ми, да се опитам да поработя по този въпрос. Не зная колко голяма и колко интересни би станала тази книга. Сигурен съм в едно: - В нея ще разкажа най-точно и най-истинно за всичко,което знам,което съм преживял, и най-важното което все още добре помня. Ще разкажа само това,което е стигнало до мен лично от бате Борко, от Вас, от бате Любчо.....А преди това - от баба Райна и дядо Кирил. От писмата Ви, които най-старателно и грижливо съм запазил и които с най-голямото ми богатство. Ще бъда щастлив, ако мога да добавя, макар и само един „щрих“ към портрета на ЧОВЕКА БОРИС ХРИСТОВ! В главата ми се „върти“ и работно заглавие:“МОЯТ БОРИС ХРИСТОВ - хронология на едно приятелство“.

Това,за което си позволявам да Ви помоля е . да получа Вашето съгласие, Вашата благословия! Ако кажете:“Да! - ще започна. Вашето“Да“ ще ми даде вдъхновение и сила да доведе делото до добър край. Друго което, най-много си пожелавам е да бъдете жива и здрава още дълги години за да видите и кажете мнението си за този мой труд. Както и да ми помогни те при нужда за изясняване на някои неща....

С Нася ви прегръщаме топло

Ваш Нино Луканов

Писмото е писано на 28.3.2001 г. Като се отчете мудността на пощите и дългото пътуване на писмата, може да се приеме, че госпожа Франка ми отговори“светкавично“.В отговорът си на писмото ми от 20.4.2001 г.тя пише следното:

Скъпи Нино,

Възможността за твоя книга за Борис ме извади от ежедневната ми тъга. Това е една прекрасна идея - и да разкриеш на българите човечността и дългото,

изпълнено с обич приятелство на Борис към теб. Ще бъде най-приемлива от всички биографии за Борис написани от прочути английски, френски, италиански музиколози, които пишат дисертации за неговото изкуство,но не познаваха ЧОВЕКЪТ. Борис Христов беше и е един единствен пример, неповторим. Той осъзнаваше своята цена, но беше скромнен,резервиран.Със сигурност не беше лесен. Спореше живо с диригенти като Караян, Фуртвенглер,де Сабата....защото не понасяше намеса върху собствените му интерпретации,темпа,режисура,звукоизвличане...С една дума - една голяма личност,която удиви също и мен,която бях свикнала от детинството си да слушам,да познавам най-големите личности на света в къщи и от моя баща.Следователно,твоята книга,ще бъде една радост и един документ за твоите сънародници. Приятна работа.

Прегръщам те с Нася и скъпата Мария Клинчева
Франка Христов

Все в посока преодоляване на колебанията ми дойде и подкрепата на другия,най-верен приятел на Борис Христов от младежките му години до ден днешен - Любен Живков, бате Любчо, също мой драгоценен и искрен приятел. Благоприятното стечение на обстоятелствата продължи и по.нататък. Подкрепя и готовност за съвместна работа по книгата изяви и моят приятел Георги Манов - висок професионалист в художествено документалния литературен жанр. Автор на много и интересни книги за родолюбиви българи и съдбоносни за България събития. Журналисти достоен човек.

Дано с добронамереността и доброжелателството на всички приятели и близки и божията помощ успее в моето начинание

Авторът

В ЕДНА ВЛАЖНА ЕСЕННА ПРИВЕЧЕР на далечната 1948 година в моето родно село Девене, Врачанско, се шурах из двора ни, вършейки някаква незначителна работа. А може би и за малка почивка , след заниманията и подготовката за следващия учебен ден. Тогава съм бил само на дванайсетина години. Нищо не предвещавахе да се случи нещо значително в живота на едно момче, в един селски двор,в едно,макар голямо и будно село, но село... И съвсем неочаквано от радиото на съседите се разнесе един глас, какъвто никога до тогава в малкото си житейски години не бях чувал! Неговата сила беше толкова осезателна,хипнотична,че не ми позволи да помръдна ни крачка от мястото, където бях. Лееше се някаква песен непозната ми до този момент. Съвсем различна от всички мелодии и песни, които звучаха от малкото радиоапарати в голямото ни село и от многото „радиоточки“ почти във всяка къща. То и малкото радиоапарати звучаха като радиоточки, защото властта ги беше запечатала за работа само в обхваща на вълните на Радио София. А гласът се носеше така волно, така внушително, че имах усещането за вълшебен полет в неизвестни простори. Певецът,чийто глас чувах и не можех да си п представя, че това е глас на човек, а не някакъв вълшебник, пееше на неизвестен за мен език! Или по-точно, според моите познания на начинаещ ученик по предмета френски език в прогимназията,това приличаше на френски. И наистина, когато свърши песента,говорителят съобщи:“ Чухте арията на Мефистофел от едноименната опера

на Бойто в изпълнение на Борис Христов!!! А сега де! Как да се оправя в тази не лека загадка за мен! Песента или арията, както я казаха на френски, авторът-чужденец, а името на изпълнителя, българско! Това си остана дълго време загадка за мен, за моето все още не обременено съзнание и познание съзнание. За съжаление, колкото и да слушах радио съвсем целенасочено и с надежда отново да чуя този вълшебен глас и това българско име Борис Христов, случаят или щастieto не бяха благосклонни към мен.

След две години, като повечето мои връстници отидох в околийският град Враца да продължа образованието си в гимназията. За селенчетата, колкото и да са будни, привикването към новите условия - ново училище, нови съученици, самостоятелен живот, бяха низ от препятствия и новости, които трябваше да се преодоляват, с които трябваше да се съобразявам. И, въпреки всичко това в съзнанието ми оставаше кътче, неангажирано с нищо друго освен с надеждата отново да чуя „Човека с прекрасния глас“. Винаги, с каквото и да бях зает, когато чуех по радиото да казват, че ще предават оперна музика оставях всичко и чаках. Чаках да чуя: „Това беше Борис Христов“. Макар да бях сигурен, че и без помощта на диктора, аз бих го познал безпогрешно.

След първата учебна година, вече „Поокопитил“ се у мен започната да напират други интереси. Веднъж мои съученици ми казаха, че Драматичния театър набира сътрудници за някаква постановка. Отидох и аз. Новата и непозната за мен атмосфера, особените миризми, както по късно узнах и усетих, типични за театъра, особено в онези години ме грабна изведнъж. Много по-интересно от училището, към което трябва да си призная, не проявявах много голямо усърдие. Започнах редовно да ходя в театъра. И не само за постановката, за която ме заведоха моите съученици. Вероятно директорът на театъра Георги Фратев - който беше и блестящ артист, както и останалите „колеги“ са забелязали нещо в мен, по-различно от останалите статисти, за да ме включат и в други постановки и с по-голям хонорар. Отсъствията от училище бяха вече редовна „практика“. Винаги ще бъда благодарен на учителите ми, които се отнасяха твърде благосклонно към моето увлечение. Докато един ден тези мои „прегрешения“ стигнаха до директора на гимназията. Повика ме той в кабинета си и за мое учудване и голямо удовлетворение разговаря с мен много спокойно и добронамерено:

„Виж какво - ми каза - явно, че едва ли държиш да се изучиш за учител, лекар или друга престижна професия. Разбирам, решил си, влече те, а научавам, че показваш и данни, за да се посветиш на театъра. Но без завършено средно образование ще ти бъде трудно да постигнеш това си желание. Затова залягай и колкото можеш учи, за да вземеш все пак диплома един ден. Аз познавам Петко Кърлуковски. Ето, стана голям, известен актьор. Но и той завърши преди това гимназия!“

Този разговор беше много полезен за мен. Първо - че учителите проявяваха разбиране и второ - това ме накара да бъда още по-упорит за да опитам успешно да нося „две дини под мишница“.

Бях вече „свой човек“ в театъра, макар никога да не си позволявах „свойско“ отношение към актьорите, пък и към другите служители в храма на Мелпомена, които боготворях. „Дистанцията“ между мен-едва прохождащия на сцената и тях, вече обиграни, известни и тачени от публиката

артисти се налагаше от само себе си. И това никак не ме притесняваше, а още по-малко обиждаше. Даже считах за признание ако някой ме помолеше да свърша някоя дребна услуга. Така станах "техен". Често присъствах на най-различни и винаги интересни за мен разговори. Веднъж се заговори за недостиг или направо за невъзможно да се намерят свестни гримове, толкова нужни за тогавашния театър. Имаше едни, български производство, от които кожата на лицето или се възпаляваше, или ставаше на „гън“. И тогава признатия за пръв актьор, изпълнителят на героическите и любовни роли Иван Атанасов каза: "Аз защо да не напиша на Борис Христов едно писмо и да го помоля да ми изпрати гримове от Италия. Сигурен съм, че ще ми изпрати". Това беше един "остър" сигнал в съзнанието ми. Попитах го, за кой Борис Христов става дума. А той ми отговори: "Как за кой? За нашият именит певец в Италия". Разкажи ми нещо за него. От къде го познаваш - него оставях аз. Това предизвика интерес и на останалите актьори в гримьорната, която една и обща за всички.

-Заедно пеехме в Академичния хор в София - за разказва Иван Атанасов. Той беше много стеснителен и проявяваше малко желание да се изявява в солови изпълнения. Но когато пееше соло, преодолявайки неудобството си, стеснителността си, приковаваше вниманието на всички ни. При едно такова соло по време на репетиция, един от колегите хористи, който на редицата пред Борис, започна да гримасничи, да се върти, да се почесва, може искаше с нещо да шаржира колегата си. И тогава, винаги възпитания, деликатния, етичния Борис му „стовари“ една такава „лапа“ по главата, че оня побели очи, подгъна крак, и се строполи на пода. А Борис без да вдига тон, нито да се показва „разярен“ му каза: "Когато пея, не обичам да ми се подиграват. И изобщо не обичам. Не давам повод и не позволявам да ми се подиграват!" От тогава започнах да се отнасям към Иван Атанасов с още по-голяма почит.

А по радиото, много рядко, пускаха изпълнения на Борис Христов. Предимно песни от руски композитори или руски народни песни. Това ми доставяше неизмеримо удоволствие. А първоначалното ми впечатление само се потвърждаваше.

По това време в града се провеждаха така наречените "музикално-образователни лектории" с изпълнители от Софийската опери и от Музикалния театър "Стефан Македонски". Тогаваше оперетата. В няколко поредни лектории, всяка за определен жанр от музиката, участваха великолепни млади изпълнители. Много интересен водещ беше известният по-късно Генко Генков. Това по-сериозно докосване до света на музиката по един толкова популярен и завладяващ начин, за мен беше истинско откровение, училище, което посещавах с най-голямо удоволствие и възприемах "уроците" прехласнат. Но така се случваше и с останалите хора - млади и не толкова млади, които препълваха залата на театъра. Аз, като „вътрешен“ имах предимството че можех безплатно да слушам и дневните и вечерните концерти. Веднъж, в една от тези пет или шест лектории-концерти, за различните музикални жанрове, както вече споменах, участваше и една прекрасна певица, несравнимо по-добра от другите си колежки. Не само с великолепен глас, но и с външност, която караше мъжката част да „настръхва“ а женската - да и завижда. И от нея като че ли се излъчваше една особена светлина, едно очарование и една непосредственост, които „обайваха“. Най-които се оставяше с удоволствие подвластен. А бе, жена и "артисва" както

казва един известен писател. Много по късно, след много години, съдбата беше благосклонна към мен да ме срещне с Надя Шаркова - защото точно за нея стана дума и която ми е като по-голяма сестра до ден днешен. А лекторията помня и до сега, защото тогава научих много полезни неща за музиката, за труда на музикантите и за очарованието на музикалното изкуство. Тогава научих повече и за операта, и за Мефистовел и за неговата ария, и за автора Бойто...

Завърших средното си образование. Желанието ми да се посветя на театъра остана твърдо и непоколебимо. А да следя за програмата на радиото и изпълненията на прочути оперни певци, каквато рубрика имаше тогава, с надеждата да чуя моя любимец Борис Христов се превърна едва ли не в мания.

ДОЙДЕ ВРЕМЕ ДА ИЗПЪЛНЯ войнския си и патриотичен дълг към Родината. Не ще се спирам на преживелиците си, защото това не е предмет на сегашния ми разказ. Но не мога да не спомена за един любопитен случай. Веднъж, вече "стар кокал", командирът на танковия батальон в Симитли, където служех вече втора година, ме изпрати по служба до щаба на армията в Благоевград. Там се наложи да почакам, докато си свърша работата. И за да не скучая, започнах да разглеждам списанията, които бяха натрупани на една масичка. И....о чудо! На първата страница на едно от списанията - „Наша Родина“ видях за пръв път снимка на Борис Христов, наред с други известни български оперни певци, като: Тодор Мазаров, Елена Николай, Мария Попова-Корели, Иван Петров и други. Материалът беше озаглавен: "България - страна на певци". Жадно прочетох един път, два пъти, три пъти написаното за тях и най-вече за Борис Христов, на когото имаше две снимки - една "цивилна" и една в ролята на Борис Годунов. И двете много известни по късно. И започна една "вътрешна" борба в мен. Затова, че не е редно да се повредят книги, списания, камо ли да се късат страници. Но другият, по-силният глас ми казваше: "Как ще оставиш тази ценна находка? Все едно някой може да подпали печката с това списание"! Вторият глас надделя. Поогледах се и хп като не видях свидетели на предстоящото "недостойно" деяние - откъснах страницата. В една по-вътрешна страница беше поместена снимка на Шаляпин. Откъснах и нея. Придобивката пазя и до сега. И макар да си намирах убедително оправдание не съветвам никого да постъпва като мен. А датата и номера на списанието „Наша Родина“ са: ноември, 1955 г N 11.

Завърших службата. Нейното непредвидено удължаване може би ме лиши от възможността да постъпя в театралния институт - ВИТИЗ "Кръстю Сарафов", където кандидатствах за пръв път през лятото на 1957 г и останах първа резерва. Това пък ми помогна един сезон да се изявявам на сцената на Ямболския театър.

Вече „свободен“ освен в театъра, можех да отделям повече време и за по-голямо разширение на "кръгозора" ми.

Ямбол, както и други градове из страната, кипеше от културна дейност и... самодейност. Но човек, с малко повече старание и предприемчивост можеше да открие и усвои много повече неща - и за професията, и за живота. Естествено, имах възможност, пак чрез радиото /не мое/ да задоволявам моя откошелен интерес. Не знаей какво се беше случило, но доста често звучеше класическа

музика - симфонична и оперна. С удоволствие слушах и двата жанра, но предпочиташ оперната, с участието на велики певци. Щастлив бях да чуя и някои други изпълнения на Борис Христов - княз Галицки, хан Кончак от операта "Княз Игор" на Бородин, другият „дявол“ - Мефистофел от „Фауст“ на Гуно. И пак... руски народни песни. Твърде малко от това, което той вече е бил записал, както по-късно можах да разбера. Но все пак повече от „нищото“ или много рядкото излъчване на „арията на Мефистофел“ от едноименната опера на Бойто.

ПРЕЗ ЛЯТОТО НА 1958 година отново кандидатствах във ВИТИЗ и този път бях приет - на място в списъка твърде по-напред от „първа резерва“. Естествено, бях радостен и горд от това, че сам без никаква протекция започвах да осъществявам „целта на живота ми“ професията на актьор в драматическия театър. В деня на откриването на първата ни учебна 1958/59 година с пожелание за успех и „на добър час“ пред всички студенти и най-вече към нас, първокурсниците, говореха нашите бъдещи професори и преподаватели. Хора, с които беше щастие и чест да се срещнеш, а още повече да ти бъдат учители - все известни „стълбове“ на българския театър: Владимир Трендафилов, Борис Михайлов, Николай Осипович Масалитинов, Филип Филипов, Доктор Кръстю Мирски, Любомир Тенев, Д.Б. Митов и много други, които сега се изучават по история на българския театър. Най-силно впечатление ми направи тогава изказването - напътствие на Николай Масалитинов. Беше за смисъла от обучението на бъдещите артисти и дейци на театъра. Пък и за всяко друго изкуство.

„Актьорът - каза той - трябва да притежава три качества, дадени му от Бога: глас, фигура и темперамент! Това е основата, залогът за успешно изграждане на една актьорска кариера. Но дори да притежава тези три качества, ако не попадне на добри учители, ако не се развие в желаната посока, успехите на бъдещия актьор ще са случайни, а неуспехите, неудовлетворението - закономерни. Когато в София гостуваше Феодор Иванович Шаляпин през 1934 година пред него се яви един младеж, с молба да го чуе. Великият певец, може би, завладян от присъствието на този строен и стеснителен млад човек веднага се съгласи. Когато младежът изпя едно-две неща и очаквайки строгата присъда“ Феодор Иванович стана, прегърна го и очарован възкликна: „Мили мой, вие трябва да се учите! И непременно в Италия да се учите“. Този млад човек беше, сега великият оперен артист Борис Христов!“

Чутото за мен беше „мехлем“ за сърцето. Но и какъв прекрасен, възпитателен урок по етика беше - един голям, преуспял творец, сам той символизиращ една школа в българския театър да признае величието на друг творец, разнасящ славата на България по света!?

Новата и първа за мен учебна година в театралния институт започна. Тепърва трябваше да привиквам с новите условия - за кой ли път? Теоретически лекции, практически лекции, „гладът ми, като мнозина мои колеги за все повече и повече“ поглъщане“ на култура беше неутолим. След края на учебния ден - бегом до един театър, до друг театър. И така всяка вечер. В интерес на истината тогава имаше отличен театър. Имаше много представления тогава които трябваше да се видят. Това беше „вторият“ ни съпътстващ първия ВИТИЗ. Беше вълнуващо преживяване, любимците ти от сцената, предизвикващи неподправеният ти възторг и преклонение, на другата сутрин да застанат пред теб като твои преподаватели. Какво по нагледно сливане на теорията с практиката.

В операта също се представяше много добър репертоар, с отлични певци, които много скоро станаха международни звезди. Наред с утвърдените имена на Михаил Попов, Михаил Люцканов, Илия Йосифов, Илка Попова, Надя Афеян, моята любимка Надя Шаркова и много други, категорично и безапелационно се налагаха имената на Николай Гяуров, Димитър Узунов, наскоро завърналият се от специализация в Италия Никола Николов, Костадин Шекерлийски и други. Със студентската си карта имах възможност, макар и понякога с цената на доста упорито чакане, да посещавам всички нашумели "и не толкова" представления. И го правех с удоволствие и наслада. Но моето "откритие" беше тогава съществуващото студио "музика" в малката зала „България“. В програмата му се представяха много популярни класически и съвременни произведения със световно известни изпълнители. Бях безмерно щастлив когато в някои от обявените опери главен изпълнител беше Борис Христов. Там, в това малко, уютно, леко осветено салонче влизаш и се потапяш в една особена атмосфера. Местата, почти винаги запълнени. И всеки влизаше тихо. Предимно се мълчеше. Но ако някой от публиката имаше необходимост да сподели нещо със съседа си - правеше го шепнешком. И когато настъпваше часът осветлението ставаше още "по приглушено" наставаше пълна тишина. И един мек, галещ ухото женски глас, обявяваше произведението и въвеждаше слушателите в същността на това което предстоеше да чуят и насладят. За тогавашните условия озвучителната техника залата напълно задоволяваше моите дилетантски изисквания. Там, закачени от вътрешната страна на малкото портал че към залата, за пръв път видях снимки на Борис Христов в ролята на крал Филип Втори и на вече известният ми "звуково" Мефистофел. Там за пръв път чух цялата опера "Дон Карлос" и цялата опера "Фауст" от Гуно. Наред с великолепната звукова картина аз „виждах“ и сценичното поведение на героите, защото неотдавна бях гледал "Фауст" на сцената на Софийската опера с трима основни великолепни изпълнители: Фауст- Илия Йосифов, Мефистофел - младият и напорист Николай Гяуров, и Маргарита - с покоряващата с мекота и обаяние Катя Попова.

Програмата си, извън учебната програма във ВИТИЗ съставях сам и я „натоварвах“ до краен предел. Но там винаги се намираше място за студио "музика". Посещавах по няколко пъти представянето на едни и същи произведения или изпълнители. Разпоредителките, много мини жени, вече ме бяха опознали и не бяха редки случаите, когато ме пускаха "гратис". Разговаряхме понякога за различни неща. Но най-вече за студиото и за предстоящите му програми.... За Борис Христов - не само мой но и техен любимец.

В КЪСНАТА ЕСЕН НА 1958 година по време на едно от поредните представяния на "Дон Карлос" в паузата, когато водещата обявяваше съдържанието на следващата картина, до мен се доближи една от разпоредителките и ми пошепна: „На стола, до портала, седи бащата на Борис Христов“!!! Това беше сигнал, който ме извади от нагласата да слушам любимата музика. Стопиха се усилията ми отново да се „потопя“ в познатата ми атмосфера. Цялото ми внимание вече беше насочено към човекът „на стола до портала“. Когато накрая, лампите светнаха и хората тихо започнаха да си разотиват аз се приближих до възрастния човек, който все още седеше, с обронена върху гърдите глава, останал във властта

на току що звучащия вълшебен глас на неговия гениален син! А върху лицето му се стичаха сълзи.Вероятно от щастие,а може би от мъка,че не може да прегърне с бащинска топлина прокуденото си чедо от родната му земя?! Една“буца“ беше застанала на гърлото ми,като гледах този достолепен възрастен човек и в главата ми светкавично минаваха варианти как да го заговоря. Като усети, че залата е опразнена,възрастният човек като че ли се събуди от унес, от приятен сън. Това беше моментът,когато смелостта надделя смущението ми и аз колебливо го заговорих. Казах му че съм студент в театралния институт,че отдавна съм покорен от таланта на неговия син и от години с удоволствие слушам всяко негово изпълнение - по Радиото, или пък тук,в студио“Музика“. Казах му,че съм щастлив да се запозная с бащата на моя кумир. Така,преодолял постепенно“барьерата“,която сам си бях поставил от стеснителност в първите минути на запознанството ми с този мил,съвсем естествен в държанието си човек се озовахме по средата на площад“Девети септември“/тогава така се наричаше Централния софийски площад/. И понеже времето беше студено, по жълтите павета беше се появил лед, аз предложих на господин Христов,да го хвана под ръка за по-голяма сигурност. Това ми предложение той прие с удоволствие. Движейки си полека, полека,в разговор стигнахме в техния дом. Там,пред входната врата той ми каза:“Ние няма да можем да си изприкажем всичко сега.Ами я по-добре ела у нас когато можеш“. И така се разделихме. След няколко крачки аз се върнах. Видях къщата,запомних мястото. Но все пак беше по добре да видя улицата и номера. Така улица“Самуил“43 остана завинаги в паметта ми. Тогавашната власт беше“лишила“ от титли всички държавници строили и водели българската държава в многовековната ѝ история. Нямаше улица“Хан Крум“,“Цар Борис Първи“,“Цар Калоян“,“Цар Самуил“....В центъра на София имаше улици „Аспарух“,“Крум““Калоян“,“Самуил“43.

Но...да се върна отново на любезната покана на господин Христов. Не се наложи да чакам.Нямах търпение отново да се срещна с него. Още след ден позвъних на входа на познатата ми къща. Отвори ми самият господин Христов, вече като“стар познат“.Пристъпих прага на този дом и се озовах като в храм! Първото ми впечатление беше точно такова.В един неголям хол,със скромна подредба Но като че ли от всякъде се излъчваше една топлина,едно спокойствие и една артистичност. Може би това ми първо впечатление се подхранваше от снимките на Борис Христов,с неговия неподражаем почерк,които бяха окачени по стените. Някой от тях виждат за пръв път. После ми стана неудобно да държа стария човек прав докато разглеждат тези безценни реликви. Приех поканата му да седна край масата,която стоеше в средата на хола. Знаех,че от стеснение можех да затрудня нашия разговор и затова бях си написал няколко въпроса,като за начало. Забравил съм всичките, защото сигурно са били нелепи,не значими. Но съм запомнил завинаги един от тях. Може би най-нелепия. Попитах господин Христов-баща:“А господин Христов знае ли български“? На което отговорът беше:учудване,недоумение,пък и дали правилно съм чул - „Знае,разбира се.Нали е българин“! Но това не хвърли сянка на нашата среща, защото господин Христов ми предложи любезно да идвам и друг път. „Ще има за какво да си поговорим“. Така влязох в „кръгът“ на тези,които можеха да посещават този дом без предупреждение.И не само веднъж.

МНОГО СКОРО ОТНОВО ПОСЕТИХ ПОЗНАТИЯ ДОМ. Но вече не в хола, а за "по свойски" - в кухнята, където през зимата беше и по-топло и някак си - „по-земно“. Там трябваше да издържа още един „изпит“ - как ще ме приеме баба Райна. Много пъти по-късно съм си мислил, разсъждавал, защо тези мили хора ме приеха така бързо, така свойски. Може би, че аз бях най-младият от всички близки и познати, които ги посещавах? Може би, защото не бях "напорист", носех в себе си една земност и почителност към по-старите хора - черта, възпитание ли, предадено ми завинаги от моите родители. А може би, дори нескромно да се само полаская, но в мен те видяха този, който не беше при тях, който почти на моите години се е отделил от тях, - техният скъпоценен Борко!

Така или иначе, моите посещения ставаха все по чести, почти ежедневни. Аз вече ходех у тях, като при свои близки. Предложих им помощта си. С удоволствие правех всичко, което ги освобождаваше от необходимостта да ходят на вън за покупки на продукти, на храна или други нужни им неща. Особено в онези студени, мъгливи, опушени софийски зимни дни. Това видимо радваше и тях, макар, че не бях единственият, който им помагаше. Така постепенно и взаимно се опознавахме. И което е по-важно - привързаността ни един към друг растеше. За тях аз все повече ставах "техният Нино", а те за мен "баба Райна и дядо Кирил". Интересни хора бяха тези мои, баба Райна и дядо Кирил.

ДЯДО КИРИЛ БЕШЕ един мек, деликатен, с необикновена душевност и емоционалност човек. Високо ерудиран. Високо образован. Учил навремето педагогически науки в Лион-Франция. Добре владеещ френският език. Дълги години учителствал - с всеотдайност, усърдие и възрожденски плам. Достигнал до управленските "етажи" в Министерството на просвещението, благодарението на своите професионални и морални качества. Неподражаем и непоправим по дух, по морал и родолюбие българин! А песента беше постоянно „на устата му“ - тихо, тихо, попявайки. По този начин той реагираше и на радостта, и ...на мъката. Само тоналността се менеше, в зависимост от настроението му.

БАБА РАЙНА, може да се каже, беше по характер точно обратно на дядо Кирил. Тя беше "по твърда", по практична. Умееше по-добре да скрива мислите си, настроенията си, в добрия смисъл на тези думи. Не се привързваше лесно към хората. Не защото не ги обичаше, а може би се предпазваше от разочарования, след прибързано оказано доверие. Беше пестелива. Не си позволяваше да оставя дължница никому: "Чисти сметки - добри приятели" - обичаш да казва. Умееше добре да решава всички въпроси, свързани със семейството, с домът. Още като млада булка, по неин проект, и с прякото ѝ участие, наред с майсторите е изградила къщата, в която е живяло щастливото семейство. И в същото време беше общителна, с добро чувство за хумор. Понякога можеше да бъде по остра и по-крайна в оценките си за нещо и за някого. Но винаги откровена и справедлива. Беше трудолюбива. Винаги си намираше някаква работа. Нещо което трябваше да се свърши - свършваше го. Два характера. Толкова различни, но така хармонично допълващи се, че беше невъзможно човек да ги възприеме по друг начин, освен като едно цяло.

Но аз се поувляхох. Отидох твърди далече щрихиране портрета на тези скъпи за мен хора. До този "акорд" ще стигна след седем осем годишна близост и общуване. Съвсем заслужено издигащи се „духовно до небесата“ след всеки успех на техния гениален син. И дяволски несправедливо - да се потапят в мъка, че не

могат да бъдат с него. Да се радват с него. Ограничавани от една човеконенавистна, тъпа система. Отнела им възможността, като милиони българи, за придвижване и свободно споделяне на съкровени чувства и мисли даже и с близки хора, от страх да неби някой да ги наклевети за нещо.

Макар да бяха минали само няколко месеца откакто "се открихме" един друг, всички съмнения/ако е имало у тях/ дали не съм "един" от десетките хора, които идваха в дома им по най-различни поводи, бяха отпаднали. Случваше се, поради заетост да не ги посетя по два, три дни. И когато се появявах реакциите им бяха винаги: "Е-е-е, най-после! Защо не дойде толкова време? Ние помислихме че си се разболял". Тази тяхна топлина, родителска загриженост много ме ласкаеше и още повече ме привързваше към тях. Баба Райна, вече спокойна, че няма нищо лошо да се случи ни позволяваше да се поразходим с дядо Кирил. И ние правехме често такива разходки, когато времето позволяваше това. Покрай обикновените разговори, теми за които си намирахме от това, което виждахме по време на разходките, у мен все повече напираше желанието да чуя лично от дядо Кирил за неговото житие-битие, за „дълбините“ на неговия корен. А след това да стигнем и до главната тема на нашите по сетнешни и чести разговори - нашият Борис Христов!

Признавам си, не си спомням на точно коя разходка захванахме тази тема. Едва ли това в случая е много важно. Но седейки на една скамейка в градинката до църквата "Св. Георги", в началото на улица "Цар Самуил" където често ходехме в една пауза в нашия разговор, каквито дядо Кирил често правеше, за да си отпочине или да се върне мислено и емоционално в своите многобройни и свидни спомени и някоя сълза се "търкулваше" по лицето му аз го помолих.: "Дядо Кириле, много бих искал от теб да науча нещо повече за твоите предци. Интересно ми е, и не от празно любопитство да разбера от къде идва началото на пътя, който е извървял твоя род, за да може „върхът му“ да събира възторга и овациите на цялото културно човечество." Той ме погледна... по особено от друг път. По-сериозно и като чели някакво пламъче "припламна" в очите му. Като че ли за момент искаше да разбере сериозно ли искам това от него или "само да мине времето". ...И много по продължително от друг път. В мен пък светкавично премина мисълта, дали не сбърках като полюбопитствах за нещо съкровено, към което не би желал да се връща...

„Е, ще стигнем и до това“. И една окуражителна усмивка се появи на лицето му: "Историята на родът ни е вечна като земята на която съм се родил. Ще ни трябва много време, за да ти я разкажа. Ако кажеш - да се прибираме вече". Аз веднага се съгласих, защото той говореше тихо, а аз се боях да не пропусна нито дума, заглушена от околната детска глъчка.

Прибрахме се. Помогнах му да си свали балтона. Баба Райна остана видимо доволна "че се промени цветът на лицата си към по-добро" и продължи да се занимава със своите си работи.

- "Нино, хайде да отидем оттатък" - предложи дядо Кирил. „Оттатък „обикновено беше холът. Но тъй-като частта зад стъклената врата, която понякога, при нужда се е разтваряла и холът е ставал двойно по-голям беше заета от снаха им Люба и дъщеря ѝ Николета-съпруга и дъщеря на покойният им син Николай; и за да сме по уединени и "да можем да си чуем приказката" отидохме в стаята на дядо Кирил. Седнах ме. Дядо Кирил се поотпусна, притвори очи. Но явно

беше, че моята молба е раздвижила мислите му,започнала е да“изважда“ и подрежда образи и събития от дълбоката съкровищните за неговата памет - кои от кои по релефни,по свидни ,по вълнуващи...

-“Та ти искаш да ти разкажа за родът ни?“ „Да!-отвърнах аз окуражен от въпросът му,защото знаех от баба Райна по друг повод,че той не обича да говори много за себе си. Готовността му,съгласието му да говори с мен за съкровени,свидни неща стопляха сърцето ми и ме караше да изглеждам“по-голям в собствените си очи“.

-Нашият род някога се е казвал „Гоговци“. Голям род,сговорен,трудолюбив.Никому не позволявали даже опит да направи, да поругае родна чест и родно име. Това и турците го знаели. Никому лошо не са правели, но не позволявали и на тях лошо да се прави. И когато в 17-ти век започва потурчването на този край,цялата задруга Гоговци,за да спаси вярата си,достоинството си, родът напуска село Мегленско под връх Каймакчалан /Македония/от където е коренът ни и тръква с покъщнината и стадата си към Кожух планина. Остават ужа временно в китното село Сович, сгушено сред гори и ливади. А какво по-добро място за хилядните им стада? И както често се случва „временното“става постоянно. И когато тези едри,стройни,чернооки хубави мъже и кръшни гиздави жени се срещали с други от околността, на въпроса:“От къде сте бре“? Те отговаряли:“ От Сович сме“. И така Гоговци, без никакви сътресения сме станали „голямо Совичанови“. Моят баща Христо Совичанов ми разказваше ,а и аз вече поотраснал помня,как вечер покрай трапезата, всички пееха. Песента от „време оно“ е била неразделна част от живота на родът ни. Чичо ми Гого беше майстор да подбира звънци и чанове за стадото си. Това,което не достигаше за“оркестъра“ му търсеше и купуваше по близки и далечни места. Тъкмеше ги по г големина,по тонове-по-ниски,по-високи...И когато накрая всички зазвучаваха вкупом,се получаваха вълшебна хармония. Така никой не можеше да сбърка“совичановото стадо“. Много скоро местните селяни пък и другите в околността бързо разбрали,че пришълците са свестни хора. Баща ми беше избран за псалт в местната църква,защото пееше много хубаво. Толкова хубаво, че и друговеци - евреи, турци спираха до входа на църквата,за да го послушат. Без песен не можеше Тя му беше като „хляб насушнен“ пееше от сутрин до вечер. И весели песни, и тъжни песни...Майка ми току му подвикне:

„- Немой Ристо,немой пея,греота е, деца ни умреле“!

„ Ау-ау-ау.Истина“.Сепне се той.Но само за миг. И после пак подхване. Пееше и плачеше,когато пееше.“.Дядо Кирил поспря разказът си,избърса сълзите си,сълзи на умиление,каквито често се появяваха при подобри случаи.Но той не се срамуваше,нито стесняваше от това.Те бяха плод на една невероятно дълбока,богата душевност на един свят човек!

„Беше се чуло, че друговеците,които стигаха само до вратата на нашата църква после разказвали,когато Христо псалтът пее и птичките по дърветата на черковния двор млъквали за да го слушат. Е,от там е заквасата ни и ние да пеем. Всички в родът ни са пеели и пеят. Брат ми Георги,когото ти познавах, имаше чуден бас-баритон. Той и до сега пее. И аз без песен не мога Пеех с учениците,когато бях учител. Пеех в църквата. Пеех в хорове. Поканиха ме и в Радио София,където пеех македонски народни песни. Неотдавна изпях за БАН 330

стари,позабравени народни и градски песни. Обещал съм си, докато съм жив да ги направя 1000. Па един ден,ако му остане време, нека Борис ги изпее и запише.“

Аз бях щастлив да чуя много от тези песни. И не беше толкова важно, че тенорът на 82 годишния Кирил Христов беше вече твърде слаб и несигурен. Важно беше, че той се потопяваше в текста. Правеше го така силно вълнуващ и въздействащ. Цялото му същество, душевно и физическо се сливаше с песента.

„Сестра ми Олга, лелята на Борис,имаше прекрасен мецосопран“.

Тук прекъсвам за малко разказът на дядо Кирил за да напомня, че Олга Совичанова е свързала живота си завинаги с град Стара Загора. Тук е завършила гимназия. По-късно,след учението ѝ в Швейцария и учителстване в Чирпан,Панагюрище, отново в Чирпан, където се запознава с бъдещият си съпруг - старозагорец.И по тази причина се заселват и работят в Стара Загора. Тук си построяват къща,където и до сега /2001 г./живее нейната дъщеря, многоуважаваната госпожа Маргарита Воева. И като стана дума за Стара Загора,ще кажа, че за няколко месеца 1903 година Кирил Христов е учителствал и в този град. С неподправен и добродушен хумор разказваше, как по заможните заралии ходили на Старозагорските или Чанакчийските бани /сега село Ягода/. Цялата фамилия, натоварени на волски коли,конски каруци, с провизии и посуда за няколко дни., били изпращани с „на добър път“ и посрещани с „честита баня“. Този факт беше интересен и неизвестен и за Борис Христов,когато много години по късно му разказах.

Когато разкрихме пред баба Райна“тайната“ на нашето усамотение тя с особена гордост допълни, че се е омъжила за Кирил, защото пеел прекрасно.Въпреки волята на родителите ѝ - Тодор Попиванов -кореняк софиянец и майка ѝ -прилепчанка. Тя самата,макар да не проявяваше никакви музикални способности,е дълбоко сродена с музиката. Дядо ѝ по баща - самоук цигулар известен в София,е бил най-желаният гост по всички тържества.

„Е, тук ще“по прескочим“ подробностите от моят все още ергенски живот. Преди да се задомим с Райна, след конкурс бях повече от година на специализация във Франция - град Лион. Там усъвършенствах педагогическите си познания. Изучавах сериозно и френска литература. Завърнах се с повишено самочувствие защото към моите учителски умения прибавих и част от тези,които научих във Франция.

Роди ни се Николай. Семейството ни се разрастваше. Построихме си къщата,в която и до сега живеем. Аз бях на разположение на Министерството на просвещението. И където имаше нужда нещо“да се позатегне“,да се поизправи - все мен пращаха.“. Тук дядо Кирил ми разказа един факт,който по късно и при други случаи и пред други хора е разказвал. Факт, свързан с раждането на Борис Христов, без разбира се да влагаше никакъв сериозен умисъл.

-“БЯХ УЧИТЕЛ В ПЛОВДИВСКАТА ГИМНАЗИЯ,КОГАТО НИ СЕ НАМЕРИ БОРКО.РОДИ СЕ ТОЧНО В 8 ЧАСА СУТРИНТА НА 18 МАЙ 1914 ГОДИНА.СИГУРНО ТОЗИ ДЕН СЪВПАДАШЕ С НЯКАКЪВ ВОЕНЕН ПРАЗНИК,ЗАЩОТО РАНО-РАНО ОЩЕ СЕ ЗАЧУ КАМБАНЕН ЗВЪН И ТОПОЛНИ ГЪРМЕЖИ.ДЕТЕТО ТОКУ ЩО СЕ БЕШЕ РОДИЛО-ВИДИШ ЛИ,РОДИЛА СИ ВЕЛИК СИН - И ТОПОВЕТЕ ЗАГЪРМЯХА - СЕ ПОШЕГУВАХ С МАЙКА МИ“!

Години по-късно, когато името на световноизвестния оперен артист Борис Христов се произнася с благоговение от цялата световна културна

общественост, когато неговият звезден път наистина е съпроводен от овации и признания, много по-силни и от най-мощните топовни салюти, случилото се на 18 май 1914 година е ставало често повод за разговори, за вяра в някакво съдбовно предзнаменование. „Случайност“ за бащата, която той само на шега обичаше да свързва по-късната съдба на своя син, толкова щедро надарен от Бога. Четириеситина дни по късно щастливата майка се завръща в София с бебето, носещо звучното българско име Борис!

Детето, като всяко обикновено здраво дете, расте кротко. Не създава грижи, а още по-малко ядове на родителите си.

„Батко му Николай му беше приятел и най-сигурна опора. Разликата им беше седем години. Но може би тъкмо тя определяше „иерархията“. Между тях нямаше дразги и съперничество. За Борко батко му Николай беше авторитет и пример за подражание във всичко. От него той се учеше на вкус към музиката, литературата.

– „В нашата къща Николай беше певецът. Борко обичаше да слуша неговите песни, но като чели не проявяваше никакво желание да пее“ – допълваше баба Райна.

„Ние, често и с тревога си споделяхме с майка му, дали само Борис от целият ни род няма да пропее. Така минаха години. Борис постъпи в гимназията. Докато една вечер, когато се прибирахме с Райна от някакви покупки, не чухме от къщи да се леят не един, гласът на Николай, а два гласа! Спряхме се и не можехме да повярваме. – Вторият, толкова красив глас не можеше да бъде на никой друг, освен на Борис! По-късно разбрахме, че в гимназията той отдавна си е спечелил име на отличен певец, като член на гимназиалния хор“.

ЕДИН ОТ ПЪРВИТЕ УЧИТЕЛИ ПО ПЕЕНЕ - ДРАГИЯ ТОМАНГЕЛОВ
споделя: „У Борис още като ученик се чувстваше големия певец. Имаше дълбок глас с прекрасен тембър. Но боледуваше често от сливици. Работата беше стигнала до операция. Тогава се намесих категорично - какво щеше да стане след това с гласа му?! Родителите просто нямаше представа какъв син са родили“.

Дали родителите не са имали представа какъв син са родили е спорно. Но е сигурно, че учителят по музика в началото не е имал представа какъв ученик учи. Тройката по пеене и двойката по теория на музиката в сročния бележник е официално потвърждение в това ми заключение. Много скоро, обаче, учителят променя първоначалното си впечатление и започва да хвали вече своя талантлив ученик. Дава му дори кратки сола. Той разбира каква чудна музикална памет има това момче и как възприема и възпроизвежда мелодиите които слуша. Много години по-късно Борис Христов ще сподели с мен:

– „Аз наистина се убедих, че имам отличен слух и много силна музикална памет. Когато след гледане на един филм, в къщи безпогрешно изсвирих на цигулката си, мелодията, която бях чул във филма.“

Той си има свой мир - опера, кино, театър и една приятелска среда с която винаги се солидаризира, ако ще се бяха от клас за да идат в парка да пеят.

„Директорът на училището, е мой приятел, ме повика веднъж и ми каза: - Слушай, неприятно ми е да ти казвам, ама погори с твоя Борис. Често бяга от часовете и въпреки приятелството ни ще се наложи да взема сериозни мерки. За негово добро ще е „Казах му че аз ще взема мерки. Вечерта, Борис, с чантата с

учебниците се върна точно по времето,когато обикновено се връщаше след училище. Викнах го при себе си. Попитах го:“Как върви училището?- „Добре“- отвърни ми той. „Истината ли ми казваш?“Отгатнал ведно, че макар и да не проявявах раздразнителност, разговорът ни беше съвсем уважителен между баща и син, знаех за неговите прегрешения той ми отвърна:“Не!“ А защо не си ми казал досега, та от директора да научавам за твоите бягства от училище?

„-Татко,съжалявам. Но ще ти призная - не ми е интересно. По приятно ми е с приятелите да седнем някъде в парка и да си попеем. Но ти обещавам, че повече няма да се повтори“. И наистина Борис повече не даде повод на директора да ме вика отново. Но ме зарадва неговата прямота и откровеност. Пък и нещо в сърцето ми трепна- значи фамилната страст към песента живее и у Борис“.

Пак много години по-късно по този повод бате Борко ми разказа „своята“ версия.

„Това,което ти е казал татко е истина. Заедно с приятелите ми често бягахме от часовете по химия и физика...Правех го не само защото не ми беше интересно, но и да не би да ме сметнат за „натегач“. Макар,че понякога и сам не влизах в часовете. Отивах често на игрище „Славия“. Сядах на някоя пейка и си мислих с часове за най-различни неща. И не ми беше скучно. Но бях впечатлен от разговорът ми с татко. Той така ме запитва, така ме заговори, без никакви назидания или заплахи - нещо, което никога не се е случвало в нашия дом, че аз имах само един изход - да си призная всичко. И само да се ангажирам повече да не злепоставям родителите си с непочтени постъпки“.

ВЛИЯНИЕТО НА ПРИЯТЕЛИТЕ ОТ“МАХАЛАТА“ е само щастливо допълнение към влиянието на семейството,обединено от прекрасни отношения и придържащо се о здрави морални традиции.Много пъти съм се опитвал да“формулирам“ някак си тази безпределна обич и уважение,почтеност и морал,които съществуваша така естествено между родителите и синовете на фамилията Христови! Аз бях щастлив да попадна в тази атмосфера. В този дом, в който нямаше нищо повече от това, което бях виждал в много подобни къщи на хора със средни материални възможности. Представях ни, че както върху мен се“сипеше“ благодатното влияние на тези удивителни хора, без да мога,без да има нужда да си обяснявам защо и как става това, такова и още по значимо, по-дълготрайно е било влиянието на родителите върху синовете -Николай,когото никога нямаше да видя.Той беше починал през 1954 година и Борис, за когото не губех надежда,че един ден ден ще видя и ще се запозная лично с него. Но ми попадна една много любопитна книжка:“БЛАГОНРАВИЕ“ - КНИГА ЗА КААЛФАТА И ЧИРАКА“ написана не от друг а от Кирил Христов-началник на бюро за занаятите при М-вото на Т.Пр.и Труда. /предавам точно заглавието и всичко написано на челна корица/.Тя цялата може да се приеме от всеки морален човек като“трактат“ за нравственост,човечност,отношение към труда, отношение към религията, за ролята на всеки човек сам да се осъществи в живота. Но аз ще се спра тази малка глава под N 16 в която намерих отговор,“формулиране“ на моето търсене:“Отношението на младежа към семейството“. Там се казва:
„ДОМЪТ Е СВЕЩАННАТА ОБИТЕЛ НА ЧОВЕКА. Тук той се ражда,тук той расте и живее. Тук първия лъх обгалва неговото лице, в него той вижда първият слънчев лъч, в него издъхва той своето последно дихание.Домът -това е стихията, в която

се съхраняват най-съкровени чувства на човека - домът е радостта и утехата на домохозяинът. В него се култивират добродетелите на подрастващите поколения.

Знай младежо, че в този храм свещен на своето семейство, ти си кумирът, пред който се кланят и , че всичкият труд, всичките жертви имат предназначението да направят твоят живот по-приятен, твоето бъдеще по-щастливо. /за това/ заедно с физическото ти закрепване, нека у теб крепне съзнанието че всичко, ти дължиш на своите родители и не изпускай нито един случай да засвидетелствуваш пред тях твоето уважение, почит, своята признателност, дълг. Обичай шегите, само че гледай да не ставаш отегчителен с тях. Обичай музиката, и направи всичко да я усвоиш. Песента облагородява сърцето на човека, тя го възвеличава в неговите очи, тя го отделя от земните грижи и като го възнася към БОЖЕСТВЕННОТО, слива го с него.

Стреми се да оправдаваш средствата, които родителите ти употребяват по своята издръжка и знай, че тези средства са резултат на кървав пот и всевъзможни лишения. В училище ли те прашат или на занаятие некое при майстор или господар, гледай да бъдеш примерен в своята работа и в отношенията си спрямо всички, които те обичат. Знай, че всичките ти постъпки се подлагат на най-голям контрол и презенка и само от теб зависи да се поставяш добре или зле.

Бъди вежлив в своите отношения и изпълнявай с нужното старание работата която ти се дава. Бъди доволен от малкото и бъдеш уверен, че в вниманието и усърдието ,които влагаш в работата ще бъдат достойно преценени и възнаградени“.

Какво повече би могло да се добави! Всичките тези постулати за някои сега звучащи архаично бяха същност на поведение, на отношение към хората, към всяко предприето действие... Бяха самият живот, самата същност на семейство Кирил Христови! Нищо не може и не се нуждае от обяснение. То само може да се приеме единствено като еманация, като плод на живота на един род с вековни традиции.

Възпитан в този патриархален дух за Борис Христов съществува един закон.-волята на родителите.

„Когато Борис завърши гимназия - продължи разказът си дядо Кирил - и трябваше да избира професия, аз, макар да одобрявах неговото влечение към пеенето, не бях сигурен, че то би могло да му даде добро материално бъдеще. Затова, без да настоявам за нещо определено по отношение на професията, опитвах се деликатно да го отклоня от този му път. Все му подхвърлях поговорката: „Цигулар къща не храни.“. Майка му беше по настоятелна. Смяташе, че юридическата професия е по-добра и пожела и той, като брат му Николай да завърши юридическите науки. Борис се съгласи ,но учеше без желание. И когато завърши образованието си през 1938 година донесе дипломата, даде я на майка си и каза:

„Майко, това е за теб.- изпълни желанието ти“!

Върху значението на тези думи едва ли някой ще спори. Крайно стеснителен, както го знаят другарите му още от ученическите години, този строен момък с продълговато меланхолично лице е ж жертва на някаква прекалена колебливост и прекалена скромност. Понякога, и то много мимолетно по-скоро на шега се прокрадва едно мъничко предчувствие:“ От мен или ще стане нещо голямо

или въобще нищо няма да стане“.За всички,които го уверяват че трябва да учи пеене Борис Христов има г готов отговор:

„-Трудно е! Време е нужно,средства също. Въобще немислимо“.Някакво смътно съзнание,че Бог го е дарил с безценно богатство, у него е в постоянна борба и друга мисъл - дали всичко това не е дребно,незначително.Защото с непосредственото той не може да се примири:“Посредствен артист не ж елая да ставам .Или-или!“-пише години по късно в писмо до родителите си. Може би майка му е права, че го е насочила към юристпроденцията.Завършил стажа си в Софийския съд, стажувал за малко и в Пазарджишкия съд, Борис взема сериозно решение да се яви на държавен изпит.

„Поика ми,казва баба Райна, да му наредя стаята към двора, да покрия масата с червена покривка- щял да учи за изпит. Но така и не видях дебели книги да се появят на тази маса“.Но в замяна на това,товарът от ноти върху масата расте всеки ден.

„Колкото пари му паднат на ръка, с тях все ноти си купуваше.Обичаше да ходи на театър.И от майка си постоянно искаше пари за това“ .

ПЪТЯТ НА БЪДЕЩИЯТ ПЪРВОПЕВЕЦ започва фактически с участието му в детския хор“Софийски славеичета“,където,явно не е оставил забележима следа. По-късно както стана дума, гимназиалните учители също не откриват неговото изключително дарование, макар да участва в хора на Втора мъжка гимназия. **НО ИСТИНСКАТА ШКОЛА ЗА НЕГО ЩЕ СТАНЕ НАРОДНИЯ ХОР“ГУСЛА“**,в който постъпва още през 1933 година веднага след завършване на гимназията.

Ще разкажа този важен епизод от живота на Борис Христов, чрез думите на неговия най-добър приятел още от юношеските години Любен Живков,и мой скъпоценен бате Любчо, с когото в досегашното мое изложение още „не сме се запознали“:

-“ Решихме да се явим на изпит в хор“Гусла“. Хор“Гусла“ беше тогава много интересна формация. Беше една институция в музикалния живот на България. Това беше един отличен състав, който едва ли ще се събере някога света Тодор Мазаров, Иван Петров, Любен Вишегонов, Стоян Коларов, и редица други светила в световния оперен театър, тогава бяха обикновени хористи в хор“Гусла“. Приемането в хора беше един ритуал, на който присъстваха всички гуслари.На пианото беше маестро АСЕН ДИМИТРОВ - изключителен музикант. Председател на комисията беше известния композитор Петко Стайнов.

Като започна Асен Димитров да дава арпезите и Борис запя, той се обърна към него.Погледна го веднъж. Почна да качва нагоре гласът му.Смъкна го в низините. И след всеки тон по строгото лице на Асен Димитров разцъфваше усмивка. По едно време го запита:“А бе какъв си ти?“ -“Сега съм завършил гимназия“-отговори му Борис. Ние бяхме още с ученическите униформи,понеже по онова време не беше по възможностите на всяко семейство цивилния костюм. - “Ами какво мислиш да правиш по нататък с този хубав глас“- „Ще следвам право“.

„А бе,какво право? Ти знаел ли какво носиш в твоето гърло?“

Така или иначе той стана хорист. Всички виждахме у него изключителни заложби на певец. Обичахме го всички, защото Борис беше много

сърдечен, нежен, топъл човек, сантиментален до сълзи. Но прекалено свит, прекалено скромнен, с болезнена склонност към самокритика. Той нямаше амбиция да бъде солист. Напротив - изпадаше в смут само при една такава мисъл. Не даваше дума да се каже да пее някакво соло. Аз, който знаех какви заложи има го запитах.

„Защо се дърпаш?

„- А бе виж какво. Тая работа не е за нас. Нека не се шегуваме. Това е изкуство.“ И още него напускаше това ниско самочувствие. Когато през 1934 година дойде великият Шаляпин, нашата опера за да създаде по-голяма грандиозност на постановката „Борис Годунов“ подсили хора с няколко души.- самодейци от хор „Гусла“ сред които беше и Борис. И той пъ някои от представленията с Шаляпин. От тая първа среща с изкуството на великия артист той излезе като зашеметен. Непрекъснато повтаряше: „А бе, какво говориш ти - сола да пее! Видя ли го Шаляпин? Къде ще се бъркаме ние в работи за богоизбрани хора“?

Това още повече го подтисна и въпреки настояването на гуслари, на диригента, не смееше да изпее нито едно соло. Това продължи до 1940 година когато се случиха две неща:

Най-напред „Гусла“ имаше дързостта през ония военни години, на един концерт в зала „България“ да включи в програмата една руска песен: „Ех, тъй степь широкая“ в която имаше два солистични гласа- тенор и бас. В един момент тенорът и басът се сливаха в дует. Асен Димитров му каза:

„Няма какво да те слушам - ти ще пееш басовата партия.“!

Борис, „хъката-мъката“ кандиса. Никога няма да забравя този концерт, на който присъства отбрана публика -държавници, дипломати...беше и германския посланик Бекерле. Както пеехме на първата редица в хора един до друг, когато наближи солото Борис ми каза: „Любчо, какво става бе? Яви ми се хрип“

„-Е, като ти се явил „хрип“ изплюй го тук и стига си ме бутал“!

Изпадна в истинска паника и не беше в състояние да направи една крачка. Ние просто го изтласкахме напред. И изпя това соло. Изпя го вълшебно, удивително. Борис и Ангел Попконстантинов се справиха блестящо. Зала „България“ се тресеше от овации. А Борис разтроен и блед, стоеше с наведена глава!

След двацет години принудителна раздяла с България се върна през юни 1963 година. Това беше частно посещение, но където и да отидеше многолюдна публика го приветстваше френетично. Искаше да посети много места в тези дванадесетина дни, колкото имаше възможност да остане у нас. Хор „Гусла“ му посвети специален концерт. Под бурните овации на публиката той излезе на сцената да приветства своите колеги. Между другото каза:

„-Това мое посещение, посвещавам на моята майка. Но много скоро ще дода отново, да пее за всички вас“. В напрегнатата му програма му предложих да посети и международния конкурс за млади оперни певци. И като наближихме първия балкон на зала „България“ за да влезем той се прекръсти и каза:

„-Ей, помниш ли какъв страх бяхме пред 1940 година когато изпах първото си соло?“

И като стана дума за конкурса /Вторият международен конкурс за млади оперни певци-София 1963 година/ ще добавя още един факт.

Когато Борис Христов влязъл в залата макар и с твърдото намерение това да стане „инкогнито“ сред публиката с шепот се разнесли думите: „Борис Христов дойде“! И стотиците негови почитатели посрещнали своя легендарен кумир с овации, взели размерите на тайфун. Радостните и възторжените ръкопляскания и възгласи нямали край. Тогава един от членовете на журито, а може би и председател да беше, макар и талантлив и известен оперен артист, но човек завистлив без морал и достойнство, чието име не споменавам, но за него ще стане дума още веднъж и то с „отрицателен“ знак казал: „Този ще провали конкурса“!

И КАКТО ПОНЯКОГА СЕ СЛУЧВА В ЖИВОТА ЧОВЕК ДА ИМА СВОИ „ЗВЕЗДЕН МИГ“ ИДВА ТОЗИ МИГ и за Борис. Това е датата 19 ЯНУАРИ 1942 година Богоявление. В България този ден се честваше много празнично. На Ангел Попконстантинов беше възложено да организира малкия хор за службата, която по традиция се изнасяше пред дворцовия параклис. Времето е противно - 18 градуса под нулата. След службата един от дворцовите служители като хористите на малка закуска. Малка, ама царска - с мезетата, с рибите, с хайверите, с виното, което беше „кът“ в тези години. След чаша - две, идва настроение и Ангел Попконстантинов му казва: „Борисе, я изпей тук песента за цар Никифор“.

– „Ти луд ли си! Тук е дворец. Да не е кръчма“! - отвръща Борис.

„А бе слушай какво ти казвам. Изпей тази песен“! - настоява Ангел.

След чаша, още две Борис запява.:

„Провикнал се цар Никифор
от трем висок пред цял народ
царска Мадара ще вземе
ханска алга ще да срине.

Отде зачу Крум - страшен хан,
па яхна той аждрехан
славни боили призова
друми безкрайни прелетя....

Че срещна той цар Никифор
в кървав бой, ужасна сеч
царска му глава отрязва
вино с нея да пие.

На последния куплет влиза цар Борис и царица Йоанна.

„Кой пее така“? - запитал царя. Борис се смутил! Ангел казал:

„Това е наш приятел, колега“

„Браво младежо! Имате наистина чудесен глас! Каква роля готвите в операта? Кога имате представление? За нас би било удоволствие да ви чуем пак“.

„Ваше величество - отговорил Борис - Не съм професионален певец, аз съм съдия в началото на кариерата си“.

„Съдиите са нещо важно - отвърнал царя - Но в България са достатъчно. А добрите певци са нещо много рядко. Ако искате да сте полезен на страната ни, трябва да се посветите на пеенето и да оставите съда“. Тогава Ангел разказал

цялата история със стипендията за учението на Борис в Италия, за която хор“Гусла“преди повече от година са изпратили писмо в министерството на просветата и още никакъв отговор нямало.

След една седмица идва очакваното съобщение от министерството,че:“На разположение на Борис Христов се отпуска стипендия за специализация в Италия.

По-късно във всички интервюта,когато са го питали,Борис винаги е споменавал този случай, защото това беше решаващ елемент в неговата биография. Ако не беше застъпничеството на двореца тази стипендия може би нямаше никога да се отпусне. Това нещо след 9 септември 1944 година много хора не можаха да простят на Борис. И какъв ли не го наричаха:“Невъзвращенец“,“Родоотстъпник“,“Ренегат“...и защо? Защото той с благодарност казва един исторически факт“.

МАЙКА МУ, като всяка майка - продължава дядо Кирил - се разтревожи много:“Ха така! Нали певецът беше Николай. Боже, как се обърнаха нещата - юристът заминава да пее, а певецът остава“! Но това беше майчината любов и тревога пред неизвестното,пред несигурното.

НИКОЛАЙ БЕШЕ този, който ни убеди,че нищо лошо няма да се случи, че това е само за добро на наш Борко. От съобщението за стипендията мина доста време. Бяхме помислили,че ще се размине цялата работа. Виждахме, че и Борис беше подтиснат. Докато един ден, на неговия рожден ден 18 май 1942 година той се върна към обед и каза:

„Майко,татко, довечера заминавам“! Сутринта си купил билет за спален вагон. Майка му разтревожена, но и радостна му каза:

„Борко, ти си роден на днешния ден.Аз направих всичко,за да те създам и отгледам. А сега ти ме напускаш. Внимавай,мисли за себе си.Не ни забравяй-война е. Всичко гори“.Аз продължих:

-Опитахме се да ти посочим друг път. Ти избра своя. Гледай,поне там,за където си тръгнал,пръв да бъдеш“!

Вечерта,на г арата го изпраща Николай,вече във военна униформа.И у двамата бушуват тревожни предчувствия,за дълга раздяла,за нещо,което вече си отива от техния бит, толкова дълго градено в тяхното задружно семейство. И все пак вярата, че тези доброволно наложени мъки и терзания няма да бъдат напусто. Преди да тръгне влакът Николай му подарява един медальон с формата на четирилистна детелина и с изображение на Сикстинската мадона на Рафаело. Чрез нея десетилетия по късно, когато вече Николай е напуснал белия свят, Борис продължава да чувства докосванията на неговата братска обич.

„МНОГО СЕ Е МЪЧИЛ БОРИС В ИТАЛИЯ. И най-много от безпаричието. Ние не можехме да му прашаме пари поради войната.А стипендията за нищо не стигаше. Но има късмет, че след много лутане попадна на добър учител и човек - РИКАРДО СТРАЧАРИ - голям певец.Баритон. Месеци преди Борис да иде при него починал единственият му син - даровит художник. И като видял Борис - все едно, че видял своя Борко,още повече се привързал към него. Давал му уроци в Рим. А когато месец да си заплати уроците.ј

-Когато станеш велик певец, тогава ще ми се отблагодариш“-му казвал Страчари.За съжаление, благодарността си Борис изпратил по печален повод - платил погребението на своя учител,защото жена му - комарджийка - всичко

прахосала. Борис бил един от малцината, които изпратели този велик артист и достоен човек до вечният му дом“ - каза дядо Кирил....

ЗА СЪЖАЛЕНИЕ, тъкмо когато упоритите занимания и отличното взаимоотношения между ученик и учител започват да дават добри резултати войната стига и във “вечният град”. По улиците на Рим също се воюва и падат бомби. Борис Христов не желае да се примири с тази действителност, но трудностите стават все по мъчно преодолими. Средствата за квартира, за уроци по италиански, за ежедневните нужди, които все повече и повече се съкращават, не достигат. Така, през късната пролет на 1943 година той е принуден да се върне в България. Не казва на никого. Страчари научава много късно, когато нищо не може да се направи. Свързва с българското посолство в Рим и излива цялата си мъка върху чиновника обадил се по телефона:

- “Къде е този момък? Намерето го и го доведете с полиция! Знаете ли какво губите? Та той е изключение... Неговите заложи не могат да се проиграват - те принадлежат на света”!

Когато през юни /22,24 юни 1985 година/ бате Борко гостува в нашия дом в Стара Загора по този повод разказа следното:

- “Навръщане от Италия спрях за два-три дни във Виена. Настроението ми беше ужасно. Не виждах никакъв “проблясък” за бъдещето си. И като се разхождат по виенските улици видях едно звукозаписно студио. Такива имаше доста. Срещу скромно заплаща можеш да запишеш каквото си искаш. Аз погледах, погледат, па си рекох: - То се е видяло, че повече в Италия няма да се върна. Я поне да запиша нещо за спомен. И понеже в чантата ми бяха нотите на “Мефистофел” записах арията на Мефистофел. Тази плоча винаги нося със себе си, нося я и сега. И което е много интересно - тембърът на гласа никак не се е изменил, толкова години от тогава. Когато се качих на влака за София, оказа се че купетата не са отоплени. Аз се свих в износения си балтон, увих се с каквото можах да намеря, та поне малко да се стопля. И по някое време, както бях се унесъл в дремка, вратата рязко се отвори и в купето влязоха двама немци в униформа. Ама такива страшни и едни ми се сториха, че аз се поизплаших. Пък бях сам в купето. Изгледаха ме подозрително. Помислих си: - сега само ми остава да ме арестуват, да ме свалят от влака, че иди се оправяй. Единият ме попита: “Ти какъв си?” Аз без и секунда да чакам отвърнах:

- “Оперен артист съм”? Това, като че ли пък тях изплаши. Появи се нещо, като „усмивка“ на лицата им. Казаха: “Гут”! и си отидоха. До София повече никой не ме безпокои.

Приятелите и роднини го посрещат с радост и тревога. „Ти виждаш каква е обстановката, му казват. Войната бушува. Върви мобилизация. Ти си кандидат подофицер. Ще те мобилизират, ще те пратят на фронтите - а там бог знае, какво ще стане!... Връщай се и продължавай да правиш това, на което си се посветил. Пък и в Италия е по лесно да се укриеш от мобилизацията“.

И на 1 ноември 1943 година Борис Христов се отправя отново на запад. Този път за Виена и Залцбург. Там той узнава за конкурс за набиране на артисти за Виенската опера.

„Имаше много кандидати - разказа ни бате Борко. Явих се и аз. Нямаха намерение дори ако ме приемат, да оставам там за дълго. Моето желание беше да продължа учението си при моят учител - маестро Страчари. А след това, ако помогне бог - да започна моята кариера в Италия. Председател на журито беше известният тогава диригент Отто Клемперер. Изпях каквото се изискваше за конкурса. Мисля, че се представих добре. Но председателят на журито не ми обърна никакво внимание. Държа се надменно и пренебрежително. Когато го попитах, каква е причината, че не са ме приели неговият кратък отговор беше: „Не се нуждаем от такива гласове“!

Няколко години по-късно, когато бях известен вече в Италия, а интерес проявяваха големи европейски оперни театри към моето развитие и желаеха сътрудничеството ми, при мен се яви същият този Отто Клемперер. Отношението му и думите му вече бяха съвсем различни от тези по време на конкурса. След комплименти и възхищения от гласът ми, от това, което беше гледал и слушал, ми предложи участие в негови постановки. Условието да поделя аз.

„Не, маестро - му казах. Вие не ми подадохте ръка, когато много се нуждаех от това. С вас, под ваше диригентство не ж. желая да участвам нито във Виенската опера, нито където и да било“! Той видимо, остана много огорчен, но нищо не каза. Вероятно се е поставил на мое място преди години. Така и не се срещнахме с него на сцената или на концертния подиум“.

В КРАЯ 1944 ГОДИНА БЪЛГАРИЯ ВЕЧЕ Е ВЪВ ВОЙНА С ГЕРМАНИЯ. В Австрия професор Александър Цанков сформира военен корпус от българи, които да се бият на страната на Германия. Настояват и Борис Христов да се запише там, на което той категорично отказа. След няколко дена, явно по каква причина, Борис е арестуван от гестапо. Изпращат го принудително в някаква зеленчукова градина в или по-точно - в покрайнините на градчето Фелдкирх, близо до Швейцарската граница. Тази зеленчукова градина всъщност е пленнически лагер. Тук работят принудително русначета, отвлечени от завоюваните съветски територии. Най-възрастното от тях е на 16 години.

„Аз видях достатъчно ужаси в този лагер, които ме накараха да се отвратя от националсоциалистите“ - ще сподели по-късно той. Животът му е бил в постоянна опасност. За всичко, което не е по наложения ред обвиняват него - единственият образован човек там.

„Не ми беше чужда мисълта за бягство. Реката Рейн, която отделяше лагера от Швейцарската граница, лесно щях да преплувам. Но нямаше ли да ме уловят? А ако се простудя, какво би станало с гласът ми“.

Но и положението му в лагера не е било за завиждане. И пак късметът му винаги е бил с него. Събитията през май 1945 година заварват Борис Христов все още като работник във Фелдкирх. Френски окупационни власти заемат мястото на капитулиралите немски войски. По предложение на полковника, командващ френските окупационни войски, Борис Христов изнася няколко концерта с изключителен успех. Полковникът, видимо интелигентен човек пита: - „Какво бих могъл да направя за вас“?

„Върнете ме в моето отечество България“.

„- Това е невъзможно - в Унгария все още се водят военни действия.

- Тогава бих желал да се върна в Рим, при моят учител“!

На другия ден, един военен "джип" го завежда към италианската граница. Борис Христов се разделя с този добър човек и му благодари за услугата. - Съжалявам много, че не помня името на този човек и не ще мога никога да му се отплатя. Годици след войната положих всички усилия да го открия. Търсих го чрез министерството на войната във Франция, чрез полицията, къде ли не - напразно! А всичко бих дал да намеря този човек. Той беше мой спасител!

Маестро Страчари не можеше да се съвземе от тази неопишуема изненада. Той просто не може да повярва, че пред него този, когото смятат за мъртъв. „Но щом всичко има такъв щастлив край - да пристъпим веднага към занимания“.

Друг благороден римлянин дава безплатен подслон на своя някогашен квартирант. „От тебе ще стане велик човек“ - казва старият хазяин и отваря гостоприемно вратите на своя дом.

- „През ония дни след войната на мен беше много трудно да се занимавам. Дойдох в Рим без стотинка. От Ватикана ми отпуснаха карта като на бедняк, която ми даваше право на паничка чорба веднъж дневно. Преди да си легна аз се напихах добре с вода, за да напълня празният си стомах. Страхувах се че тази „диета“ ще съсипе гласът ми“.

Спомням си, че беше отпечатана една карикатура в един наш сатиричен вестник преди много десетилетия, с която бяха „удостоили“ с внимание Борис Христов - „невъзвръщенеца“ - с протрито шлиферче, с паничка в протегнатата ръка, как чака милостиня... Въпрос на нрави и морал на една система, за която не си струва да се коментира.

А ЖИВОТЪТ В СТАРИЯТ ДОМ, на двамата стари, достолепни хора на улица „Цар Самуил“ 43 постоянно чакащи вест от своя вече световно известен син, но остана завинаги техния „наш Борко“ течеше някак си, монотонно, но не и еднообразно, скучно. При тях непрекъснато имаше гости. С някои да си поприказват, други - да искат някакво ходатайство пред техния син. „Даровити и недооценени“ таланти никога не се свършват, както и родителите, които са готови на всичко, но да се реализират и те чрез своето поколение. По този повод дядо Кирил ми разказа:

- „Когато бяхме при Борис в Рим, през 1954 година при него се яви един млад офицер от шести американски флот. Имал желание да учи пеене. И помоли Борис да го чуе. След като го изслуша Борис му каза: „Драги господине, вие можете да вземате уроци по пеене. Но все пак за прехраната си трябва да разчитате, на професията, която и сега ви храни. Младежът остана огорчен, но и благодарен за деликатния но категоричен отговор, че от него певец няма да стане.“

От малцината винаги желани и очаквани хора - приятели на Борис Христов и готови винаги да помогнат на неговите родители, когато се нуждаят от това, с чиста съвест мога да спомена трима души:

Семейният ми лекар доктор Тодор Тодоров, от когото имам добри впечатления, като специалист и безкористен, сърдечен, и благ човек. Ерудиран, с подчертан интерес към оперната музика. Може би този му интерес и дълбокото уважение към Борис Христов, с когото доколкото ми беше известно, се познаваха от детинство, бяха като „подплата“ за неговия сериозен професионален ангажимент

към Райна и Кирил Христови. Не бяхме приятели. Срещите ни бяха инцидентни. Но това не ми пречеше да изпитвам уважение към този човек.

ПАНЧО МУШМОВ - приятел от детинство. И останал верен на приятелството си с Борис Христов до последният си ден. Много "земен" човек, с пъргав ум, с дяволит и топъл поглед, с чудесно чувство за хумор. Без да го противопоставям с другият ни приятел Любен Живков, за когото с удоволствие не пиша малко по късно, той, като чели беше по-обичаният от баба Райна. Казвам това съвсем „условно“ защото баба Райна и дядо Кирил обичаха и двамата. Панчо беше готов да се съгласи с баба Райна във всичко. И това и харесваше, защото тя твърдо устояваше мнението си, виждането си за нещата. Или както се казва: "Два остри камъка брашно не мелят". "Мекият камък" в случая беше Панчо. Много бързо се сприятеляваше с хората, което съвсем не значи, че безкритично правеше това. Когато говореше „за Борко“ в очите му светват искрици! Той като че ли се преобразяваше, ставаше по одухотворен. Слушал съм едни и същи случки от младите им години, в които "герой" винаги е бил Борис Христов. Но неговите „версии“ са били по интересни, по забавни, по-приемливи за мен. И най-любопитни, картинни, пиперливи са били разказите за традиционните приятелски летни лагери по Витоша. Как всеки от "тайфата" носи по нещо от къщи, за да се „екипира“ лагера на любимата им Витошка поляна за много дни. - пълни песни, игри и забавни преживелици

- "Борко не умееше, много да готви. Ние и не го карахме да върши това. Предпочитахме да поемаме неговия "наряд". Вечер, с неговите прекрасни певчески изпълнения, под открито небе, в дебрите на девствената тогава Витоша, той стократно компенсираше нашите усилия. Но все пак, макар и много рядко, се налагаше да ни готви. И тежко и горко. Такива "арнаутски" гозби ни правеше, с толкова люти чушки -огненици, които той изсипваше в изобилие в тенджерата, та после „съскайки“ като пепелянки, налитахме да "гасим" пожара в близкото бълбукащо поточе. Или пък ред му е да мие чиниите. Той ще ги нареди в поточето и след малко ги вади идеално почистени. Имахме дежурства и по снабдяването. Когато беше ред на Борис той все изненадваше с нещо, в неговия стил. Връща се, например, от града. Ние го чакаме с пълна раница с провизии. А той ни хвърли една купчина вестници, списания, книги и ще рече:

- "Ето, побратими, зобнете духовна храница, че то иначе съвсем ще зарежете културата". А ние, с попарени очаквания за пищно угощение, разграбваме литературата, пък кой където намери, „кльвва“ туй-онуй от донесеното...."

С него много бързо се сприятелихме! Съвсем естествено като че ли от "самосебеси" се наложи обръщението ми към него: Панчо! Разликата в годините ни беше значителна. Житейският ни опит - също / в негова полза/. Но обичта ни, и предаността ни към нашия Борис Христов, остана неизменна и безгранична. Приятелството по между ни - също!

ЛЮБЕН ЖИВКОВ - съученик от втора мъжка гимназия и състудент в Юридическия факултет. Най-скъп приятел на Борис Христов! Безкомпромисен срещу не малкото нападки, понесъл гордо и с д достоинство, подмятания като: - Приятеля на "онзи ренегат в Италия"!... " Един блестящ юрист-адвокат, с отнето право да „адвокатства“, „по скалъпени „ и недоказани обвинения и най-вече заради грехът, че остана верен и безкористен приятел на Борис Христов! Този, който носи в себе си "възрожденски дух", високо ерудирани, интелигентен,

носещ в „чист вид“ и до днес романтиката на своето време, беше принуждаван от тогавашните парвенюта и „червени началничета“ да върши всякаква „черна“ работа за да осигури насъщния си. „Докер“, театър-майстор в музикалния театър, а чести и безработен - това е „трудовия път“ на „недолюбен“ от властта Любен.

Една случайна среща с един тогавашен висш партийен функционер, за щастие и интелигентен човек, на когото Любен Живков спасява едва ли не живота на един митинг в София, на 6 септември 1944 година става причина да се „поразхлаби“ примката около него.

- „Бях в ръководството на хор „Гусла“. Беше нужна намесата на някой висш началник от ЦК за да се уреди едно задгранично турне на хора. Отидохме при този човек/носещ същото фамилно име - Живко Живков, н.л./с партийния секретар, профпредседателя.... Като ме видя зарадва се, прегърнахме се. „Е, кажете за какво сте дошли“? Казахме му. Разбрахме, че въпросът ще се реши и си тръгнахме. Преди да излезем той каза: „Любене, остани за малко“! Другите си излязоха, аз останах. Заговори ме той. Попита ме какво правя, какво работя?: „Защо досега не си се обадил. Ако имаш нужда от помощта ми - обади се“. Взехме си „довиждане“ и аз излязох от кабинета му. Онези, двамата, като във водевилна сцена, явно са се опитвали да подслушват, какво ли сме си казали! Въпросите им бяха „изстреляни“ мигновено: „Ей Любене, откога и от къде се познавате с др. Живков? Какво си говорихте“?

- „Казах му, че вие сте причината да не ми разрешават да излизам зад граница. И че, ако продължите да правите това - ще ви разгоня фамилията“! Те останаха като, втрещени. Нищо подобно, както вече знаеш, не съм му казал. Но ако им „стиска“ нека отидат да го питат. От тогава името ми оставаше без проблеми в списъка на пътуващите“. Вероятно и по тази причина са поизчистени „петната“ в биографията му, за да стигне в „кариерата си“ до артистичен секретар на хоровата капела „Светослав Обретенов“.

Независимо от това, къде го люшкаташе живота, неговото достойнство, неговият не натрапващ се аристократизъм будеше респект и уважение. Това беше може би, причината той да бъде повече „любимец“ на дядо Кирил - „мекият, етичният, благият, деликатният“ дядо Кирил. Когато се срещаме в добре познатият ни дом, той, без много шум, точно, ясно, не многословно казваше, какво е направил, какво свършил по поет от него някакъв ангажимент към двамата старци, питаше от какво друго имаше нужда, казваше кога ще го свърши и кога най-скоро ще дойде и си отиваше. Личеше, че всичко върши с много обич и топлота към тези хора, явно че ги обичаше като син. Но го правеше, някак си „не натрапчиво“, безшумно. Това му поведение респектирало и мен и не беше много бързо сприятеляването ни. Известно време все така „завъртахме“ разговорът си, че не се налагаше да използвам някакво обръщение. После започнах и до ден днешен да му казвам: „Бате Любчо“!

Този „бате Любчо“ се оказа не толкова „недостъпен“ не толкова „резервиран“. Но приятелството ми с него е един „университет“ за мен, за живота, за приятелството, за романтиката! Разговорът ми с него, общуването ми с него, като чели прави възможно докосването до едно време на тяхната младост, до една духовност, каквато уви! - поне в моите представи ми е липсвала. Правеше, и ми прави, удоволствие да гледам как го поздравяват неговите приятели. Как вежливо, как „ритуално“ с леко докосване с ръка до шапката, с поклон или пък със

сваляне на шапка - към дамите - им отвръща той. Неговата безпределна обич към Борис Христов - приятелят Борис - му даваше право винаги да бъде откровен и коректен, да съобщава понякога и не толкова „приятни“ новини. Това не му пречеше да получава толкова преданост и от отсрещната страна“. Той и „по документи“ беше представителят „пълномощникът на Борис Христов.

А за мен и двамата с Панчо - бог да го прости, са пример как с цената на лични неудобства, с язвителни към тях насмешки, с недостойни подмятани и откровено злосторничество - носеха високо, достойно и неопетнено приятелството си към великия Борис Христов!

После, след години, когато не беше толкова опасно, нито толкова „компрометиращо“ приятелството с този велик българин се „навъдиха“ много приятели....

Не мога да бъда съдник на тези хора. Не мога да ги упреква. Не всекиму е дадена силата и потребността да отстояват принципи, дори когато това е ущърб на личното му спокойствие и ако щете чест ! Пък и кой ли вярваше, че един ден „облаците“ над този гениален артист и по чужда вол - изгнаник, някога ще се разпръснат и той ще се върне в родната си страна, името на която винаги е вървяло пред неговото ореолно име! В минути на отчаяние нещо, което много рядко се случваше вечни оптимист и с положителна мисъл към всеки и всичко дядо Кирил ми казваше:

„Нино! Аз може да не доживея времето, когато един ден Борис ще си дойде. Но ти заръчам да му предадеш: Да изнесе един концерт на игрището/стадион „Васил Левски“ Н.Л./ та всички да го чуят“. Тази бащина заръка неговият Борко, не можа да изпълни, не по негова вина. Затова пък ние, когато „доброто време“ съвпаднаше и с програмите на любимото студио „Музика“ с „разрешението“ на баба Райна ходехме да слушаме записи на опери с участието на Борис Христов. Даже тук ще спомена една точна дата взета от моя дневник /тогава си водех нещо като дневник/ който съм запазил повече от 40-сет години. И слаба богу!

18 май - 1961 година. Четвъртък-ходихме с господин Христов в студио „Музика“. Слушахме операта „Фауст“. Записал съм „господин Христов-за“ по-официално - все пак това е документ.

19 май- петък дослушахме с господин Христов „Фауст“.

29 май-понеделник ходих у господин Христови. Слушахме по радиото първият цикъл „Песните на Мусоргски“.

5 юни-понеделник. Сутринта имахме репетиция на „Живият труп“. След това ходих у господин Христови. Слушахме второто предаване от цикъла: Борис Христов пее песните на Мусоргски“.

12 юни-понеделник. Сутрин ходих у господин Христови. Слушахме третото предаване: „Борис Христов пее песните на Мусоргски“.

Звучи като „извадки“ от скучен протокол. А колко емоции и чисти преживявания се крият зад тези „сбити“ с оскъдна информация изречения. Отивах аз в този толкова известен ми дом, но винаги като че ли „нов“. Тримата сядахме в неговата стая. От стените, от мебелите, от всичко, което си стоеше почти непокътнато от времето, като че ли витаеше неговият дух... Там беше подареният от него на родителите му радио шкаф - едно „чудо“ на техниката за мен, лаика в тази област. И защо „чудо“? Защото, освен

хубавия,обемен звук, като стигнеше края на плочата мембраната автоматично заемаше изходното си положение и така - до безкрай,ако не изключиш радиото.

Седнали, затаили дъх, чакахме началото на предаването. След уводните думи на водещата, настъпи мигът на откровението! Този глас, който вече добре познавах, който многократно бях слушал,който и до ден днешен като че ли чувам за първи път, като в“онази влажна есенна привечер на далечната 1948 година“ нахлу така властно, така обемено,така осезателно,в „неговата стая“,при неговите родители, че очаквах всеки миг сам той да се появи!... Гледах баба Райна и дядо Кирил .И те,като пред олтара на бога в храма вгълбени неподвижни, одухотворени,навярно „отнесли се“ в мисли и чувства в далечните години, когато всички са били заедно, слушаха с трепет:

„Где ты звездочка, ах,где ты ясная?
Иль затмилася тучей черною,
тучей,черною, тучей мрачною?
Где ты девица, где ты красная?
Иль покинула друга милого .
Друга милого,ненаглядного?

Туча черная скрыла звездочку
Земля холодна взяла девицу!

Горещи сълзи се стичаха по лицата на тези щастливи майка и татко. Сълзи на радост, че са отгледали и възпитали такъв син или....Сълзи на мъка по свидното чедо, „зареело се по далечната чужбина“?!

Дядо Кирил, току през тежка въздишка рече:“ И-и-х,майката! Отде се взе този глас?“ Толкова хубаво,“сладко“ казваше това „И-и-х майката“Или пък, когато не одобряваше нещо в баба Райна, недоволство от нещо той тихо казваше:“ И-и-х Райне...“ Но в това наблюдателния и чувствителен човек можеше да долови десетки нюанси на доброта, на снизходителност, на прошка... и нито един на упрек!

Записал съм още:

7 май - неделя.Бях у господин Христови. Баба Райна ми подари една вратовръзка на моя кумир.-синът ѝ Борис Христов! Може би, доста привързани старците към мен?! Слушахме с господин Христов“детските песни“ на Мусоргски в изпълнение на Борис Христов - великолепно,недостижимо!...

Тази връзка аз пазя като най-ценна реликва - копринена,с бели точки на син фон. Носил съм я няколко пъти при важни събития в моя живот. Сега е на съхранение в Старозагорския исторически музей, в новосъздадения фонд:“Борис Христов - в Стара Загора“.

И така - всеки ден, през ден:“Бях у господин Христови - чувстваха се добре“ „Вечерта ходих у г господин Христови.Чувстваха се добре. Посрещнаха ме както винаги - много радостни“.

И винаги имаше за какво да си говорим.Темата „Борис Христов-“наше любима тема -беше неизчерпаема. На мен ми беше интересно, любопитно да ги разпитвам за него. Те с отговорите си отново и отново се връщаха мисловно и емоционално при своя любим Борко! Както и при писмата,които получавах от него с неизменните:

„Мили мамо и татко“;
„Татко и ти, моя майко“;
„Мили и скъпи мои мамо и татко“;

-Прегръща ви горещо, преизпълнен с обич и синовна преданост Вашият любящ Ви син Борко“...

Тези, преливащи от обич, признателност и преданост на син към любими родители се превръщаха в празници и за тях и за нас неговите приятели.

СЛЕД ДЕСЕТ ГОДИШНА РАЗДЯЛА и „митарства“ по инстанции на Райна и Кирил Христова „великодушно“ е разрешено да заминат за Италия, да гостуват на своя син. Колебаят се дали да предприемат това пътуване, защото трябва да оставят сериозно болния си син Николай. Но след уверенията на д-р Тодоров, че той ще поеме грижата за него, те заминават за Рим.

„Борис ни посрещна още на границата между Югославия и Италия - разказва дядо Кирил. Когато минахме през Венеция, се поразходихме, да ни покаже града.. Там, както ти е известно, няма улици, а канали. Когато с гондолата минахме покрай една къща Борко ни каза: „Тук съм живял известно време. Вътре нямаше никаква покъщнина.. Само едно легло и едно одеало, което се оказа доста късо за моя ръст. Беше доста студено и влажно. И както река да се завия“ през глава“ - отвиват ми се краката. Като завия краката, остава отвитата главата. Голямо зъзнене беше. Добре, че мама ми беше дала дебели вълнени чорапи, когато заминавах, та спасих положението“.

Пристигнахме в домът му в Рим. Настанихме се. Снахата не можеше да ни намери място от уважение, но не знаеше български. С моето знаене на френски се разбирахме чудесно“.

НА ИТАЛИАНСКА ЗЕМЯ живота поема отново в своето русло. Те в къщи - Борис на работа.

„Животът му е труд, труд. Няма почивка, няма отпускане! - продължава да разказва дядо Кирил. Веднъж ни заведе да го гледаме в „Дон Карлос“. Незабравимо преживяване. А върхът му беше арията от пета картина. Залата „полудя“ накрая на арията.. А кралят плачеше!... Когато се прибрахме в къщи споделихме впечатленията с майка му. Радвахме се на успеха му. Как няма да се радваме, когато виждахме с каква обич и овации се посрещаше и изпращаше всяка негова поява. Попитах го:

„А бе, Борисе, защо плачеш в пета картина?“ Той се поусмихна на ми рече: „Тя е дълга и широка за обяснение, татко. Ами я вземи и прочети тези книги.. От тях ще разбереш“ защо“! И ми даде четири тома на френски език. Три от тях за историята на Крал Филип Втори Испански и един за синът му Дон Карлос. И наистина, стана ми ясно какви сблъсъци, какви борби, какви междуособици е имало в истинското средновековие. Направи ми силно впечатление описанието за отношенията между Кралят и синът му. Когато инквизицията осъжда Дон Карлос на смърт единственото кралско благоволение било, като кралски син, осъденият да бъде обесен не с обикновено конопено въже - а с копринено!...

„Е, всички твои колеги така работят? А Борис работеше като същински учен.

„О, о, - татко! Повечето от тях са прости момчета. Имат чудесни гласове - използват тях и това им стига“

„Аз работя много, първо - защото ми прави удоволствие, и второ - гласа трябва да се поддържа винаги в добро състояние. Ако не вървиш напред ще останеш назад!“ На една пресконференция той казва по този повод:

„За мене животът няма смисъл вън от изкуството. Всичко съм посветил на работата си....на прекрасната моя работа на артист!....Бих желал до края на живота си да пея така, както пея сега!“

Дядо Кирил говореше за успехите на сина си с радост и без капка самохвалство. Правеше го почти винаги съпроводен от оная топла сълза, през някоя мелодия, която тихо, тихо си напъваше, дълбоко вгълбен в себе си и онова:

„И-и-х, майката! Отде се взе този глас“!

Отидохме веднъж на един концерт с участието на Борис. Трябва да беше октомври или ноември 1955 година. Щеше да се предава по тяхното Радио РАИ пряко „Фиделио“ от Бетовен. Освен солистите, участваше Римския Симфоничен оркестър и хор. Диригент беше Виторио Гуи. Залата беше препълнена. Настаниха и нас, с баба ти Райна. Много скоро се понесе шепот около нас: „Родителите на Христов“! Не разбрахме от кого са узнали, но ни стана приятно. А на сцената, където беше насочено нашето внимание имаше над двеста души. Започна концерта. Борис всичките ги надпя!

Накрая отидохме и ние там зад завесите. Запознахме се с диригента. Благодарих му за това, че помага на Борис... Той вежливо ме прекъсна с думите: „Уважаеми господине, аз нямам никаква заслуга за израстването на вашия син. Той дойде завършен певец от България. Аз бях щастлив пръв да го чуя и да обърна внимание на колегите за особените качества на неговия глас“

„Работа - труд, труд“ - както казва дядо Кирил за сина си. Той никак не може да разбере „защо е нужно от 9 до 12 и от 2 до 6 часа да работиш, като студент, когато вече си хванал щастието за перчема“?! Но и в оскъдното време, в кратките свободни часове между репетиции, представления, записи и пътувания, пътувания - Борис Христов винаги прави някакъв трогателен жест, израз на топлота и синовна привързаност.

„Беше Великден - каза дядо Кирил. И там на този най светъл празник не се работи. Борис и Франка, за наша радост си бяха в къщи. В суетнята да се приготи това-онова, не забелязахме че Борко го няма. Попитах Франка, къде е Борис, тя се поосмихна и каза, че не знае Мина, може би, повече от част-два. По някое време цял сияещ с изпоцапани с боя ръце, но щастлив се появи Борко, с какво мислиш? - с панерче яйца! С великденски яйца решил да ни зарадва. Не го биваше много по готварството. Та и яйцата, като не намерил боя - ги боядисал с мастило - червено и синьо! То и с боя да беше пак щеше да се изцапа, но с мастилото напълно беше“ успял“.

В тези негови пътувания, с невероятното си певческо изкуство, което с гордост и неотразимо въздействие представя по света Борис Христов се радва на приятелството и почитта на хора с най-различен ранг в обществената иерархия - „от обикновените“ до крале, президенти, държавници....“ Веднъж пощальона донесе телеграма.. Текстът беше на английски език, от който можах да разбера: „Джордж. Като си дойде на обед му казах: -Борисе, донесоха телеграма за теб от някакъв си“Джордж“ „Джордж ли каза? Та това е английския крал. Пита ме кога имам представления за да дойде да ме слуша..“

И наистина, в уречената дата този Джордж долетя със самолета си. Видя представлението и си отиде“.

НО НЕ Е ДАДЕНО ЧОВЕКУ да се радва и наслаждава на синовната обич или на “безоблачно” настроение. Винаги ще се намери нещо/или някой/ което да помрачи изстраданото щастие. Здравето на Николай -големият син Христов се поддържа с променлив успех. До Италия стигат тревожни сигнали. Борис Христов се старее да представя пред родителите си положението в „благоприятна светлина“

Тук искам да предоставя думата на моя приятел проф.Петър Жеков да разкаже своите спомени за този драматичен период в живота на семейство Христови.

„Като студент от 1954 година живях в домът на известния софийски хирург д-р Тодор Тодоров-на улица „Цар Самуил“36 -срещу родната къща на Борис Христов, в която живеяха неговите родители и братово семейство.Д-р Тодоров, като приятел на Борис от детските години бе здравен консултант на семейството му в България.През 1954 година здравен проблем се появи при брата на Борис - Николай Христов. След дълго чаканото разрешение от МВР старите Христови заминаха при сина си в Рим. По предварителна уговорка доктор Тодоров всяка събота вечер чакаше телефонно обаждане от Италия, за да даде информация за здравето на Николай. Така бе възстановена връзката между двама приятели, не виждали се повече от 15 години.Доста време след заминаването на господин и госпожа Христови нямаше особено тревожни симптоми със здравето на Николай. Но това е било измамно впечатление. Неочаквано, положението му се влоши. Разговорите с Италия ставаха все по често. Всяка вечер до късно д-р Тодор беше в болницата и от там ми съобщаваше за състоянието на болния,за да предам това,ако телефонът нетърпеливо изпревари неговото завръщане.

И наистина, телефонът от Рим звънеше почти всяка вечер.Все по често Борис Христов попадеше на мен и приемаше кратката ми информация.Господин Христов знаеше вече че съм квартирант и доверен приятел на семейство Тодорови. В някои от разговорите, когато съобщавах добри новини за здравето на Николай,Борис се отклоняваше и с топлия си басов глас ме питаше от къде съм, са какво се занимавам и какво следвам. Споделих му че слушам негови плочи и че имам отношение към пеенето.Срещнах приятната му реакция и задоволство:“А-а,значи тенор?“...При един от разговорите се обърнах с“другари Христов“,на което в слушалката се чу звучен сърдечен смях.Това ме смути и няколко пъти се извинявах за грешката. Телефонната връзка продължи вероятно повече от месец. Хазаинът ми междувременно ставаше все по неспокоен за здравето на Николай. А предчувствието на Борис за фаталния изход за брат си - все по тревожно. Д-р Тодоров събщи, че се налага ампутация на крака на Николай и тревогата поради състоянието на сърцето му. На следващата вечер Борис извести“че след много трудности се е свързал с Вълко Червенков, като поискал транспортирането на болния си брат в Италия“

По късно разбрахме че от кабинета на премиера и от българското посолство са му съобщили, „че в България има лекари, които могат да се справят и не е необходимо болния да се изпраща в Италия“. Борис беше вбесен и вероятно изпуснатите му нецензурни думи бяха причината бързо от пощата да прекъснат подслушвания телефонен разговор. На мен се падна трудната задача да съобщя за

рязкото влошено състояние на Николай. Със сълзлив глас певецът ми каза, че спешно заминава за участие в представление в Лондон. Помоли ме да предам, че е придвижил въпросът, въпреки отказът на властите, в България да пристигнат с нает от него самолет двама световно известни италиански кардиолози. Дни след това известиха на родителите в Рим, че Николай е починал. Отменил се е полетът на въпросните кардиолози, определен за същия ден. Възрастните родители Христови не успяха да присъстват на погребението на своя по голям син в България. След връщането си направиха посещение на семейство Тодорови. Успоредно с родителската мъка по свидната загуба, споделиха и за голямото страдание и огорчение на Борис - да стои далече от брат си! Да има възможност да му помогне и да не може нищо да направи! Със себе си бяха донесли много английски вестници и списания отразяващи ненадминатото изпълнение на Борис Христов на лондонска сцена. На един от вестниците стоеше заглавието: "Великолепното изпълнение на Борис Христов съвпада със смъртта му Николай в България" /перифразирам/. Според госпожа Христова Борис научил за смъртта на брат си няколко часа преди представлението, за което билетите са били продадени месеци преди това. Публиката, със "затаен дъх" следяла изпълнението на Борис Христов, подплатено с трагедията на семейството му, пречупена през драматизма на завладяващия образ на Борис Годунов. Вероятно, това представление е било едно от най-силните в кариерата на гениалния певец!

ДОМЪТ НА РАЙНА И КИРИЛ ХРИСТОВИ рядко оставаше без гости и посетители, както вече отбелязах. Хора, различни "по интереси" и по характери. Идваше една госпожа, не помня името ѝ, дълги години живяла в Италия. Познавала се с големия италиански писател и драматург Пирандело. Идваха родителите на обещаващия надежди млад певец тогава Антон Дяков, с молба с Борис Христов да му обърне повече внимание. Няколко пъти сме се срещали в къщата с Илия Кръстенияков - композитор на песни. Интересен човек - среден на ръст, доста пъргавичък, приказлив - може да се оприличи като "италиански тип". Той беше измолвил от баба Райна и дядо Кирил адреса на Борис Христов за да му изпрати някои неща от творенията си. И което е по-важно, Борис Христов беше си харесал няколко песни и веднага записал 4 на една малка плоча. Тези песни в негово изпълнение звучат понякога и в ефира на националното радио, но не знаят редакторите нищо за автора "Иля Болгар". Този Иля Болгар е артистично име - псевдоним, даден от Борис Христов, защото на чужд език много трудно се произнася и не звучи добре името Илия Кръстенияков.

В едно писмо до Панчо Мушмов от Рим - 01.09.60 г. Борис Христов пише: „...Олимпиадата върви добре, но ми се струва, че нашите трябва да излизат на пистите и терена по стегнати, мобилизирани и борбени. Надеждата ми е в борбата и волейбола. Но?! Видях откриването на Олимпийските игри - беше разкошна, великолепна гледка. Жалко, че не мога да видя всичко защото горещината ме изтощава. Но ако нашите стигнат до някои финални игри, ще отида да ги насърчавам със специални "музикално построени резове" - нали знаеш стар запаленко Левскар“

Оказа се, че той не само е гледал и се е радвал на нашите спортисти от далече. Бяхме приятно изненадани, когато неколцина се представиха на родителите на Борис Христов. Разказаха им за посещението му при тях... че на всички е дал по "не малка сума-за почерпка“.

В София беше дошъл на концерти оперния певец, народния артист на СССР Алексей Левицки. Пожелал да осъществи една своя отколешна мечта - ако един ден отиде в България непременно да посети домът на своя кумир Борис Христов. Когато пък се оказало, че ще може да види и разговаря с родителите на великия артист, за него това било "свръх щастие". И наистина, този млад но солиден човек се чувстваше като дете в един вълшебен свят! Питаше, гледаше, пак разпитваше за живота на Борис Христов, какъв е бил като млад, винаги ли е била неговата мечта да стане певец и още много неща. Накрая, смутен каза: "Като се върна у дома и разкажа на близки, приятели, колеги за това, което сега видях и научих - те няма да ми повярват! Моля ви, позволете ми да се снимам с вас"! За съжаления, аз нямам тази снимка, на която Алексей Левицки е с родителите на Борис Христов в хола на неговия дом.

Много приятно беше на баба Райна и дядо Кирил да си кореспондират с руската актриса Ирина Горденина. Тя успяла да открие адреса им и дълго време поддържаха писмовна връзка. Разбира се, главна и единствена тема беше Борис Христов и неговото неподражаемо изкуство. Горденина знаеше колко много Борис Христов обича руската музика и редовно изпращаше по нещо, свързано с тази музика и нейните създатели. И преди всичко - материали за живота и творчеството на Мусоргски. До родителите му беше изпратила и едно колетче с интересно съдържание - огърлица и колан за сабя останали от нейния прадядо генерал Скобелев. Беше обещала, при удобен случай да изпрати и сабята му. В отговор на писмото на дядо Кирил по този повод тя пише:

„Дълбоко уважаеми господин Христов! Безкрайно съм трогната от Вашето чудесно писмо!... Аз съм така щастлива, че всичко това Ви харесва - ще се хареса ли на Вашият син? Щом това старинно руско изкуство е по вкуса ви, от сърце ви моля, направете ми тази чест и приемоте изпратените дреболии като малък спомен в знак на голямото уважение към Вас и преклонението ми на актриса пред вдъхновеното, прекрасно майсторство на Вашия син.! За съжаление, аз мога да се наслаждавам на неговото дивно пеене сам по нашето радио... Как завиждам на онези, които могат да го слушат и виждат в операта“

Искрено Ваша Ирина Горденина

В началото на новата 1960 година подтикван от „витаещата“ в г лавата ми идея да се „престраша“ и напиша писмо на Борис Христов ме накара да попитам дядо Кирил: „Ако напиша писмо на господин Христов той дали ще ми отговори“?

„Разбира се, че ще ти отговори! Той на всички писма отговаря. Трупа ги на купчина и отговаря на всички собственоръчно. Взема по ред тези, които са най-отдолу - пристигналите най-напред“.

Започнах да „плюнча“ молива - да пиша писмото. Но за какво и как да го напиша?! Дали това, което ще му напиша ще е интересно за него?

Сега виждам с какъв ентусиазъм, с какъв плам и младежка искреност/и с какъв „наивитет“/ съм казал думите в това мое първо писмо до Борис Христов. Ще предам целия текст, така както е написан преди повече от четирист години:

Многоуважаеми господин Христов!

Чувствам се особено щастлив, да се обърна с писмо лично към Вас - нашият велик сънародник, световноизвестният певец Борис Христов! Не бих могъл с думи за изразя своя възторг, своето възхищение от Вашият гений...

Аз съм обикновен младеж, студент във Висшия институт за театрално изкуство "Кр. Сарафов". И макар, че моята пряка работа е в областта на драматичното изкуство извънредно много обичам оперното и певческо изкуство. Но когато става дума за Ваше изпълнение из оперното или песенно творчество на италиански или руски велики композитори тогава не само аз, но и други, които много обичат операта, слушаме и се възхищаваме от вашето гениално изкуство. Тогава всеки, даже и най-обикновените хора, със затаен дъх и трепет слушат майсторското изпълнителско изкуство на певеца, името на когато разтуптява сърцата на хилядите слушатели у нас и милионите любители на певческото изкуство в света! Слушат своя любим Борис Христов. В нашия институт, между нас, студентите не веднъж се е водил спор кой повече е слушал ваши изпълнения и кой знае нещо повече за вас, за вашия творчески и жизнен път. Трябва да призная че подтикван от желание, по горните причини аз издирих вашите стари родители и често ходя притях. От тях научих някои неща за вас. Ценна реликва за всеки от нас да се сдобие отнякъде с ваш портрет или фотография в някоя от вашите роли. Аз лично, макар и от изрезка от списание, имам ваш портрет и фотография в ролята на Борис Годунов. Но бях възхитен от портретите ви в ролите на Борис Годунов, Мефистофел, Филип Втори...които видях тук, у вашите родители. За пръв път видях ваши оригинални фотографии. Не е един спор е станал, в чий репертоар - от западната или руската класика сте най-добър. Коя роля е ваш шедьовър. На последния въпрос, ако той не е твърде деликатен, вие бихте ни улеснили с отговорът си, а по първите, ние всички сме единомислещи - във всякакъв репертоар вашите изпълнения са гениални!

Досега съм чул всички ваши записи, с които разполага Радиото и специалното студио „Музика“. Но бих бил неизмеримо щастлив да ви видя на сцената на нашата Софийска опера. Това е желанието на хилядите ваши почитатели в нашата Родина, на хилядите обикновени хора, които с гордост ви чувстват като свой велик роден брат.

Моля за извинение, че си позволих да отнема част от вашето скъпо време. Но не намирах друг начин да изкажа своята почит и уважение към вас, своята благодарност и преклонение пред вашият гений!

Желая ви крепко, по български здраве и още по-гениални постижения във Вашето изкуство за слава на световното певческо изкуство, за слава на "българското гърло".

Моля Ви, предайте моите най-горещи почитания и на Вашата съпруга!

Ваш горещ почитател-Нино Луканов
ВИТИЗ „Кр.Сарафов“ „Раковска 108 а
София

Казах само на баба Райна и дядо Кирил за моето "деяние" Те ме насърчиха, че непременно -рано или късно ще получа отговор. И много скоро - „рано“ получих толкова лелеяния от мен отговор.-известната негова снимка, формат 13/18 със следния надпис:

„За спомен на Нино Луканов от Борис Христов - Рим 1960 година“ На обратната страна на снимката: „Благодаря за горещото ви писмо. Слова, като вашите са една от най-големите награди за мен и за моя труд.

Желая ви всичко най-добро!

Ваш Борис Христов

Рим, март, 1960

Не бих могъл да кажа нищо повече, за моята безмерна радост от това, което съм казал в писмото си-отговор.

Многоуважаеми, г-н Христов!

Трогнат съм от Вашето благородство, от изключителното внимание, с което ме удостоихте, като отговорихте на писмото ми и ме дарихте с толкова скъп за мен подарък - Вашият портрет!

Тоя изключителен жест породил у мен радост, каквато почти никога не съм изпитвал.! Денят 26 март беше необикновен ден, празник, не само за мен, но и за всички мои колеги от Института. Колко очи само бяха вперени в този прекрасен документ! Колко възторжени и топли думи бяха изказани за тоя, който удостои с вниманието си не само мен, но мое лице и всички тях. Те ви поздравяват най-сърдечно г-н Христов!

Всички ние, с нетърпение чакаме денят, когато ще се осъществи нашата заветна мечта - да Ви видим и чуем тук, у нас, в София.

Съвсем естествено беше да споделя радостта си и с тези, които са отгледали такъв син - Вашите прекрасни родители! Както винаги те бяха много любезни и много се зарадваха на посещението ми. Чувстват се добре. Здрави са. Г-н Христов, Вашият баща, неуморно продължава да събира народни песни. На моето напомняне за изказването Ви по този въпрос пред кореспондент на в. "Народна култура" той, с шеговита усмивка каза, че ще ги направи „най-малко 1000"! Те ме помолиха като Ви пиша, да ви предам техните най-горещи родителски поздрави. Изпълнявам от сърце тая тяхна молба и към нея прибавям моите най-искрени, най-топли такива. Бъдете здрав и бодър да изпълните Вашият прекрасни творчески замисли. Човечеството поколенията ще ви отговорят със своята любов и благодарност!

Искрено Ваш Нино Луканов

12.04.1960г

София

Към писмото приложих и моя снимка, която си направих специално за тоя случай при известния фотограф-художник Папакочев. Надписах по подобие на посвещението, направено ми от Борис Христов на неговата снимка. Признавам си „из плагиатствах“ формата. Но да направя това от такъв „оригинал“ мисля, че е простим грях. Надписът гласеше:

На моя велик сънародник, на прекрасния човек г-н Борис Христов
най-сърдечно.

От Нино Луканов

април -1960 г .

. София

На обратната страна продължих:

„Прекланям се пред Вашето изкуство. Възхитен съм от Вашето благородство! Гениалните творци са преди всичко велики хора.

Желая Ви от сърце крепко здрави и от никой не достигнати досега високи във певческото изкуство.

Ваш Нино Луканов

април-1960 г

София

И за да не похабя снимката, по нейния формат начертах върху бял лист „пространството“ където трябваше да вместя горният текст. С треперещ от вълнение ръка, след дълги упражнения, накрая успях. Като спомням за тези мигове на откровение и най-сърдечни чувства и преданост към един велик човек, който никога не е искал това от мен, но това със сигурност е причината нашето приятелство да се развива все по-възходяща линия без от нищо и никога да бъде помрачено, ме прави щастлив и горд. Чистите човешки пориви, духовната близост, абсолютната липса на каквато и да била корист, вътрешния подтик да дадеш всичко, без да очакваш да получиш нещо прави възможно „равноправно“ общуването между обикновения човек и гения! А „геният“ освен всичко, притежаваше рядката дарба да руши мигновено всякакви „бариири“ между него и обикновения негов събеседник. И да го прикани на откровение, като между равни.

ПРЕЗ ЛЯТОТО НА СЪЩАТА 1960 година след успешна изпитна сесия с мой колега намислихме да прекараме ваканцията на Сливенския балкан. Той имаше приятели там. Неговият корен по майчина линия имал родство с рода на войводата Панайот Хитов. По мои впечатления, а и от неговите разкази бяха спечелен за каузата. Но имах един проблем - трябваше за по дълго време да оставя баба Райна и дядо Кирил „сами на себе си“. Споделих с тях тази своя тревога, те и дума не дадох да каза: - „Как така ще си съсипеш ваканцията заради нас? Пък нали и Панчо, Любен са тук. Ако имаме нужда ще ти се обадим“?

И така, с влака до Сливен - оттам на КАРАНДИЛА, а след това - към постоянният ни бивак - „Даулите“ под връх Българка. Това наистина се оказа едно „райско кътче“. Сред дивната природа, с неописуема красота! Почивна база на Стъкларския завод в града, то представляваше една голяма поляна, от всякъде оградена с вековни борови и букови горци. С три-четири едностайни къщички, фурна и....мандра!

Пристигнахме късно вечерта. На хората им беше неудобно да ни откажат подслон поне за през нощта. На другия ден, когато вече се представихме кои сме-какви сме и изказахме желанието си тук да прекараме ваканцията си те ни харесаха и...ни оставиха да бъдем там докато желаем. И така започнаха нашите незабравими и досега дни - повече от месец -сред възшебната природа на хайдушкия Балкан!

Отпуснал се под целебната сила на този „океан“ от цветове, миризми, звуци, слънце, кристален въздух, у мен все „прищракаше“ мисълта: -Какво ли правят старците в София? Написах им писмо. За съжаление, не съм запазил черновата, но си спомням че запалено и вдъхновено им описвах къде съм и как протича ваканцията ми с моя колега. Но, ако те се нуждаят от моето присъствие и помощ - изпращам им адрес и телефон, на който веднага могат да ме извикат, и аз с готовност ще напусна този Рай!...

Бях дълбоко трогнат от отговора на дядо Кирил на моето писмо. И понеже друг път не бях се откъсвал за по дълго време, затова имам от него само това писмо, което пазя от месец август 1960 година. Позволявам си да цитирам целия текст, защото ми се струва че би представлявало интерес за читателя.

Скъпи Нино,

Писмото ти от 6 т.м. ни достави голема радост и удоволствие. От него разбрах преди всичко, че ти, заедно с другаря си, сте се настанили добре, и ваканцията ви доставя всичките удоволствия,които почивката носи със себе си. Разбрахме също и интересът,който храниш към нас, изнемощелите вече едва движещи се старци. Времето, което прекарваш с твоя прекрасен другар напомня ваканциите,които нашия син Борис прекарваше с другари състуденти от махалата из дебрите на Витоша. Най-малко десетина-12 другари,синове на наши съседи в началото на всяка ваканция той заминаваше за Витоша и в едно с завивки и разни дрехи и готварски съдове и разни видове лъжици,чини,двата ваканционни месеца -те са същите -юли и август-живее под общ подслон,живееха другарски,братски и там си готвеха,сами си купуваха от Княжево и Владая и се хранеха и се переха. Тук играеха и къпеха при абсолютна свобода и по 5-6 седмици живееха там. И в началото на всяка учебна година се прибираха по домовете си,бодри, весели,жизнерадостни.тук. В планината те живееха на пълна свобода:играеха,бореха се,пееха,плаваха,упражняваха физ културно,учеха да готвят по дежурство и се научиха на търпимост и всевъзможни добродетели и станаха великолепни граждани и великодушни и си създаваха нрави най-поносими и ги хвалят и днес пред обществото Така Витоша, със всичкия си простор и природа и със свободата си създаде великолепни граждани,които и днес с гордост красят българските семейства. Скъпи Нино! Готовността ти да напуснеш почивката си и да се прибереш в София при нас за да бъдеш в наша услуга изпълва душата и сърцето ни с неземна радост и възторг и чудим се как да ти благодарим? Какво показва всичко това и няма защо да дирим твоето произхождение! Само истински добродетелни майка и татко могат да вдъхнат в децата си истински добродетели на алтруизъм и преданост,чувството на патриотизъм и себеотрицание. И ние заемаме свободата да те помолим с първото си писмо да им изкажеш нашата признателност и похвала че са родили син като тебе, гражданин с отлични благодетели и себе преданност.Нека тези ти качества красят твоя живот. Нека те красят през цялото ти земно същество и нека те те укрепват и нека ти носят голяма похвала и велелепие.И знай,когато и да е те ще ти носят благоденствие и благополучие. Ние те поздравяваме най-сърдечно и те очакваме след края на почивката ти,да се явиш пред нас, за да те сърдечно целунем и все душевно те благословим!

Да си ни здрав и жив!

Баба Райна и дядо Кирил Христови

София 13.08.960 год.

Върнах се от Балкана - укрепнал физически, поел красотата на дивната му природа, обогатил въображението си с предания, приказни случки и легенди, ставали по този край на България. Пристигнах в София и първата ми работа беше да се представя на "старците". Приеха ме, както винаги - добре. И както ми бяха писали в писмото - „сърдечно ме целунаха и все душевно ме благословиха“. Бях щастлив да слушам похвалите на тези святи хора и пожеланията им в бъдеще да не изменям на това, което са ми дали моите майка и татко - да бъда „гражданин с отлични благодетели и себе преданност...“

Ваканцията ми продължи още малко - вече при моите родители. На "родна земя", като всяко нещо, колкото и да е хубаво - свършва. Започна новата 1960/61 учебна година. Лекциите, репетициите в нови учебни постановки, ангажиментите ми, както на всички мои колеги ставаха все по сериозни. С една дума - обучението ни вървеше с „пълна пара“. Разбира се, вече постоянното ми пребиваване в София, поради горните причини, ме облекчаваше значително - често и редовно да ходя у г-н Христови. И което, ме правеше щастлив - забелязвах, че не се нуждаех толкова и само от помощта, да им купя нещо, да свърша нещо, което за тях би било много трудно или невъзможно. Имаше и други хора, както вече стана дума за това - искрени и верни приятели, чиято помощ и компания беше повече от желана. Те все повече изпитвах желанието и удоволствието да поседя при тях. Да си поприказваме дори за незначителни неща. Понякога, като „в семейство“ баба Райна ми се оплакваше, какво било казала или направила някоя нейна квартирантка; за това, че трябва да се повика майстор да „намести“ някаква керемида защото там течела и това довеждало до дразни с квартирантите, които се отнасяли към заеманите от тях жилища, като с чуждо. „Когато се случи тя да „попрекали“ с упреците си/почти винаги справедливо/ дядо Кирил успокояваше атмосферата със своето неотразимо: „И-и-х, Райне!“! Дори и в такива случаи никога не се усещаше, просто нямаше никакъв „негативизъм“ казано по сегашно му. Човек не се натоварваше с отрицателни емоции! Тяхното присъствие, тяхната мъдрост и душевно богатство облагородяваха даже и не много приятни „изяви“ на хората. Може би, защото в нашите разговори винаги имаше отредено място за техния Борко! А успехите му по света непрекъснато се множаха, както и желанието им, все още неизпълнимо, да го видят в къщи, в неговия роден дом.

При тези разговори те все си спомнеха за някоя случка от работата и взаимоотношенията на техния Борко и колегите му световните оперни сцени. За една такава случка, станала между Борис Христов и Мария Калас - според версията на баба Райна ще разкажа сега. По нататък за нея отново ще стане дума, но чуа в „оригинал“ от самия Борис Христов.

И така, след едно представление през 1951 година минало с голям успех, артистите трябвало да се покланят както си му е редът. Поклоните, под нестихващите аплодисменти на публиката били толкова много, че накрая всички решили повече да не излизат пред завесата. Мария Калас не се подчини на това решение и тръгнала да се покланя отново. Сама. Борис я хванал за ръката, дръпнал я и казал: „Тук ще стоиш!“!

Тя се разплакала, а останалите колеги казали: „Браво, г-н Христов! Точно така трябваше да направите. Тя се качи на главите ни!“!

ТАКА, НЕУСЕТНО ДОЙДЕ ЛЯТОТО НА 1961 година. Трябваше да си отида отново в моето родно село Девене. Отбих се да видя баба Райна и дядо Кирил. Да разбера дали имат нужда от нещо и да ги уверя, че пътят от селото ми до София е много по кратък, отколкото миналото лято - до Сливенския балкан. Ако имат нужда от мен - веднага ще дойда и както съм записал в дневникът си денят е 25 август - петък.

„Ходих у г осподин Христови. Чувстваха се добре“.

Бяха седнали пред беседката, за която би могло да се напише цяла студия - основното място за изяви на техните синове с момчетата от тяхната махала. С тях имаше две жени - леля Димка - една мила, приятна жена, тяхна близка, която им помагаше за почистване на къщата, пране, понякога - готвене и т.н. И другата Ирина - тяхна наемателка, която даваше често повод за недоволството на баба Райна от наемателките. Дядо Кирил беше поотпуснат, някак си. Но аз го отдадох като реакция на горещините по това време в София. Пък и на старостта. Поседях с тях. Но времето напредваше. Вечерта трябваше да пътувам. Взехме си довиждане. Пожелаха ми приятно прекарване на ваканцията и непременно да поздравя моите майка и татко. И да им изкажа „тяхната признателност и похвала“...

Ваканцията свърши. Върнах се в София към средата на септември. Започнахме учебната година. Още в началото програмата ми беше доста натоварена, затова все отлагах за „другия ден“ да отида при баба Райна и дядо Кирил. Ето какво съм записал в дневника си:

„Двайсет и седми септември-сряда.

Доста късно научих една много печална новина - г-н Христов е починал и погребан преди два дни! Не мога да възприема този печален факт като истина, защото всичко е станало така бързо, че не е останало никакво време за осъзнаване на истината!

Един прекрасен човек, достоен баща на велик син си отиде завинаги!.. Много спомени и минути на висше удоволствие и гордост ме свързват с него и цялото семейство Христови. Много неща чух и научих от него. Благодарение на тази ми връзка и близост с него и аз съвсем твърдо тръгнах по своя път. Трудно ще бъде не само на мен, но и всеки друг в подобно положение да опише всичко. Спомените се помнят и могат да се разказват. Влиянието на атмосферата на този дом, атмосфера на неизменната песен и народен дух и патриотизъм, влиянието на нейния създател ще остане завинаги! Поклон пред светлата му памет!

По възмутително е, че неговият любим син, гордостта на България и на света не може да го изпрати до вечното му жилище. Борис Христов не може да дойде като свободен човек в родината си, защото няма гаранция, че ще може „свободно“ да се върне там, където е неговата кариера, където се реализира като артист - Италия. Успява да изпрати една затрогваща телеграма до своята майка:

Майко моя ,

Ужасна скръб подтиска сърцето ми по моя свиден, сладък, непрежалим татко и съм опечален, че не мога да дойда, поради липса на документи. Опечален, че не мога да го целуна и прегърна за последно сбогом.

Моля ти се на колене, моя мила единствена майко, не се отчайвай, скоро ще дойда. За последно сбогом на

на моя мил татко,прегърни го и целуни го от мен по святото
негово чело.

Твой любящ те син Борис

Малко по късно той изпраща и друга телеграма, в която се обръща към
свидния си отец с думи, които би изрекъл пред неговия смъртен одър. Бате Любчо
прочита и поставя телеграмата, заедно с една роза в ръцете на непрежалимия
покойник. Жалко, че не е записал тези думи, разкриващи преклонението и
безпределната мъка на един осиротял син..

Тази трагична, макар и неизбежна раздяла на баба Райна с дядо Кирил-
човекът, с когото беше преживяла много десетилетия съвместен живот.Градила
семејство и дом. Отгледала двама сина - единият със слава и величие, известни
по цял свят, неминуемо даде своето отражение. Поотпадна
физически.“Попрекърши се“ духът ѝ. Често ходех при нея.Нея оставяха без
внимание и навестяване Панчо и бате Любчо. Но тя сама трябваше да преодолее
тая своя участ и самота. И,за нейна част,тя проумя,промени вътрешната си
нагласа,че с мъка или плач не ще върне верния си другар. Остана само спомена
за него.

Все по често тема на нашите разговори оставаше нейния Борко. На два пъти се
пускаха слухове че ще дойде в София. Често се заглеждахме в снимките в хола.
Един ден реших,че рамките им не са подходящи. Тогава се появиха по
художествените графични изложби едни много семпли, с обикновен профил рамки,
но бяха много ефектни. Казах на баба Райна,че е добре да подменим рамките на
снимките. Тя не позволяваше никому нищо Борково да изнася навън от къщата. Но
на мен без колебание позволи. Ходих чак до крайните квартали на София да търся
тези работилнички. Намерих ги. Сложих рамките които исках. И наистина - ефектът
беше добър. Веднъж се“Засякохме“ с бате Любчо в къщи при баба Райна.
Говорихме. Стана дума за работещите хора у нас, за „артистичните“
професии.Баба Райна съвсем чистосърдечно със загриженост каза:

„Е-е-е,добре сте вие! Работите държавна работа.Един ден пенсиите ви ще са
сигурни. А Борко,горкия,няма да може да получава пенсия - той ходи да работи,
където го поканят. Не е на постоянна работа“.

И така си беше. „Къде,къде по-големи бяха нашите стипендии и заплати???“
Аз бях много щастлив,когато баба Райна ми подари няколко чифта негови
чорапи.Тях износих.Но вратовръзката,както споменах преди съм запазил.

ЗАВЪРШИХ ТЕАТРАЛНОТО СИ ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ 1962 ГОДИНА.Бях
разпределен в Старозагорския театър, където мина цялата ми актьорска кариера.
Независимо,че бях на повече от 200 км от София, общуването ни с баба Райна
остана все така тясно,топло,както преди.Използвах всяка възможност да я
навестя. Писмата,телефонът-бяха другият начин за общуване. Всичко през този
сезон 1962/63 година беше ново за мен. Нов театър, нов първи сезон на
професионална сцена, нови колеги, нов град.....

С всичко трябваше да свиквам в“движение“. Слава Богу,нещата се
развиваха добре. От всички бях приет доброжелателно, с готовност да ми
помогнат, ако се нуждая от нещо. То от какво ли нямах нужда?! Но аз бях и съм
скромен в желанията си, колкото и нескромно да звучи. Бях доволен, че имах
много работа. Стараех се да я върша добре. Публиката, вискателната, но и

отзивчива Старозагорска публика все повече ме даряваше с топлотата и благоволенieto си. Сремнах и момичето, което, както се пее в една песен - и до днес е моя жена!

Така премина този добър сезон. Театърът имаше една хубава практика да се правят пролетни турнета-в края на сезона и есенни- в началото на новия сезон. Така имаме възможност да покажем най-добрите си постановки и пред друга публика от други населени места от страната.

В края на май и началото на юни 1963 година имаме такова турна из Пловдивски окръг. В Панагюрище играехме "Слуга на двама господари. На втория ден - 13 юни прочетох във вестниците съвсем, съвсем скромното "съобщение", че вчера в София е пристигнал именитият оперен артист Борис Христов. Чак в събота, на 15 юни 63 година в вестник "Народна култура" пусна свое съобщение пак с няколко изречения:

„В сряда със самолет от Виена в столицата пристигна именитият български певец, солист на Миланската скала Борис Христов. На аерогара София той бе сърдечно посрещнат от представители на Комитета по култура и изкуство, Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина, Софийската народна опера, Българска концертна дирекция и много почитатели на неговото със световна известност певческо изкуство.

Борис Христов бе топло приветстван от неговите приятели и колеги от хор "Гусла" в който той започна своя път към оперната сцена. /БТА/

Кратко и ясно. Нито дума, пък и кой ли би се осмелил да каже, че след двацет годишно отсъствие, по принуда, той се завръща в свидната си България, чието име винаги е вървяло пред неговото ореолно име!

Разбира се, че двата последни дни от турнето минаха под "Знака" на това събитие и предстоящата ми, толкова години очаквана, лелеена среща с моя кумир Борис Христов. В дневникът си съм записал и предавам дословно думите, плод на младежкото ми чувство, порив, откровение и...наивитет:

15 юни - събота.

„НАЙ-ЩАСТЛИВИЯТ МИ ДЕН! След като пътувах удобно до София отидох да се срещна с моя кумир, човекът, който макар и неофициално да е дошъл, накара цялата общественост да заговори за него - моя приятел Борис Христов. Към 21.00 часа отидох у тях. Като насъм ми беше всичко-и вярвах, и не вярвах, че вътре, в домът, в който толкова много пъти бях идвал и в който ме чувстваха като "най-свой" стои човекът, за когото се говореше като за нещо-реални и нереално!

Сам не знаех какво да правя и какво да говоря.

След много колебания позвъних на главния вход. Разговорът вътре за момент утихна. След секунди, които ми се сториха часове, вратата се отвори и пред мен застана един човек, толкова приличащ на този, който години наред съм виждал във въображението си. Той ме гледаше с любопитство - аз "разстроен" от радост, притеснение и желание веднага да му подам ръка. Бях си приготвил нещичко, което да му кажа като за начало. Всичко се „изпари“. Баба Райна, която седеше на стол пред вратата на нейната стая, с възглас на голяма радост:

– „Бо-о-рко, това е Нино!“ - ме представи на него, на нашият бай Борко. Само миг след това бях в прегръдките му! Само миг след това той разруши всички прегради между него - великия и мен - обикновения.

Успях да промълвя няколко думи в смисъл: „Добре дошли“, „Толкова се радвам...“ и други сърдечни, но така смотолевени думи, че сигурно съм бил „очарователно смешен“. С радост ме представи на съпругата си Франка - много мила, симпатична, очарователна жена.

Бях много слушал за него. Сега повярвах, че колкото е велик, толкова е и обикновен човек! Със солидна външност, с одухотворено лице на олимпийски Бог, много енергичен, подвижен, със звънлив и едновременно с това - галещ ухото, като най-нежна ласка глас! Човек никога не би предположил, че това е певец - според „стандартното“ разбиране за това. Той би могъл да бъде драматичен актьор от най-висша класа. Съвършено говори своя език, както и този на който повече говори - италианския. Подадох му две бутилки вино. Брат ми беше направил, според моето разбиране на невкусващ алкохол човек, хубаво червено вино. И аз, като всички негови приятели, знаех че Борис Христов пие само червено вино. Той веднага каза: - „Чудесно! Ей сега ще го изпием:. Но госпожа Франка отвърна с такава непринуденост, но и ... категоричност: - „Бо-о-рис“! - че той веднага продължи: „Е, хайде, ще го изпием после“! На излизане ми каза: „Нино, утре за мен ще бъде тъжен ден. Ще ходя на гроба на моите татко и брат. Хайде да се срещнем в понеделник по същото време.

16 ЮНИ - НЕДЕЛЯ

Преди обед отидох на гробищата, където се отслужи панихида в памет на блаженопочившия Кирил Христов Сувичанов и син му Николай. Бай Борко дойде към 12.00 часа. Народ от всякъде се стичаше да го види, да му стисне ръката, да му изкаже съчувствие. Всичко беше невероятно затрогващо. Макар да си беше сложил слънчеви очила, не можеше да скрие горестните сълзи, които се стичаха по лицето му. Беше трогателна гледка да се види този човек канара, строен, обаятелен, представителен, а душата му мека, чувствителна и по детски, като че ли откликваща на мъката по безвъзвратната загуба на свидните нему отец и брат! След панихидата тръгна към изхода на гробищата. Меко казано „тръгна“, защото по централната алея се движеше една плътна човешка маса, като пълноводна река, без милиметър разстояние от човек до човек. По средата на челната редица, ако може така да се нарече, вървеше ТОЙ! Макар и след тази тъжна церемония от него се излъчваше такава мощ, такъв устрем, че човек може да се опита да си представи защо неговите сценични образи се славят със своята покоряваща сила.

17 ЮНИ - ПОНЕДЕЛНИК

Цял ден живеях с мисълта и настроението за предстоящата среща. Когато наближи времето, уж добре бях пресметнал, колко време ще ми е нужно ще ми е нужно да се предвижа от домът на брат в квартал „Хаджи Димитър“, където бях отседнал, до улица „Цар Самуил“ 43, където беше насочена мисълта ми през целия ден.

Пристигнах със закъснение. Това, естествено, ми създаде допълнително неудобство и притеснение. Позвъних на вратата. Посрещна ме лично Той, както и първият път - с радост и необикновена топлота. Няма да забравя думите му: „Нино, грижете се за майка ми, когато сте тук, в София. Тя много ви обича и много ми е говорила за

вас. Много бих желал да се видим пак и за по дълго време, но вие заминавате утре. Аз ще идвам вече по често и тогава ще имаме възможност да разговаряме повече. А вие ми пишете по често!“

Обещах му да изпълня тази негова молба - не като задължения, а по мое желание и потребност. Разделихме се като стари, най-искрени приятели.

За съжаление, дългът на актьора е по силен от всяко желание. Той трябва да е на сцената в определен час и минути. Публиката не бива по никакъв начин да бъде разочарована. На 18 юни -вторник а за имах представление в Стара Загора. Записал съм: „Пристигнах благополучно. Разказах на приятелите за срещите ми с бай Борко. Ще се постарая да му бъде достоен приятел!“.

20 АВГУСТ - ВТОРНИК

„Ходих при баба Райна. Чувстваше се добре. Подари ми една снимка- тя с бай Борко“. Отбелязвам този факт, защото снимката беше с много мило посвещение от нея. Аз исках този документ да стане още по-ценен, затова изпратих снимката на бате Борко с молба да ми напише нещо. За съжаление, той не ми я върна въпреки че му напомнях за това. То сигурно вниманието и времето му е било „отредено“ само за мен“, та да настоявам. Но аз вярвам, че един ден, когато архивът му заедно с цялото му дарение за България дойде в неговия дом - музей ще намеря и тази снимка. Той беше добър „архивар“.

Годината измина „под знака“ на това първо посещение на Борис Христов след многогодишно принудително изгнание. Вече, като станеше дума за него той не беше „мираж“, „видение“ в представите ми за него, а човек от плът и кръв. Човек, с когото имах щастието лично да се запозная и надежда скоро и по-често да се виждаме отново.

Работата ми в театъра беше приятна и напрегната. Готвехме се за Третия национален преглед на българската драма и театър. Нямах възможност често да ходя в София за да посещавам баба Райна. Но с писма, с някое колетче, най-вече с плодове или чрез приятели й давах вяра че не съм я забравил и че при нужда, веднага ще се отзова на молбата ѝ. Пък и с Панчо Мушмов поддържахме редовно телефонна връзка и той ме осведомяваше за положението. Дойде и новата 1964 година. Получих честитка от господин Христов:

„На Нино от все сърце. Благодаря за новините от мама“.

Ваш Борис и Франка Христов.

ян. 1964 год Roma

Едва ли имаше по щастлив тогава от мен. Такова внимание за толкова скромната ми заслуга.- грижата ми за неговата майка. Отговорих му и аз.

Многоуважаеми г-н Христов!

Благодаря ви най-горещо от все сърце за вниманието и прекрасната картичка. /честитката представляваше репродукция от картината на Джовани Антонио Бацци от колекцията на Борис Христов. Н.Л./

У нас тези неща са много скъпи и рядкост. Човек може да се запознае с изкуството на такива майстори чрез репродукции и само в големите библиотеки. Но цената на тази картичка не би могла да се изчисли в никаква валута! Всяко нещо от вас може

да се оцени само с най-голяма,най-искрена човешка благодарност! Аз ви благодаря още веднъж с цялото си сърце.

Преди пет-шест дена бях в София.Гледах „Електра“ на гостуващия у нас гръцки театър от Пирея. От професионална гледна точка беше много интересно представление.Понеже рядко ни се отдава възможност да гледаме театри в техните страни, с удоволствие гледаме тези,които ни идват,както се казва „на крака“. Разбира се най-голямата причина да отида в София беше голямото ми желание да видя баба Райна и лично да се уверя в това, което тя сама, по телефона или по изпратени от мен колеги казваше,че се чувства добре. Наистина, тя и сега беше здрава и бодра. Поговорихме си доста, тъй като с поред нейните думи е била „зажадняла“ за разговор с близък човек. За мен също беше голямо удоволствие да я видя и да и доставя малко радост. Помолих я да си почива повече. Да се храни с повече плодове и най-важното - да бъде спокойна. Пооплака ми се малко, че Иванка „жена която идваше да и помага“ не и помагала както трябва. Аз я посъветвах да вземе една своя роднина за която ми каза,че била добра жена.и щяла да и помага,като на свой човек.

Тя се безпокоеше и за вас,че не е получавала скоро писмо.Аз я успокоих,като и се похвалих че съм получил от Вас картичка,че няма нищо лошо, и че сте здрав. Това е и моето пожелание - винаги да бъдете много здрав и бодър, за да можете да създавате още повече знаменити творения за цялото човечество. Изпращам Ви един от Вашите портрети,пуснати в продажба в ограничено количество в книжарницата на Съюза на българските композитори.

Още веднъж от все сърце пожелавам на Вас и госпожа Франка здраве и всичко най-добро!

Искрено Ваш Нино Луканов

Няколко пъти намирах“пролуки“ да отида в София и най-много заради баба Райна. Духът ѝ вече беше по-висок.Тя вярваше, че „нашият Борко“ ще може да си идва по често.Нямаше юридически пречки за това. А той жънеше успехи по световните оперни сцени.-“Концерт в памет на Хиндемит“ „Нюрнбергските майстори певци“-/Погнер/ „Фиделио“ Бетовен;“Борис Годунов“,Записи на песни от Римски-Корсаков;още концерти;“Княз Игор“ от Бородин/19 септември/ Пиших му писма без да чакам отговор. Просто държах да знае как се чувства баба Райна и той спокойно, да върши своят благородна работа.

Скъпи г-н Христов!

Отдавна исках да Ви пиша,но Вие доста време не си бяхте в Рим. А аз исках да изпратя писмото си, когато бихте могли да го получите веднага, тъй като преди всичко исках да Ви пиша за баба Райна. Искам да Ви уверя,че както бих се грижил за моята родна майка,така ще се грижа и за нашата баба Райна. Аз така свикнах с нея, че я чувствам най-близка.Доволен съм и се гордея с това, че и тя е много мила с мен.За това спокойно вършете Вашата най-благородна работа. Бъдете сигурен, че Стара Загора-София е по близо от Рим-София. И че за добро/и не дай-боже за лошо/ ще се отзова между първите.

Бъдете здрав и бодър!

Искрено Ваш Нино Луканов

МИНА НАЦИОНАЛНИЯТ ПРЕГЛЕД НА БЪЛГАРСКАТА ДРАМА И ТЕАТЪР. Нашият Старозагорски театър се представи добре с „Почивка в Арко Ирис“ от Димитър Димов. Мина и лятото. След една младежка екскурзия до Чехословакия отидохме с моята Нася да я представя на баба Райна. Тя хареса бъдещата ми булка.

В края на септември отново отидох в София. И първата ми работа беше да посетя баба Райна. Намерих я умислена, угрижена, облегнала се върху масата в кухнята, като чели в унес. Разтревожих се и аз. Попитах я, каква е причината за лошото настроение.

„Получих известие, че Борко претърпял сериозна операция. Но какво му е състоянието - не знам! Сърцето ми подсказва, че се е случило нещо много лошо. Дано Господ, който е бил винаги с него и сега да му се притече на помощ!“ Опитах се да я успокоя. Да вярваме, че в Италия има много добри лекари и че ще положат всички усилия, щото техния велик пациент да оздравее в най-скоро време и т.н. Но можех ли да се поставя на мястото на майката, - разтревожена, обезпокоена за здравето на любимия си син.

В печата се беше „промъкнало“ едно мъничко „каренце“ в което се съобщаваше че: „В Рим беше направена спешна мозъчна операция на видния български оперен певец Борис Христов. Операцията е минала успешно“. Какво всъщност, се беше случило?

-“ В съдбовният ден, след два часа най-усилена репетиция с корепетиторката в театъра Борис Христов се отправя към дома си в превъзходно настроение. След кратка отмора, вечерта, с Франка ще са на гости на мило приятелско семейство. Изминал стотина метра той внезапно усеща страшно главоболие - като чели някой го удря с чук по тила. Очите се притварят.. Ръцете конвулсивно държат волана. Само десния крак натиска докрай спирачката. Обронва глава върху кормилото... Макар и свила рязко на дясно - колата се заковава до тротоара. Миг-два - пълен мрак. С върховни усилия на волята Борис Христов постепенно отваря очи. Мислите му препускат светкавично. Сърдечен удар?... Опишва пулса си... Не, не е най-страшното! Изчаква малко и олюлявайки се, тръгва към отсрещната аптека. Двама души в бели манти го поемат, но... в място успокоително, му дават... възбудително! Увиват главата му с хладен пешкир и от това Борис се чувства по-добре. Но... до следващия пристъп. Обърканите аптекари, скупчени около него, още повече объркват ситуацията, като му дават лекарство за сърце. Състоянието му рязко се влошава. Въпреки това, обаче, овладял се, той решително отказва да извикат линейка, и макар че болката в главата се усилва, той сяда в автомобила, бавно, но сигурно успява да стигне до своя дом. Желязната физика, с която той се гордее и този път му помага да издържи все пак до... леглото. Скоро изпада в безсъзнание и от този фатален ден започва едно свръхчовешко изпитание.

Спешно свиканият консулт от най-видни европейски лекари-специалисти не може веднага да постави точна диагноза, а болките в главата на пациента стават нетърпими. Цели десет дни почти не мигва! И слабее непрестанно. Така пет... десет... двайсет... килограма са стопени за кратко време. Състоянието му все

повече се влошава. Отчаяна до краен предел, Франка не се отдалечава от болния си съпруг и през нощта,но не се вайка, а продължава да търси изход от критичното положение. Борис ѝ намеква за енцефалограма, после сам взима по телефона и се свързва с близката до тях клиника. Пита разпитва, но заради Франка запазва спокойствие. В Рим се намира известен професор по нервна хирургия от Швеция. Специалиста от чужбина е категоричен:“ В никакъв случай операция!...” Борис Христов, обаче, се колебае. Почти всеки ден той разговаря с младия италиански хирург Бениамино Гуидетти,който още от първия ден му вдъхнал доверие. След поредната консултация той му казва:

-“Знам,че е опасно... Но нито дума на Франка. Тя не трябва да разбере,че съм пред смъртта. Вие,докторе, крепите вярата ми,че ще оздравея,ако ме оперирате, но моля ви,кажете ми откровено за операцията ще бъде ли от полза или само ще продължи мъките ми? Не ме лъжете,не съм дете...

-Господин Христов,Вие решавайте!

- Казах-решен съм! - е категоричният отговор на Борис Христов- Нож! И на добър час! Пак ще се видим в клиниката. Започва подготовката за операцията.Първо- лекарството, което намалява ужасните болки в главата,в очите. Изтерзаният пациент вече може да спи поне по четири часа в денонощието.

Верен на вроденият си,свойствен нему хумор,маестро разказва:

-Все пак, готвех се за оня свят! Въпреки че бях привидно спокоен, молах се да оцелея! С никого не споделях натрапчивата зла мисъл, че Франка може да се върне сама в къщи, без мен и да се почувства съвсем изоставена....Всеки ден,всеки час пред морните ми очи като на кинолента минаваше целият ми клет живот... Питам се:“ Правил ли съм някому лошо,та поне да му поискам прошка?!“ И си отговарям:“ Неволни грешки може да имам,но волно никому зло не съм сторил.....За всеки случай Борис иска да ѝ се изповяда и да приеме причастие. Затова поръчва да поканят свещеника от руската църква - дано по-скоро да дойде и причести многогрешното,но още с влизането си в стаята божият служител се стъписва. И вместо спокойно да извърши ритуала....той се хвърля върху познатият му,обичан певец и разридан повтаря:

-Не,не,маestro,Вие трябва да ж живеете - за радост на всички земни!Не искате от мен да ви изповядам! Аз съм грешника,не вие... Отче,-отвърща му Борис Христов,я не се занасяйте! Начинайте служба! Народ смотрит... Болният се вижда в чудо.Ролите са разменени.Той започва да утешава и успокоява изповедника си. Трагичното става комично. Над разхълцаният свещеник се извисява басът:

-Отче, не плачете!.....Я по-добре направете един хубав молебен за здраве! И.....Внимавайте все пак да не се превърне в „вечная память“! Хайде,усмихнете се спокойно и почвайте:“Да будет имя достойно, яко на небеси и на земли!“

Тревогата по заболяването на любимия маестро е всеобща:не само Италия се вълнува, а писма, пълни със стаена мъка пристигат от целия музикален свят! За по скорошно оздравяване. В най-близко време отново да го видят на сцената....

/Ваня и Николай Правчански:“Срещи с Борис Христов“1990 година

На 8 ноември 1964 година проф. Гуидетти вече е спокоен и пише на проф. Филипов - директор на Неврохирургическата клиника в София:

Скъпи Филипов,

Тъй като Вие пишете така добре на италиански език, аз ще ви отговоря на същия език, не знаейки за съжаление, български език.

Борис Христов беше опериран.

In ipotomid controlata dell „ asportazione di in difficul aneurisima dela comunicante anteriore.

Пациентът понесе интервенцията и в момента е във великолепно състояние.

Мисля, че в течение на един месец ще може да се залови отново с пеенето.

Много сърдечни поздрави!

Проф. Б. Гуидетти,

неврохирург на Клиниката по неврохирургия при Университета в Рим

/Проф. Божков Ат.

„Борис Христов“ 1987 год

стр. 48/

Това е “повествователният” разказ на двама предани на Борис Христов почитатели - Ваня и Николай Правчански, които добронамерено и с много любов представят „своя“ Борис Христов. Разказът им е много лек и занимателен, ако така може да се каже за един трагичен, съдбовен епизод за техният Борис Христов. Поради липса на достатъчно сигурни и авторитетни източници разказът е „примесен“ с истини и измислени неща. Аз не коментирам, още повече, че няколко пъти съм го чел с оправдан интерес. Тук искам да представя истината, която не търпи и най-малко съмнение и която имам от госпожа Франка Христов, изложена в нейно писмо в отговор на мой въпрос за случая - от 15 юни 2001 година.

„...Току що се бяхме върнали от Стокхолм и много заети с пътуването за Париж/операта “Дон Карлос”/ Борис беше обзет от ужасно главоболие. Повиках най-големия италиански лекар на времето - проф. Фригони. Дойде веднага. Прегледа го внимателно и диагностицира една много нервно-емоционална натура. Но здрав! Борис се влошаваше и аз, отчаяна, подпомогната от портиера го закарах, шофирайки по опасен начин в клиниката „Валле Джулия“, където имаше един млад неврохирург от Университета в Рим - проф. Бениамино Гуидетти, който разбра веднага, че Борис беше получил мозъчен аневризъм /кръвоизлив/. Аз, отчаяна, повиках също и проф. Оливекрона, най-големият в Европа, от Стокхолм, от където бяхме току що се върнали. Оливекрона потвърди диагнозата на Гуидетти и обяви Борис за невъзможен за операция. Тогава Гуидетти ми каза, че бил ученик на Оливекрона в Стокхолм и тъй като диагнозата беше на неговият Маестро, отказа да оперира Борис. Молих го паднала на колене/в буквалния смисъл/ и подписах моя декларация за цялата отговорност за операцията на мъжа ми. Борис беше вече една световна слава и международната преса писа, че операцията е продължила 18 часа/което е верно/ но че Христов е починал. После се поправиха, че е „преживял операцията, но че като артист е свършил“. След дълго лечение в клиниката получи един сериозен плеврит. Но желанието да се върне към своето голямо изкуство направи чудото! След шест месеца той пееше в “Ковън Гардън”! Той изпя в “Ковън Гардън” 20 спектакли на „Борис Годунов“ и „Дон Карлос“.

Англичаните бяха първите, които повярваха в него и му отдаваха почести цял живот“.

Още незакрепнал докрай Борис Христов, неукротим в желанието си да изпита по скоро “най-ценния оздравителен елексир” - срещата му с публиката се съгласява на едночасово интервю по телевизията, малко по късно приема поканата и за един концерт... При първата репетиция известният диригент Виторио Гуи, за който вече стана дума го представя на орестрантите с думите:

- „Ето го нашият Борис Христов, който ритна смъртта на... точното място! Добре дошъл! Хайде момчета, в негова чест... бързо и възторжено!“! Но най-бурни са поздравленията, преливащи в овации, когато на концерта Борис Христов завършва финалната - Ода на радостта от 9 симфония на Бетовен и „Реквием“ от Верди. И вече никой не споменава за коварната болест-премеждие. Само той, и досега си има „едно наум“ защото грижовния лекар - спасител Гуидетти му е поставил истинска „обица на ухото“ с препоръката:

- „От сега нататък, любезни маестро, правете всичко, както сте го правели и преди! Не променяйте начина си на живот и ритъма му но... по внимателно! Следват и заключителни реплики /не включени в епикризата/:

Не пийте водка!

А вино може ли?

Вино? Може...

Слава богу!

/Ваня и Николай Правчански:

„Срещи с Борис Христов“ - стр.135/

Години по късно при една от поредните ни срещи бате Борко ми разказа подобни неща, цитирани от мен от Книгата на Правчански::

- „Бях си написал завещанието! Но слава Богу всичко се размина“. И като решише косата си пред огледалото ме попита:

- „Искаш ли да видиш къде ме рязаха? Дай си ръката!“ - и постави ръката ми малко над челото си, където леко се напипваше една едва забележима „вдлъбнатинка“. Очевидно той е имал предвид “завещанието“ не в буквалния е в преносния смисъл. Всичко това - по-късно.

И след като беше преминало това премеждие с благополучен, оздравителен край за всички щастлив, можеше да се говори спокойно. Но в онези критични, пълни с неизвестност дни съвсем не беше лесно. В желанието си и аз да дам своята “лепта“ за по-скорошното навлизане на скъпият ни „болник“ в руслото на нормалния живот, да го разсея от преживяното и да го настроя към нещо „нормално“ житейско преживяване му написах писмо. Пълно с най-добри пожелания са бързото му възстановяване и по-скорошното му завръщане на сцената. След като получих насърчение и от баба Райна, му предложих да ми стане Кум.

Много скоро, но вече в новата 1965 година 10 януари от Рим той ми пише:

Драги Луканов,

Благодаря за писмото ви и за изразенията ви към мен които много оценявам. Приемам с най-голямо удоволствие поканата да бъда ваш кум.

Давам ви от все сърце моето благословение Вам и на

Вашата съпруга.

Сърдечно Борис Христов.

Това беше първият ми „най-голям семеен“ подарък. Тръгнахме с Нася сами да си уреждаме нещата. Решихме да направим сватбата „по средата“ между родата ни в Северна и Южна България. Панчо прие присърце да ни помага тържеството да стане в Боянското ханче - едно престижно за времето си заведение, любимо и на нашия кум. Не беше за подценяване и факта, че въпреки категорията се заведението беше „по джоба“ и на „социални слаби“ младоженци като нас. Баба Райна също ни се радваше и ни подкрепяше морално, за предстоящото събитие. В една картичка от 24.12.65 г. тя ми пише:

Нино,

веднага след твоето заминаване разболях се и легнах. Днес станах и веднага ти пиша. Колетчето ти беше една приятна изненада. Получих крушите, като че сега са откъснати. Намериха се много добре след боледуването ми. Благодаря за вниманието ти. Казвам: Не само Нино има вънкашна хубост, но и по душа и сърце! Щастлива двойка ще бъдете, а от това по-хубаво няма. Сега ще ви кажа честита Новата 1966 год. За много години. Желая ви весело прекарване и дано тя ви донесе здраве, щастие и що ви сърце сака.

Чок селям от Р. К. Христова

Нино, Борис жъне големи успехи на запад.

От Бате Борко също получих новогодишна картичка:

„Ч.Н. Година и на двама ви. Надявам се скоро да празнуваме в ханчето.

Ваш Борис Христов Ян.1966 Рим

През юни бате Борко дойде пътом от Виена, мисля, за няколко дена за да види „за последно“ преди отпечатването й книгата на Олга Дейкова за него. Това беше първата по-сериозна книга за Борис Христов издадена в България. На едно място и доста „четивно“ беше събрано всичко, което „по лъжичка“ се прокрадваше в българските медии, така широко известно в чужбина. Тя имаше и това предимство, че Олга Дейкова черпеше данни за живота и потеклото на Борис Христов „от извора“. Авторката често идваше при баба Райна и дядо Кирил и от тях научаваше всичко, което по-късно написа в книгата си.

По време на това кратко гостуване бате Борко и бате Любчо Живков ходиха на срещи в Министерството на културата /тогава Комитет за изкуство и култура/, в операта да говорят за евентуално негово гостуване. Разговорите бяха приятелски, даващи надежди за плодотворно сътрудничество. Едно единствено условие беше поставено от Борис Христов - подът на оркестрината в операта да се свали на по-ниско ниво та оркестъра да не задължава певците да се „надвигват“ с него, а звукоизвличането на гласовете да става съвсем естествено, без усилие. Това условие беше прието с уверението, че ще се проучи най-сериозно. Мина доста

време. Беше пусната версията, че технически е невъзможно преустройството, защото под оркестъра минавали въздуховоди, тръби за парното и тем подобни. А след това съвсем се замълча от българска страна. Ние, по лековерните, повярвахме на това "техническо заключение". Бате Борко, както всякога имаше свои прозрения за нещата. И той също повече не постави въпроса за неговото гостуване. По-късно такова преустройство беше направено без никакви затруднения. Явно, че съветите на един човек, добър певец, но лош, непочтен човек, както споменах преди във високите партийни кръгове са били приети. „Как така, тук ще гостува един, който не е наш социалистически възпитаник“?...

ПОРАДИ ЗАЕТОСТ НА КУМЪТ НИ ние все отсрочвахме денят на нашата сватба. Знаехме за толкова сериозните му и неотменни ангажменти и затова му се радвахме и се надявахме, че неговото идване няма да е далече. В едно свое писмо от 17.4.66 година изпратено от Стокхолм той ми пише:

Драгий Луканов,

Новините, които Вий ми давате за моята майка ме радват постоянно и надявайки се, че това ще продължи за още дълго време Ви благодаря от сърце. Относно празнуването на Вашата сватба знаете вече моя отговор: На драго сърце - идването ми обаче в родна България няма да по-рано от първите дни на юний и понеже бащата на моята съпруга е болен, не е изключено да дойда сам. Ето защо разполагайте и уредете нещата както Вам е удобно
Сърдечни поздрави на цялото ваше семейство

Борис Христов

За всеки случай аз „подготвих“ баба Райна да замести бате Борко ако той не дойде/както се и случи/. Бяхме насрочили сватбата за 5 юни 1966 година. Тогава така ставаше - предварително ангажиране на дата за Софийски районен съвет / 5 Рай съвет/. В края на месец май получих следното, малко тревожно писмо от баба Райна:

Нино, станах, запалих печката и седнах да ти пиша. Вечерта, когато ти си си тръгнал, почука ми се, отключих вратата и Дона се наведе и внесе черешите. Просто се зачудих, че ти си дошел, оставил си кисията с череши и си заминал. Защо така? Нали трябваше да поговорим и да знаеш, че аз се влоших. Вечерта беше ми много лошо, малко спях и през деня легнах и съм заспала. Предния ден ти ме намери зле, но като те слушах така хубаво да нареждаш и теб и мен се стори, че това много лесно ще стане. Но теорията и практиката не винаги се допълват. Защото у мен няма здраве, а болестта

не дава сигурност. Както на Борковия имен ден в леглото посрещнах гостите му, така и на Св.Кирил и Методий в леглото посрещнах гостите на баща му за Бог да прости. Затова, Нино, повервай ми и послушай ме и гледай да ме заместиш с най-близкият ми човек. По близък от Панчо немам, затова гледай навреме да уредиш с него. Пиши му веднага или му телефонирай. Аз ще гледам да го намеря. Гледай благополучно да уредиш сватбата си.

Прощавай Нино, но това е моето положение. Никаква сигурност, голема инвалидност, притури ми се и анемия и аз сега съм половина човек, тежко и горко ми. Ще разбере всичко Борко, защото това това не може да се крие и ще скърби много за мен. Но що да се прави. На стар човек, като се съберат много болести ще бъде принуден да каже на всичко ЗБОГОМ. Как е булката ти. Кажи и много здраве от мен. Поздравявам сърдечно и теб.

София, 29.5.1966 г Баба Райна

Сватбата мина добре. Кумът ни „присъства“ и в нашите мисли, и с гласът си. Панчо го заместваше. Нещата се развиваха добре. На 12 август 1966 г. се роди синът ни Борис, „поръчан“ по-отрано, за по сигурно. Изпратихме телеграма на най-близките ни роднини да споделим с тях щастието си и радостта си. От баба Райна получих картичка:

Нино,

Получих телеграмата и много се зарадвах. Сама съм се смяла. Да ви е честито, живо, здраво, и весело да го отгледате. Кой е като тебе, сега имаш син, който един ден ще се грижи за тебе и майката. Насето как е? Желая й здраве и веселие с малкия Борис. Тука имаме големи горещини и през тези горещини бях много болна. Добре, че дойде Борис та ми помогна. На два пъти вика по двама лекари. Вдех си смъртта. Но успех да я прескоча с помощта на Борис. Сърдечни поздрави на двама ви. Целунете бебето от мен.

Р.К.Христова. Много поздрави и от моята Димка.

От Рим също получихме телеграма:

„Нино,Атанаска Луканови.Драматичен театър

Стара Загора.

На многая лета Вам и Вашия Борис.

Щастие,дълго здравие трима ви.

Сърдечно Франка и Борис Христови

От Панчо също получих писмо.

Бояна 1.9.66 год.

Скъпи Нино,

От няколко дни съм в София и все се каня да ти драсна два реда. С баба Райна се виждам всеки ден. Но едва днес стана дума за вас и тя ми показва телеграмата ти.! Честит ти син,да ви е жив и здрави и да си носи с достойнство хубавото име. Искрено ви се радвам за хубавото щастие.Дано Насето да е добре и със здравето и настроението. И на двама ви изпращам най-сърдечни пожелания и ви моля да бъдете снизходителни,че ви се обаждам с голямо закъснение. Дано Борис да има“хубава звезда“ в живота и да го прекара в мир и любов! Да ви бъде радост и утеха на стари години.

А сега малко ще се върна през месец юни! Бяха ти телеграфирал за пристигането на Борис. Наложил се да ти пратя втора телеграма за неговото внезапно заминаване. Пристигна много весел,подмладен,жизнерадостен. С намерение да поостане повечко между нас. Нямахме никакви ангажименти и желалаше да си поотпочине при майка си и между приятели. В съвсем тесен приятелски кръг направихме два страхотни „мъжки“ моабета от по 12 часа единия! Акъла ми се взе! Също,като на младите години. Неможеш да повярваш че този ж изнен човек е прекарал такава сложна и тежка операция и то съвсем не отдавна. Поговорихме си доста, понеже имахме много време и двамата. Помолиме да му кажа нещо за сватбата ви.От това,което ч,у, остана видимо доволен. И един ден получи телеграма от негов приятел в Рим, с която му съобщаваше,че Франка е постъпила в клиника.Край на всичко!Това прекрати престоя му и осуети много негови намерения. Замина набързо,като си остави половината багаж тука и обеща след 15 септември да дойде пак в София. От Рим,заедно с Франка и баща ѝ са отишли на почивка в славния зимен курорт „Cortina d'Ampezo“.Вече са добре и какво ще става по-нататък,ще идва ли - един Господ знае!

Когато ставаше въпрос за сватбата ви, спомена, че вие приготвил някои работи,които той смята за дребни и неокончателни! На заминаване ми остави две златни верижки за ръка - по една за двете булки- Насето и Бистра/дъщеря ми/Тя ви е на разположение и чакам твоите директиви,за да я получите. Много сладки верижки, правени по поръчка в Италия.Пожеланието на Борис /а и моето/ да ги носят булките със здраве и да им напомнят за него - да него забравели!

Целуни Насето и Борис.

Тебе прегръщам топло. Панчо

В края на м.септември,когато Панчо беше се завърнал от летните си пътешествия отидох в София да получа подаръка на бате Борко за Нася.Изненадата наистина беше много приятна...и много голяма. Верижката беше /и е/ много елегантна, много „златна“/22 карата/ и много добре стои на ръката на

жена ми. Но много по значима от бижутерската ѝ стойност е стойността ѝ като трогателен жест от страна на нашия кум - великия Борис Христов. Всяко нещо, до което той се е докосвал за мен и за семейството ми има такава голяма емоционална стойност. Всичко от него и за него писано, казано съм запазил като най-ценна реликва. Затова, когато пиша тези редове ми е леко и приятно. Когато се готвехме за сватбеното ни тържество, освен в "битовата" страна на въпроса-място, меню, транспорт, ден и час на „разписването“ и т.н. много голямо затруднение ни беше, какво да подарим на кумът и кумата ни?! Че беше трудно по това време да се намери нещо стойностно - е едната страна на въпроса. Другата беше - какво да бъде? Той си има всичко и едва ли бихме могли да го „шашнем“ с нещо. След много умуване решихме, че нещо българско, национално, нещо от художествените занаяти би представлявало интерес. И тръгнахме по тая посока.- според правилната. Трябваше да намерим най-добрите майстори и да поискаме от тях "най-майсторски" направени творби. Знаех, че Борис Христов е голям колекционер на художествени картини, икони, които купувал от всякъде по света, щом са български. Изключително редки книги, свързани и съдържащи ценни данни за историята на България и българския род; филателия и т.н. Затова след една подхвърлена идея на тогавашния директор на Окръжния исторически музей в Стара Загора - Димитър Николов, мислехме да направим едно копие на тракийски светилник, намерен по земите на Загоре. Но... както и да беше направено, то все ще си бъде "копие" а не оригинал. Затова се отказахме от тази идея.

В Стара Загора работеше тогава един много добър майстор-резбар-Христо Лулчев. Живееше близо до нас. Отидох при него, видях работите му, които той беше приготвил за предстояща самостоятелна изложба в Габрово и всичките ми съмнения, кой да бъде майстора - отпаднаха. Казах му за какво съм дошъл. Той се оказа голям почитател на гениалното изкуство на Борис Христов. Разказа ми една трогателна случка. Няколко месеца преди срещата ни, случайно чул по някоя забранена чужда радиостанция предаване на операта "Дон Карлос" „на живо“ от Залцбург, с участието на Борис Христов. И когато в паузата диктора казал: „Българи, гордейте се, че гениалният артист, когото слушате сега в ролята на испанския крал Филип Втори е вашият сънародник Борис Христов“!

- „Целият настръхнах, като че ли придобих крила и в душата ми стана много светло“ - каза бай Христо. Това на мен ми помогна много бързо да решим, какво той ще изработи за този "гениален артист". Спряхме се на една "купа", която да има формата на короната на Борис Годунов, в която могат да се слагат бижута, а най-малко пръстените и накитите на „Трагическия цар“. За госпожа Франка трябваше да направи една кутия - „ковчеже“ пак подходяща за бижута. Няколко дена след откриването на изложбата му в Габрово, която мина при голям интерес бай Христо беше готов. Той наистина беше вложил цялото си майсторство и...душевност. Като благодарност за „честта“ която съм му оказал ми подари по едно умалено копие на тези неща. Но... трябваше и още нещо. Помислихме си "семеино" че като стар "гуслар" няма да е зле да му подарим една везана риза. На госпожа Франка също.

При едно гостуване в София, случайно открих ателие -кооперация“Българско везмо“,мисля ,че така се казваше. Там работеха само жени.Представих се на отговорничката им. За щастие и там името на Борис Христов ми помогна бързо до стигнем до единомислие.Предложиха ми най-различни мостри“на шевици“ -коя от коя по-хубава,по-красна.Спряхме се на най-подходящата според тях. Аз също без колебание приех предложението им, защото и на мен ми хареса. По моят ръст взеха мерки за ризата на кума, по ръста на една от жените - за блузата на кумата. След няколко дена поръчката беше изпълнена. И по най-добрият начин. Можехме вече да се успокоим - бяхме решили въпроса с подаръците.

Годината продължи с радостта,но и с грижите около „новият човек“в семейството ни. Слава богу малкия Борис растеше здраво и жизнерадостно бебе. Не минаваше без трудности,но в младите години те по лесно се преодоляват. Важното е,че в семейството ни цареше сговор,любов и разбирателство. В театъра работата също ми носеше творческо удовлетворение. Не забравях и баба Райна. Като изричам с удоволствие и за пореден път това име не бих желал да се тълкува грешно тази ми привързаност,като някакво пренебрежение и резервираност към моите родители.Тъкмо обратното - любовта ми,преклонението ми, благодарността ми към тях са били и винаги ще останат непокътнати, непроменени! Защото те ни научиха - мен,сестра ми и брат ми, чрез своя пример, чрез техния живот, да се обичаме и уважава ме по между си, а от там да уважаваме и обичаме хората. Най-вече тези,които заслужават това. Но понеже не става дума за мен и моето семейство, а за мен и приятелството ми с Борис Христов и неговото семейство, затова и моят разказ е за тях. В едно свое писмо от 20.2.66 г. баба Райна ми пише:

Нино,

Още преди две седмици трябваше да ти пиша
но немога да се успокоя и затова нети писах.
Имам една квартирантка в най-старата къща,
60 годишна е, много проста и много немарлива.
Много неприятности ми е причинила.
Ето в що се състои работата:
Есента на 1964 г. направих тавана на
големата й стая.Малко течеше но беше
се поиздул. Най-напред претърсихме
керемидата, после измазах наново
тавана.Есента на 1965 година наново
измазахме и в другата стая. Мокрило
се малко към прозореца.При дъжд не
се мокри. Само, когато се топи снега и
то ако е голем. Сега,пролетта на 1966 год.
Когато почна да се топи големият снег,
тя мислела, че е направено и хич не
погледнала в големата стая. „Я те улазим
там често“.То текло на душемето,водата си
намерила место между дъските и отишла в
зимника.Сигурно е отишла за дърва и кюмюр

и тогава разбрала че в стаята е текло.
Синът ѝ стои на страна. Майка му плаща
наема, а за данък смет дума не може да става..
- „Те немам“. Има 17-18 години как живеят у дома
стотинка не са дали за данък смет. Сега питам -
кой може да вразуми това семейство и кой
трябва да поправя падналия таван само една
година след ремонта му? Питам я: „Защо Ирино
не сложихте нещо да хваните водата“?
- „Е, не може да се отиде там близо до прозореца“.
А първия път каза: „Я не улазим там често“. Гледа
и ме лъже.
Нино, писмото ми е черновка, но немога да го
преписвам. С очите не съм добре. Ти ще разбереш.
Моля те, питай твоя юрист и ми отговори.
Сърдечни поздрави теб и на Атанаска.

ДОЙДЕ НОВАТА 1967 ГОДИНА. На нашите честитки и добри новогодишни
пожелания дойде отговор от бате Борко. Лаконичен:

„И вам ЧНГ. Борис Христов“

от баба Райна - „по обстоен“

Мило семейство Луканови,
Получих картичката ви и много благодаря
за всички сърдечни пожелания. Дано така да
е от сега нататък. Но тази година беше много
трудна за мен. Боледувах и много грижи.
С Борко не споделям, защото отдалече
не може да ми помогне. Ти когато беше в
София имах кураж с теб. Сега се чувствам
самотна и беззащитна.
От моите квартиранти не може да се живее.
Когато дойдеш ще ти разправам. От учените
хора, от интелегентните, особено от музикалните
съм много добре. Уважение и почести безкрайни.
Но моите квартиранти се измениха защото им
казах: От сега нататък - по закон. Нема вече за
хатър.
Как е булката и бебебто? Целуни ги за мен.
В Стара Загора, вервам, не е толкова студено
като тук. Аз не смея да се покажа вън.
Добре, че всеки ден имам гости. И така ще
гледам да избутам зимата. Борко имаше
големо желание да прекара у дома си
Н.Г. и въобще празниците, но и на това
попречиха големите студове. Засега
приемете най-хубави пожелание за весела

и щастлива весела год.1967 год.

Р.Кир.Христова

По-късно,когато я посетих,да си поприказваме както винаги“от сърце“,да и помогна нещо,тя беше трогателна,като подари на синът ми Борис една шапчица, лично изплетена от нея в дните,когато е била самотна.

ПРЕЗ ЮНИ -12 - при нея отново дойде винаги очакваният нейин Борко!
Неговите посещения в родината му не бяха вече“сензация“ и сложна задача за медиите, как да скрият от хилядите му почитатели неговото присъствие.Те станаха осъществените, очаквани срещи с любимия приятел. Нямаше я вече“голямата шумотевица“.Оставаха все по задушевните,все по наситените с приятни спомени,но и с желание за действие разговори. Както и каквито разговори да се водеха те все се „завъртаха“ около това:“Борко,кога ще дойдеш да пееш у нас“? И неговият отговор:-„Желание винаги имам- но човек предполага - Господ разполага“!

Това,може би,беше най дипломатичния отговор, че независи от неговото ж елание което винаги е било огромно, а от „велможите“по партийните върхове. Но сега искам да разкажа за моята поредна среща с бате ми Борко и „патилата“,които ме съпътстваха до нея.

Обади ми се Панчо,говорих с бате Любчо.Казаха ми че Борис е пристигнал-и аз да преценя кога ще отида да се видим. Разбира се,“търпилото“ми съвсем не траеше.Предвкусвах тръпката и радостта от предстоящата среща. С Нася приготвихме подаръците. Наредихме ги най-внимателно в един куфар.Купих и една бутилка хубаво чирпанско вино-„теменуга“-много ароматично,пивко-„за адет“.Сложихме и него в куфара.Насето и Борис ме изпратиха до гарата.Качих се на влака,скътал на най-свидно място и техните поздрави и добри пожелания за нашия бате Борко. И...влака потегли.

В купето имаше още двама старозагорци-мъж и жена.Пътуваме,но на мен ми се струва,че тоз влак много бавно върви. А аз,като че ли имах желание,усещане“за полет поне две три педи над земята“.Приказвахме си,както обикновено си говорят непознати с пътници във влака - просто да минава по-бързо времето. На мен ми се щеше да ме попитат:“Закъде така съм се запътил“.Но те като че ли не се досещаха за толкова“банален“въпрос. Така стигнахме до Пловдив. И както си седяхме, в очакване влака да продължи пътя си за София от багажника прокапа неща.Първата ми“безмълвна“ реакция беше - какви са тези хора, дете не се съобразяват и слагат разни“течащи“ багажи над главите на пътниците.В следващият миг - замрях!...Изгубих ума и дума. Нито можех да предприема нещо разумно! Течеше от моя куфар! Сложих го внимателно, да не залее хората, но и за среща с“неизвестното“.Отворих го! И изтръпнах още повече.Виното от бутилката се беше изляло! Тогава какви ли не рационализации не се правеха. Но какъв беше този“умник“ измислил обикновена пластмасова запушалка, вместо приетата от цял свят коркова тапа,която от първото най-малко разклащане се измъкнала от бутилката. Това,едната беда - само началото. Но куфара беше картонен,вътре боядисан с обикновена резедава постна боя. Когато е сух - не цапа.Но залята от виното боята се размесила в „приятна“ зеленикава течност хубаво заляла всичко вътре. За“дървениите“ нямаше опасност.Но ризите!...Везаните копринени ризи,

главният "акцент" на подаръка! Не ми се приказва. Жената-спътничка, като разбра най-сетне за къде се бях запътил и закого бяха тези подаръци - обсипа ме със съчувствие и плахи уверения, че не е станало "непоправимото"! Все още може нещо да не направи. Пристигнахме в София. От гарата отидох право в кооперацията "Българско возмо". Като видяха съкрушения ми вид, жените се заеха да оправят нещата. „Ако се наложи - ще ушием и извежем нови“.

„И за колко време ще стане това?-запитах.

„За два, три дни -най-много“.

Много сте любезни им казах. Но аз трябваше до вечерта да съм при кумът ми.

-„До вечерта не ще можем нищо да направим. Но утре към обед -елате.“

Ни ял, ни спал, ни споделил с някого за сполетялото ме нещастие "доживях до обед" на другия ден.

Блузата за госпожа Франка се беше свила, та и дете не би могло да я облече. Там провалът беше пълен. При този й вид - ризата на бате Борко изглеждаше много по приемливо.

Взех ризите, прибавих ги към другите подаръци и се отравих като "на заклание". Беше топъл юнски следобед на 20-я ден от месеца на 1967 година. Вратата на кухнята беше отворено и за щастие там беше бате Любчо Живков. Бате Борко беше, както разбрах, в хола. Разговаряше с някакъв негов почитател. Той винаги, на всеки човек - познат или непознат, отделяше специално внимание, да чуе, какво иска от него този човек. Да му каже няколко ободрителни приятни думи, които неговият събеседник ще скъта в сърцето си завинаги, като най-скъп спомен. Разказах на бате Любчо набързо, с няколко думи каква беда ме сполетя и какво ще ме посъветва да направя.

„Няма страшно! Ще излезем от положението някак си-успокои ме той. Дай сега нещата да ги подредим“. Като видя блузата на госпожа Франка и той се съгласи, че тя вече за нищо не става. „Нея я скрий някъде, после ще си я вземеш“. Нареди той подаръците на един поднос: "Тръгвай след мен и...бодро"! И пеейки „Многая лета" влязохме при бате Борко. Той така приятно се изненада. В първият момент като че ли не знаеше как да приеме това шествие-ритуал". Но много скоро се наложи най-верното решение - шеговито добронамерения тон. Предадох му "читавите" подаръци. Поколебах се, но неможех да лъжа пред кум - с няколко думи му разказах за случилото се. Той ме прегърна топло и така искрено се разсмя, че притеснението ми изчезна мигновено. Настроението ми се върна напълно.

-„Няма да казваме на Франка, че и за нея сте предвидили блуза"! Попита ме: "Как са Нася, Борисчо"? Обстановката се разведри - за мен. Смехът и шегите взема връх. Атмосферата „искреше“. И тъй като отдавна беше минало времето за обед а той от посетители не беше имал възможност да обядва - извини се, отиде в кухнята и като в бедните години, може би, взе ммалко хлябец и кашкавалец, хапна на две-на три "стоешком". Това беше обедът на "световната оперна звезда".

Последва още една значителна среща. На външната врата се позвъни. Бате Любчо отвори. Пред вратата стоеше една жена с приятна, интелигентна външност, видимо смутена. Извини се за безпокойството и попита дали би могла за малко да

поговори с господин Христов. В това време "господин Христов" стоеше вече до мен и много любезно я покани. Жената влезе и преодолявайки смущението си каза:
„Господин Христов! Дойдох да ви благодаря. Вие ми спасихте живота“! Не по-малко учуден бате Борко отговори:

„-Много мило, госпожо! Но не зная как. Виждаме се за пръв път!“

И жената разказа: Имала някакви семейни проблеми. Уволнили от работа мъжа ѝ - набеден в нелоялност към някой партиен големец ли.... Тя приела тези обвинения много тежко. Не намерила сили да се защити срещу такива неоснователни обвинения. Нервите ѝ не издържали и тя решила, че единственият изход е.... смъртта! В момента, когато приготвила примката на въжето, от съседния апартамент прозвучал един глас, толкова мощен и толкова красив, тя забравила за мрачните си мисли, за трагичните си намерения. В душата ѝ станало светло! Желанието ѝ за живот надмогнало съдбовното ѝ намерение. От радиото съобщили: „Чухте Борис Христов...“

Всичко прозвуча като в романтична приказка. Но жената казваше самата истина. Разказът ѝ дълбоко трогна "неволният" ѝ спасител.

„-Госпожо, ако друг ми беше разказал тази история нямаше да повярвам. Но нямам основание да не вярвам на вашия разказ. Радвам се, че съм допринесъл да се избавите от една зла беда“.

Този разказ остави дълбоки следи и у мен, и у бате Любчо!

Предишното ни настроение, вече като че ли в ново качество отново се възстанови. Правихме си снимки на двора. Бате Борка ми надписа една книжка - приложение към албума с черковно-славянските песнопения:

„На Нино Луканов и неговите Нася-съпруга
и Борис -син! Прочувствен приятелски спомен
от техния Борис Христов. 1967 година

След това отиде в ателието на Дечко Узунов. Големият майстор беше го помолил да му позира за един портрет.

Баба Райна беше отишла по това време у една своя близка - леля Димка, която поддържаше къщата, помагаше ѝ в домакинството.

По-късно през есента, когато имах възможност да ходя в София и най-вече да се видим с нея установих, че въпреки доброто ѝ настроение, съвсем нормално за нашето общуване, физически изглеждаше все по-отпаднала. Тя все ми се оплакваше от анемията си, затова, че често има световъртеж-„ще падна някъде из къщата и ще си счупя я крак, я ръка“.

Такова беше впечатлението и на Панчо, с когото често говорехме по телефона и от когото се осведомявах за здравословното състояние на баба Райна. Докато един ден през декември 1967 година получих бърза телеграма от мой приятел: „Борис тук, баба Райна погребана“.

Стефан

Неможех да предприема нищо! Нито да пътувам до София, нито да изкажем взаимното си съболезнование с осиротелия нейн Борко! Бях твърде много закъснял!... По-късно от бате Любчо, върху чиито плещи беше паднала цялата тежест по изпращането ѝ към „вечността“ научих подробностите около това трагично събитие. По времето, когато в София, една стара, самотна жена, въпреки

усилията си безуспешно се бори“с онази,с косата“/както казваше понякога/ и въпреки всеотдайните старания на лекарите, в Италия,в Неапол нейният гениален син предизвиква фурор с ненадминатата си поредна сценична изява. Този път в ролята на Сусанин от операта“Живот за царя“ от Глинка-с пет представления. Бате Любчо - човек деликатен, имаш отлична представа, какво би се случило,ако Борис научи и естествено - отмени представленията.Публиката е непредсказуема. Както може от сърце да вика:“Осанна“,толкова бързо и жестоко може да закрещи:“Разпни го“!...А известно е, че за представленията и концертите на Борис Христов прииждат негови почитатели от цял свят. Едни ще разберат и съчувствено ще извинят скърбящия артист. Но други?!...

След консултация със специалисти и авторитетни отговорни медици, бате Любчо поема не леката отговорност да съобщи скръбната за бате Борко вест едва когато приключи ангажимента му в „Сан Карло“.Разбираемо е, че тази вест му идва като „гръм от ясно небе“! И първоначалната му не одобрителна реакция е ,че я научава толкова дни по-късно.

Този път има възможност да участва лично в траурната церемония,състояла се в катедралния храм“Св.Неделя“.И скърбящ,покрусен да съпроводи свидната си майка в последният ѝ път.

Година по-късно, през ноември 1968 година Борис Христов отново е в София - за радост на всички негови приятели. И този път нещата като че ли“просветнаха“.Като че ли беше отместена една „канара“ между нашите“властници“ и „властелина“на световната оперна сцена!

Бате Борко беше приет на“Най-високо равнище“ и след откровен разговор и последвало извинение за досегашните „недоразумения“- надеждите станаха големи-бъдещето оптимистично! Заговори се като за нещо съвсем реално, да се направи нова постановка на“Борис Годунов“ под режисурата на Борис Христов и с негово участие в няколко представления на сцената на Софийската народна опера, в началото на следващата 1969 година.На аерогара София Борис Христов беше изпратен много сърдечно, много официално, с много цветя...Аз бях „букетоносача“ и затова го твърдя.Тогава в гълчавата един от зам.министрите на културата се приближи до бате Борко и му каза, че би желал да говорят и по финансовия въпрос на предстоящия проект. Бате Борко се усмихна, хвана за рамото и му каза:“Момче, не искам никакъв хонорар. Когато един ден умра, искам да ме погребете в България“.

Разделихме се с пожеланието „доскорошна, работна среща“-съвсем обнадеждени.Уви! И този път“злите сили“забравените обещания станаха реални. Никой повече не повдигна въпроса. Защо надеждите, обещанията, извиненията бяха „запокитени“ на вятъра?!

ПОСЛЕДВАХА ТРИ ГОДИНИ,през които бате Борко не стъпи в България. Разбира се,макар и оскърбен, както обикновено, той стоеше“над нещата“!Тези дребни интриги не бяха в състояние да разколебят неговата безкористност, неговата преданост към хилядите негови почитатели и истинските му приятели в България.Това,за което нагло му беше попречено да направи на родна,софийска

сцена, направи го със замах,блестящо в Италия. Потърпевши се оказахме ние,зажаднелите да се насладим на гениалното му изкуство тук,в България.

-„Бях поканен от“Сан Карло“в Неапол да гостувам в „Борис Годунов“ със състава на Белградската опера. Аз отказах.Убедих ръководството на театъра,че е по-добре да вземат Софийската опера,която по мое скромно мнение е три степени по-висока класа.После изпратили специалист,който е присъствал тук на представление и като се върнал в Италия потвърдил моето мнение. Това беше приятният ми принос към моите сънародници-артисти.Дадохме пет представления.Невероятен успех.Мога да кажа със сигурност,че те са влезли в анализите на „Сан Карло“ като основа на огромни успехи. Съставът - разкошен, хорът-превъзходен,диригента Асен Найденов-изящен. Това ми донесе една от най-приятните страници в живота ми. Направихме и запис на операта в Париж с хора“. По същият повод предавам и думите на големия наш диригент Асен Найденов:- „Когато в София се разнесе слухът за предстоящото гостуване в Неапол при участието на Борис Христов мнозина тайнствено ми пошепваха на ухото да бъда особено предпазлив,защото като певец и артист той бил много капризен и често се заяждал,най-вече с диригентите.Аз не отдадох значение на тези шушукания. Още щом пристигнах в Неапол побързах да се срещна с Борис Христо и да поговорим с него едва ли не за всеки отделен такт в партитурата. Искях да разбера как той тълкува известни особено сложни положения. Аз също се постарях да му поясня някои свои разбирания,които той внимателно изслуша. За мое най-голямо задоволство всичките пет спектакъла преминаха отлично и с най-голям успех. Но случаят не свърши с това. При завръщането ни с влака, на Миланската гара случайно ме срещна Виенския импресарио Владарски,също добре известен у нас. Първият въпрос на немски към мен беше:“Как преминаха спектаклите на“Борис Годунов“ с Борис Христов в Неапол? Нищо ли не се случи? Не се ли спречкахте двамата и той не те ли оскърби?“ Отговорих му:“Всичко мина отлично и с много голям успех“ Той ми каза:“Ти си първият диригент, който ми отговаря така“.Погледнах го изненадано:“ Аз пък не разбирам, защо именно Вие ми задавате този въпрос“.Верно е,че на света има много диригенти,които, въпреки че мненията им и разбиранията им са най-често неточни и дори погрешни, упорито ги отстояват и се опитват на всяка цена да ги наложат. Как следва да се постъпва с такива диригенти? Но от друга страна случаят и на Миланската гара, и в София не сочи ли, докъде може да стигне хорската завист!А в „Сан Карло“ и за мен всичките спектакли бяха един своеобразен и висок връх в цялата ми многогодишна диригентска дейност у нас и в чужбина. Всички спектакли преминаха на равнището на тържествени премиери, при препълнена зала и с огромен успех. Това се дължеше най-вече на Борис Христов. Неговото неизменно и постоянно присъствие еднакво въодушевяваше и солистите и хористите,и оркестъра.Всеки от тях се старееше пределно да допринесе с всички сили за възможното най-добро изпълнение на „Борис Годунов“.Това ме окриляше като диригент и аз непрестанно чувствах около себе си една великолепна творческа атмосфера,която ме въодушевяваше. „Борис Годунов“ се представи на руски език“.

От мои приятели, по-рано работели в Старозагорската опера, а сетне като артисти в Софийската опера, имали щастието да участват в тези знаменити гастроли ще добавя само няколко любопитни факти, които те ми разказаха.

ИВАН БОГДАНОВ - корепетитор на хора на Софийската опера по това време: "...Започнахме първата репетиция на сцената на прочутия Неаполитански театър. В "коронацията", както е известно камбанният звън допринася много за цялостното въздействие на тази сцена. Но вместо истински камбани, които аз трябваше да бия, ми бяха дали някакви "клепала". Когато чу тези немощни "дрънкалки" Борис Христов прекъсна репетицията и със съвсем справедлив упрек и "потиснат гняв" се обърна на италиански към мен. Аз, доста пооплашен и притеснен му отвърнах: "Господин Христов, извинете ме, но това са ми дали да бия". Гневът му веднага се "изпари": "...Ама ти българил ли си бе, моето момче? Сега ще се оправим"! И този "гняв", който до преди секунди беше насочен към мен се изсипа върху сценичните работници-италианци. След няколко минути истинските камбани бяха на определеното място. Вече успокоен, Борис Христов се обърна към мен много топло, приятелски: "Чувал ли си, как звучат камбаните на „Св. Александър Невски“ в София?" "Да!" - отвърнах. "Ето така се постарай да ги биеш"!

НИКОЛАЙ СТОИЛОВ - бас, солист в Софийската опера, изпълнител на Пимен: "В първото представление аз не участвах. Бях много щастлив да бъда сред зрителите в претъпканата зала. Бях слушал за "недостижимите", "умопомрачителните", "зашеметяващите" изпълнения на Борис Христов в „Борис Годунов“. Нямах никакво основание да не вярвам. Но като всеки артист, а още повече-български, дълбоко в съзнанието си, безмълвно дори, си казвах: -Може и така да е. Но какво пък чак толкова да се направи? И аз имам глас, фигура...Какво ми пречи-с добър диригент, с добър режисьор и т.н. като „понапъна“ малко повече и аз да направя подобно впечатление. Подобен "род" мисли вероятно са преминали в главата ми до началото на представлението. После, братко, забравих всичко. Като че ли не бях аз! Това ми усещане се подсилваше и от "онемелите" зрители. Когато свърши представлението - изви се "ураган" от аплодисментни! Непрекъснати, все по-силни и по продължителни. Чак до след полунощ! После вървах сам по неаполитанските улици. Повече от два часа. И какво ли не си мислех, и как ли не се опитвах да си обясня „чудото“, на което току що бях присъствал. И не можех да си представя, че това се върши от ЧОВЕК"!

ВАНЯ ПРАВЧАНСКА - дългогодишна хористка в Софийската национална опера, съавтор на книгата „Срещи с Борис Христов“.

„...Финал. Вулканичното напрежение на сцената "прескача" рампата, "плисва" към безмълвната зала, приковава умовете и сърцата на хората от първия до последния ред. След падането на завесата възторгът на публиката беше неудържима стихия. Безкрайно развълнуван, целия състав и Борис Христов сред нас, непрестанно излизахме напред, за да се покланяме на неаполитанците, отправящи спонтанни, френетични и дълго нестихващи овации. И оркестърът на "Сан Карло" дирижиран от Асен Найденов, едва сега почувствал с пълна сила с нищо несравнимия Софийски ансамбъл, също беше изпаднал в захлас, докато залата се

тресеше от викове: „Браво, брависимо българи!“! За последния - 20-ти „бис“ завесата не се вдигна. Сценичните сътрудници в този късен час или, по-право утринен час /2 часа след полунощ/ вече гонеха някъде из улиците на Неапол последните автобуси и дежурни таксито. Тогава... тогава се случи най-невероятното: Борис Христов грабна с яката си десница единия край на тежката завеса и с царствен, богатиРСки жест я отметна, а с другата „загреба“ хора и солистите. И изведнъж целият състав се озова на авансцената... Публиката мигом онемя! Такова нещо тя никога не беше виждала! Екна нов залп от овации. Величав, в тежките си царствени одежни, видимо развълнуван Борис Христов се поклони дълбоко на публиката, а после, обърна към нас сияещо лице, със задавен от вълнение глас повтаряше: - „Вие, скъпи мои, създадохте това велико тържество! Вие, родни мои българи, съединихте, сляхте чувствата ни... Чрез вас се пресъздадох... Вам принадлежи този стихийен триумф! За чест на нашата Родина!“! Само миг пауза и... гръмна спонтанно поздравът на отечеството: „Родна песен нас навек ни свързва!“! Публиката, неимоверно развълнувана през целия спектакъл, още веднъж притихна изумена пред този нечуван „Финал“ на операта... Това бе наистина безпримерен триумф на родното ни певческо изкуство. Това бе прекрасен завършек на тази незабравима вечер“!

И през време на това върховно, емоционално и физическо напрежение, когато всеки друг човек използвал и най-малкото свободно време да се усамоти „да се поотпусне“, да не мисли за нищо друго освен да събира сили за поредното представление и за поредния триумф, нашият безценен бате Борко е намерил място и за „мисъл по нас“. Две картички получих в тези десетина знаменателни дни за престижа на българското и световно оперно изкуство:

„На тебе, Нася и малкия Борко изпращам нашите благопожелания.

Благодаря за горещото писмо. Прегръщам те!

год.

Борис Христов

„На тебе, Нася и Борисчо - здравие и щастие“.

год.

Борис Христов

Неапол

КАКТО ВЕЧЕ КАЗАХ БОРИС ХРИСТОВ ТРИ ГОДИНИ НЕ ПОСЕТИ БЪЛГАРИЯ. Главно- поради заетост: Десетки представления, концерти, записи- из Италия, из цяла Европа...

На 10 октомври 1972 година бате Любчо ми каза, че очаква: „Борис да пристигне тази вечер или утре. Прецени, кога ще можех да дойдеш“.

При такива случаи „преценката ми“ е- веднага! Само да нямам насрочено представление.

Още на другия ден заминах за София. На 12 октомври, към 10.30-11.00 часа се запътих към дома на бате Любчови, за да узная подробностите. Беше дъждовен есенен ден. Ненадейно, пресичайки „Раковска“ пред бившия дом на големия български актьор Константин Кисимов двама мъже „под чадъри“ се спряха, отпавели поглед към мен. Никой от забързаните, поизмокрани минавачи, не само аз, биха допуснали, че единият от достолепните мъже е легендарният

Борис Христов, а другият - най-верен приятел от младежките му години Любен Живков. Може би дъждовното време, непретенциозната улична обстановка,помогна за усещането ми/а долових това и у двамата скъпи мои“батювци“/че като че ли“вчера сме се разделили“.Нямаше го лекото притеснение от предишните ни срещи. „Сърдечната деловитост“ ако мога така да се изразя моментално се всели в нашия кратък разговор. Оплака ми се, че куфарите някъде са се изгубили и очаква да му съобщят от аерогарата че все пак са ги намерили.

-„Ето сега, краката ми са мокри, а нямам обувки да се преобуя.Извини ми се,че поради заетост не е могъл да отговори на“толкова милите и хубави писма“.“Какви са ти планове“-ме попита бате Борко.

-„Главно и единствено - срещата ми с Борис Христов“-казах,от което последва „здравословен смях“.

-„Довечера се събираме у нас в най-тесен приятелски състав.Ще те чакам към 5.00 часа. /17.00 н.л./“

Разделихме се до вечерта. Аз имах да свърша и някои други работи,макар и не „неотложни“.Но разгеле имах свободно време за това.

В късния следобед, в уречения час бях в домът на ул.“Цар Самуил“43.Там вече бяха бате Любчо и Ангел ПопКонстантинов. Бате Борко се разполагаше като истински домакин, защото тези дни беше отседнал в родния си дом,а не в хотел.Беше пристигнал сам,без госпожа Франка. На стената в „затворената“ половинка на хола,той закачи трите известни графични негови портрети в ролите на Пимен, Борис Годунов и Варлаам от“Борис Годунов“. На спонтанната реакция на Ангел относно приликата на грима на тези образи с грима на Шаляпин в тях отговорът му беше:

-„Да,аз всичко вземам от него, особено в руския репертоар.Завиждам му!Той е живял във велико време, време на велики творци.Най-големите художници на Русия са му превели скици за костюмите,за грима, за всичко нужно по оформянето на един образ. Рахманинов му е акомпанирал на пианото,когато е разучавал партиите си. А аз, какво - само с един Исая Добровен“!

Къде ли са сега тези портрети както и много други безценни реликви до които се е докосвал Борис Христов? След толкова пренасяне на покъщината от неговия дом и...толкова пъти разбивани и ограбвани складове?!

И така,постепенно се „настройвахме“ към предстоящата скромна вечеря и богата на разговори и откровения вечер.Може би, защото аз бях най-младия между тях ли, или сам той лесно се“прехвърляше“от сегашната възраст към младежките си години, изпълнени със спомени и носталгия към едно безметежно време, но проявяваше изключително топло отношение към мен.

-„Да поседя малко до Нино. Гледай го какъв българин е“.

Казах му че съм направил рецитал по“Егмонд“ на Бетовен със Симфоничния оркестър на Стара Загора.Той много се зарадва.-„Браво Нино, това е чудесно“.Попитах го,над какво работи сега.

-„В края на октомври и началото на ноември ми предстоят премиерни представления на“Разбойници“ от Верди в Римската опера. Там ще се представя в ролята на Максимилиан Моор“.

„Прехвърлих ме се“ на теми от историята за прабългарите, за източници - археологически, исторически, от които можем да черпим знания за нашия „здрав“ корен. Казах му, че не отдавна беше направено съобщение за археологическа находка във Велико Търново-пръстен, чиито предполагаем притежател е бил цар Калоян.

- „Няма какво да се колебаят! Обяват го за пръстен на цар Калоян и толкоз“ - отсече бате Борко. После му напомних за едно кратко съобщение в нашия печат за кражба в домът му, в което се казваше:

Рим, 13 септември, /БТА/

„Днес крадци ограбили домът на прочутия български певец Борис Христов. Бандитите задигнали шест платна на италиански и фламандски автори, няколко руски икони и сребърни прибори на обща стойност 128 хиляди долара“

- „Да, това беше много неприятно преживяване за мен. В наше отсъствие крадците са проникнали през терасата на домът ни. Те са толкова добре снабдени с разни помощни средства, че за тях не е представлявало никакво затруднение да се изкачат и да влязат. Всичко е станало много бързо. Изрязват платната от рамките, свиват ги на руло и изчестват. Много съжалявам за сребърните съдове, чиято стойност се изразяваше в художествената им изработка. Особено скъпа за мен беше една „рибка в езерце“. Рибката беше по средата на нещо като тавичка, представляваща „езерце“. Интересно беше това, че като падаше светлината върху него се създаваше илюзията за развълнувана вода. Тях така и не ги намерих. А перипетиите по откриване и връщане на картините бяха като от „хиляда и една нощ“.

Като разбрах за кражбата отидох в Застрахователната компания, където бях застраховал колекциите си. Казах им, че настоявам час по скоро да предприемат мерки, достатъчно ефикасни и откраднатите неща да се върнат в домът ми. След няколко дена ми съобщиха, че имат „следа“, но ще трябва да заплатя голяма сума. „Защо аз трябва да плащам, им казах - след като застраховката е ваше задължение“. Все пак стигнахме до споразумение - платиха те, доплатих аз. Но условието, поставено от крадците беше лично аз да доставя откупа, в употребявани банкноти. Казаха къде ще чака човека за да го вземе. Всъщност „следата“ е човек на карабинерите, който е член на бандата и който им доставя ценни сведения. С два чувала пари, се настаних в един джип. На уговореното място се качи лицето и каза на шофьора да кара из улиците на един римски квартал, докато преброи парите. Обикаляхме близо два часа. Като се убеди, че всичко е наред каза: „Спрете тук!“ И посочи една тясна уличка. На слизване ми каза: „Утре или в друг ден картините ще бъдат у вас“. Нито „утре“, нито „в друг ден“ а чак след седмица предадох картините. Оказа се, че докато той преговаряше с нас и вземаше откупа, другите от бандата преместили платната на друго място, неизвестно на „нашият“ човек. В края на краищата, всичко свърши добре. След това вече сложих сигнална инсталация. Интересна е системата ѝ на работа. Ако влезе неканен посетител, преди да се включи, две минути тя изпраща съобщения в полицейския участък: „В домът на Борис Христов се извършва кражба“. „В домът на Борис Христов се извършва кражба“!... И след това започва да звъни алармата. Когато я

инсталираха специалистите реших да я използвам. Че като загърмя това "чудо"! Съседите, които забравих да предупредя, наизлязоха уплашени от домовете си - бяха помислили, че наистина домът ми е нападнат. Голяма "олелия" настана. По време на разказа на бате Борко, Панчо и жена му Дончето бяха донесли вечерята - една тава пълнени чушки. Бате Борко извади прибори от шкафа в хола, чинии, вилици, ножове, чаши... Подредихме ги върху масата. Насядахме около нея: аз до него, до мен Панчо, до него Дончето, до нея бате Любчо. Ангел Попконстантинов си отиде, защото имал неотложна работа. По време на вечерята бате Борко все повтаряше: "Дайте на Нино повече, гледайте какъв голям е"... Аз му отвърщах: "Лесен съм за хранене - труден съм за обличане", последвано от дружен смях. Накрая, когато остана "срамничето" сам той раздели последната чушка, половината за мен, другата половина за него. Сосът стигна за два залька. Единият ми подаде като "нафора" - другият за него! Моя задача беше да бъда "виночерпец". Деликатно ми подсказа, че не обича да се налива вино с лява ръка. Защо - не попитах. Вечерта не беше за "наяждане", макар че всичко беше достатъчно и... скромно. Тя беше чудесен повод за едно незабравимо преживяване. Имах усещане за "леко докосване" до атмосферата, царяла някога в техните "разпивки" при "Казака", "Червените петли", или знаменитата беседка в двора. С възторг говори за Мусоргски. Към 12.00 часа през нощта, когато атмосферата беше достигнала пълна задушевност, съвсем естествено се стигна до събитието, което няма никога да забравя - бате Борко запя! За пръв път го чувах да пее "на живо". Запя: "Жили двенадцать разбойника". Запя съвсем, съвсем тихо. Но лицето му мигновено се преобрази. Аз бях вече се "потопил" в легендата за разкаялият се монах Питирим, някога страшилището Кудияр! Пролял кръвта на много честни християни. Бях изумен как само от няколко стиха, с невероятна вглъбеност в музиката пресъздаде цяло историческо платно на събитие, станали някога в необятната по сила и страдания Русь! Към 1 часа след полунощ се разделихме, с уговорка да се видим отново "днес" и на спокойствие да си поговорим. Тогава бате Борко нямаше почти никакви ангажменти или неотложни срещи.

СЛЕД ОБЕД ОКОЛО 16.00 ЧАСА бяха на уговорената среща, на уговореното място. Бате Борко беше в добро настроение, както винаги при среща с верни приятели. Говорихме за всякакви неща. Пита ме, как върви театъра в България, как е Старозагорския театър? Казах му, че имаме хубави постановки, много публика. Тогава играехме с голям успех "Ревизор" на Гогол и "Хан Аспарух" от Радко Радков. В първата играех градоначалника, във втората - самия Хан Аспарух. Той: -, Много се радвам, че имаш такъв успех. Много интересно ще ми бъде да те видя на сцената в тези роли. Жалко, че нямам време сега да отида до Стара Загора. Аз получих от теб снимка в ролята ти на Хана. Имам само една малка забележка към гримът ти - мустаците трябва да са по тънки и по раздалечени. " Отгорих му че сега правя точно такъв грим. А снимката е от една генерална репетиция. Разговорът ни продължи пак на "театрални теми" -, Сега, каза той, английския театър е най-

добрия в Европа. Преди две години, може би, гледах „Отелло“ в „Олдуич“. Страхотно представление, с изключителни артисти!

Аз - „с Лорънс Оливие“.

„Той беше най-слабият“.

На моето леко учудване и напомняне, че по думите на самия Оливие, той може да играе по две-три представления на ден, без това да се отрази на качеството на играта му, бате Борко допълни:

„Да-а! Той има великолепна техника, отлични качества. Но другите артисти ми направиха неотразимо впечатление. Ще бъде много полезно за теб да видиш този театър в Лондон“.

Да, помислих си. Ще бъде добре, ако имах възможност. По-нататък ми разказа за условията при които е принуден да работи един артист в чужбина: - „Там условията са „вълчи“. Трябва да си много силен, много, много можеш и много принципен, за да успееш. А когато успееш, тогава ще те ценят и славят, защото има полза от теб и твоите успехи. Знай от мен, че няма по-талантливи от българите! Но и по завистливи няма. Много лесно можеш да се „плъзнеш“ по надолнището, ако не внимаваш. Ако се „прилепиш“ към някоя група или групичка с мисълта, че така ще успееш. Има много такива примери. Но ако днес една група създава възможности за успех на някои от хората си, утре идва друга, по-силна. И настъпва неминуемият конфликт, разочарования, трагедии!

Аз, слава богу, вървя самостоятелно по моя път на артист и човек! Затова ми помага моят здрав, български корен. Старая се и... успявам да бъда „над нещата“, да запазя своето вътрешно равновесие и увереност, което е много важно условие успешно да развиеш и усъвършенстваш непрекъснато даденото ти „от бога“. Щастлив съм, че моите успехи са и в името на нашата малка но незаменима България! И тъкмо за това с нейното име и моето изкуство компромиси не правя!“ В потока на нашия разговор стана дума за срещата му с една българска делегация в Лондон.

- „Ръководството на „Ковънт Гардън“ ме беше поканило за участие в няколко представления на „Борис Годунов“, с което искаха да честват 20-сет годишното ми сътрудничество с тях. След едно от представленията, което според мен мина много добре. На теб ти е известно това усещане, в гримьорната дойде човекът, който ми помагаше при обличане и събличане на костюмите по време на представления и ми каза: - „Господин Христов, една българска делегация моли за среща с вас“. Облякох набързо халата и както си бях с грима му казах: „Доведи ги веднага!“ Дойдоха двама души - мъж и една слабичка жена. Представиха ми се. Мъжът беше пълномощният посланик на България Митко Григоров, а жената - Людмила Живкова. Посланикът ми каза много топли думи, добри комплименти, които аз приех с благодарност. В отговор му казах:

„Господин Григоров, както вече знаете, в „Ковън Гардън“ пея от двайсет години. Тук имам над 100 представления на „Борис Годунов“ и никой досега от България не е пристъпвал прага на моята гримьорна! Никой досега не ме е поздравявал! Вие сте първият и аз ви благодаря най-сърдечно. Намериха се дори някои, които искаха да ме направят враг на моето отечество!“ Намеси се и Людмила Живкова. Попита ме:

„Господин Христов, кога ще пеете у нас“?

„Госпожице Живкова, попитайте баща си“

„И все пак, защо не идвате да пеете в България“?

„Защото никой не ме е канил“!

Говорихме и за осуетеното му гостуване в Болшой театър в Москва.

„Ти знаеш моето най-голямо желание да представя „Борис Годунов“ в родината му. Спънки ми бяха правени от всякакъв род. И когато пречките бяха преодоляни се отправих за Москва силно въодушевен. Още на другия ден се срещнах със състава. Направихме „чернова“ репетиция с оркестър. Диригент беше Геннадий Рождественски. Разкошен музикант. Репетирахме основно сцените на Борис Годунов. След репетицията, оркестър, солисти, сценични работници ми устройоха такива овации, каквито могат да се родят в препълнени от възторг славянски души! Това дълбоко ме трогна и обнадружи!“

Следващата репетиция трябваше да бъде пълна-генерална - с всичко на сцената. Когато отидох в уречения час - на сцената нямаше нищо - нито декор, нито участващи. Съобщиха ми, че поради празник на следващия ден, не могат да доставят и построят декора. Затова репетицията е отложена. „Преглътнах“ тази вест, запазвайки „добрия тон“. Един ден преди премиерата ми казаха че Рождественски се е разболял и ще трябва да работя с друг диригент. При това положение настоях да се отмени премиерата, за да можем да направим поне една репетиция с непознатият ми диригент. Отказаха ми с нелепото обяснение че в „Болшой“ нямат практика да отменят представления... Това „преля“ чашата. Още в мига напуснах театър. А на другия ден и Москва!

Все пак с Рождественски се срещнахме на сцената на „Ковън Гардън“. Направихме разкошни представления на „Борис Годунов“.

А ето и цитат на едно писмо на бате Борко до бате Любчо по същия повод писано на 14 април 1969 година. В него той в пет страници описва дейността и живота си за един продължителен период и стига до:

„...Трето положение - най-болезнено и горчиво-Москва! Болшой театър! „Борис Годунов“-моя Борис! Тръгнах с трептящо от опиянение, умиление и нетърпение сърце! А как се върнах? !-угнетен, разочарован, неверующ в случилото се. Раниха моето най-съкровено място на чувствата ми като артист, човек, славянин и българин! Но бог ме подкрепи и укори: Не позволих да ме унижат. Болшой театър - разкошен! Оркестърът - разкошен! Рождественски - роден диригент и артист, а човек сладък! Но! Но и но! Дадох ми фалшива репетиция без декори, без светлини и със сменящи се партньори. Едно единствено нещо ме ободри - единствената оркестрова репетиция: След нея диригентът и оркестърът ме аплодираха така, както рядко се е случвало в моята кариера и после-ужас: Казаха ми че Рождественски се разболял тежко в деня преди представлението. Предложиха ми нов диригент! Искях една единствена репетиция с оркестъра, дирижиран от него, исках една половина репетиция с декори и светлини. Обещаха: после оттеглиха обещанието и искаха да ми наложат да пея без репетиция, заплашвайки ме в противен случай да представят премиерата без мен. Отговорих: Това е некоректно от ваша страна! Подобно третиране на моята личност никому не мога да позволя! Напускам ви с горест, но с непоколебимото достойнство на човек и артист и с чисто чело! - след това напуснах театъра и на следващия ден Москва!“

В потока на този интересен, непосредствен, приятелски разговор, бате Борко ме попита:

„Нино, ти толкова много се грижеше за мама, за татко. Те те обичаха, като свой син. Кажи, какво искаш от мен?“

Въпросът беше толкова неочакван, толкова стряскащ, че аз не успях да „превключая“ на новата тема и не успях нищо друго да кажа освен:

– „Аз не съм правил това, за да искам нещо. Да ми се плаща!... Аз съм го правил, грижил съм се за тях, защото имаха нужда от моята помощ. Обичах ги като свои родители. Те ми отвърщаха със своята обич и това ме правеше щастлив!“

И той не очакваше такъв отговор. В първия момент на лицето му се „изписа“ някакво колебание, дали е чул точно това от мен. В следващият миг „огря“ неговата слънчева усмивка. Очите му станаха като две кристални планински езера, в които с удоволствие „би се удавил човек“. И с неговият топъл, обгръщаш цялото ти същество глас каза:

– „Добре! Малко голям си да ми бъдеш син. Но ще ми бъдеш брат!“ И една силна, топла, мъжка прегръдка беше „печатът“ на нашето побратимяване. След това, „по братски“, продължихме нашият разговор. По скоро той ме питаше, той говореше, което ме правеше най-щастливия слушател-събеседник. Попита ме, как са Нася, Борис! Казах му че са добре „Борис праща много поздрави на дядо си Борко!“

„А-а-не! Чи-и-чо! Още съм млад за „дядо“. Така ще кажеш на Борисчо - да ми казва: Чичо“.

После „под ръка“ в увлекателен разговор за забавни случки, пеша стигнахме до пл. „Славейков“ от където с трамвай № 2 той отиде при свой приятел.

Дали пътуващите в трамвая са допускали, че заедно с тях, съвсем „обикновен“ и ненатрапващ се, ако може това да се каже за един елегантен, строен, красив господин пътува една световна легенда?!!

На другият ден - 14 октомври, говорихме по телефона. Предаде още веднъж най-сърдечни поздрави на Нася и Борис. Пожелахме си добро здраве, големи успехи - всеки в своето поприще и до нови, скорошни срещи. На 15 октомври 1972 година бате Борко си замина за Рим.

В НАВЕЧЕРИЕТО НА „ДЕКЕМВРИЙСКИТЕ МУЗИКАЛНИ ДНИ“ които се провеждаха в Стара Загора от няколко години, покрай суетнята за изготвяне на програма, участващи състави от други градове, солисти и т.н. ми хрумна идеята да поканим Борис Христов да гостува, ако не в тези, то в следващите музикални празници. Споделих тая моя идея с тогавашния директор на Фестивала и главен художествен ръководител на Старозагорската опера, забележителният музикант Димитър Димитров. Митко веднага се „хвана“. Тогава се играеше „Дон Карлос“ на Старозагорска сцена така че, бяхме улеснени от страна на заглавието. Сега предстоеше да развием идеята в най-сериозна покана от страна на Старозагорската културна общественост до Борис Христов. Обсъдихме „практическите“ действия с тогавашната директорка на „Концертна дирекция“ Лиляна Минчева, която също призна и прие идеята като великолепна.

Приех да посреднича между Стара Загора и Борис Христов. Написах писмо до бате Борко от името на "Концертна дирекция" в което се казваше:

„Уважаеми господин Христов!

Трудно ми е да започна едно писмо което за мен и за и за всички онези,от чието име се обръщам към Вас, не е съвсем "обикновено". Необикновено за това, че е отправено към един велик Българин,с когото се гордеем не само ние,българите, а е станало вече легенда за целия свят на изкуството! Нашият град Стара Загора има славни традиции в своя културен живот.От тук излязоха много големи поети, художници, артисти, които са гордост за България!- известни са далече зад нейните предели. Само поетите Гео Милев,Николай Лилиев,Кирил Христов,Георги Райчев, Иван Хаджихристов, Иван Мирчев,са достатъчни за да носи Стара Загора заслужено името:"Град на поетите".В музикалния живот Стара Загора също е известна.Тук е създадена първата извъстолична опера. На нейна сцена са пяли големи български певци като Тодор Мазаров, Елена Николай,Никола Николов, Николай Гяуров.Гордост за Стара Загора е и новата сграда за опера и театър от която мнозина изразяват своето възхищение.

От името на „Главна дирекция Българска музика“ - представителство Стара Загора, от името на ръководството на града и окръга, от Народна опера Стара Загора от името на цялата наша общественост се обръщаме към Вас, уважаеми господин Христов с най-гореща молба - удостоете ни с вниманието си и гостувайте на града ни,на наша сцена,на всички нас!

Това ще бъде голям празник не само за Стара Загора а и за цялата ни Родина.

Единственото,което ще ви предложим от наша страна е:да гостувате в операта "Дон Карлос" и да изнесете поне един концерт.Предложението за "Дон Карлос" се налага единствено от факта,че операта "Борис Годунов" тук все още не е поставена. От тук нататък,всички условия,които Вие бихте предложили, ние с готовност ще приемем.

За уточняване на подробностите по реализиране на Вашето гостуване сме готови да отидем при Вас, в Италия и на място да уговорим всичко.

Като вярваме горещо във Вашите родолюбиви чувства ние още веднъж изразяваме най-дълбокото си уважение към Вас и вярваме, че Вашият отговор ще бъде положителен!

С уважение Лиляна Минчева

директор на Главна дирекция "Българска

музика“-представителство Ст.Загора
В подкрепа на това писмо-покана и партийните комитети изпратиха своя покана:

До господин Борис Христов
„Бертолни“ 1
Рим, Италия

Уважаеми господин Христов,
Окръжния и градски Комитети на БКП горещо
подкрепят инициативата на Главна дирекция
„Българска музика“представителство СТ.Загора,
да бъдете поканен да гостувате на Старозагорската
опера.За нас,за културната общественост и за целия
окръг ще бъде голяма чест да гостувате на Старозагорските
граждани.Дълбоко сме убедени,че Вие ще се отзовете на
нашата покана, което ще бъде нов израз на Вашите
непресъхващи родолюбиви чувства“.

След около два месеца получих отговор от бате Борко:

22 март 1973 г.

Драгий Нино,
Само днес успех да отговаря на Лиляна Минчева
по повод поканата за гостуването ми в Старозагорската
опера.Заеетостта и много честите пътувания не ми дадоха
да сторя това по-рано. Освен това е в течение един
преврат в отношението ми с главните музикални личности
в България, които може би ще наложат коренна промена
на държанието ми, в положителен или отрицателен смисъл.

На всеки случай искам да те уверя, че поканата на
госпожа Минчева, ме зарадва много, защото я почувствах
много сърдечна и откровена!

Искам от теб сведения по размерите на сцената на
Старозагорската и Софийската опера.

Прегърни Нася и Бориса от мен
Стискам ти ръката. Твой Борис Христов

Тази покана, първата официална покана от България отправена към Борис
Христов, при това без никакви предварителни условия беше дело на
Старозагорските власти и Старозагорската културна общественост. За съжаление,
тя не беше осъществена не по вина на Борис Христов. Но тя го направи щастлив.
Тя беше достатъчен повод той, в продължение на много години, до края на земните
си дни живо да се интересува от културния живот на Стара Загора, от всичко добро,
което ставаше в нашият град!

Апотеоз на неговите топли чувства и искрен интерес към Стара Загора беше
гостуването му в града на“поетите и липите“ през м.юни 1985 година.

Но...за това по-нататък!

ЕДНА ВЕЧЕР към края м.май 1973 година бате Борко ми се обади от Рим. След обичайните поздравии,въпроси-как сме,що сме ми каза:

-„Нино, очертава се една възможност, мое отколешно желание да се изпълни. Искам да дойда през идния август,да си поотпочина в родната България. Искам да обиколя Балкана,Родопи,Средна гора...Ще дойдем с Франка и едно приятелско семейство. Теб те моля, да се поразшеташи из твоя Старозагорски край и по възможност да намериш някоя вила или почивна станция, която да ни служи като изходна база за нашият екскурзии.Не е нужна да бъде луксозна. Достатъчно е да има удобства най-елементарни. Предпочитам да е близо до Балкана или в Балкана. Молбата ми е,да не е много високо, където може да е по-влажно,по-студено,с резки промени в климата. Сам разбираш, че това е много важно условие за да запазя гласа си здрав. Казал съм и на Любчо.Дръж връзка с него. Когато имаш някакъв резултат,съобщи го на него. Аз ще ти се обаждам по телефона“.

И така, задачата е получена. Започва изпълнението. Най-напред ми беше нужно време, за да се ориентирам на къде да насоча издирванията си. Свързах се с управлението на Горско стопанство. Там имах приятели,познавахме се добре. Обясних им за какво и за кого става дума и помолих за тяхната активна помощ. Не беше нужно да ги убеждавам много.Името на Борис Христов и тук „проработи“.Вестта, макар и дискретна, че световно известния наш сънародник е проявил интерес да почива в този край, беше достатъчен мотив за „активно мислене и активно действие“. Дадох ми транспорт,човек който добре познава района, и почивните бази на Горското стопанство на Профсъюзите и т.н. Ходихме на Бузлуджа. Там имаше база с подходящи битови условия, с великолепна природа. Но времето можеше да поднася неприятни изненади.Отказахме ме. Ходихме и на други места,които с компромис в едно или други можеше да се има предвид. Намерихме една много приятна постройка в околностите на село Енина. За две семейства можеше да свърши много добра работа. Дори бяха готови веднага да предприемат ремонтни работи, които да направят обстановката още по-приемлива. Тая база остана като основа за „разговори“. Свързах се и с един много добър мой приятел- Иван Бороджиев, бай Иванчо, с влияние и здрави връзки в Митрополията. Помолих го да говори с Митрополит Панкратий да отстъпи своите „покои“ в Мъглижкия манастир. Също много добро място за целта,която ме интересуваше. Ето и неговият отговор:

г.

Любезний бай Нино,
Може би писмото ми няма да те завари.
Закъснях.Причината - обективна.
Ходихм завчера да говоря с Панкратий.
/Владиката/,но той заминал за Мъглиж.
Срещнах се Протосингела и други чиновници.
В новите сгради бойлерите не били още монтирани
Баня с такъв бойлер имало в апартамента на
Владиката.Те смятат,че щом е за Борис Христов
Владиката ще отстъпи апартамента си.
Днес или утре ще се срещна с Панкратий

и ще говоря за високия гост,който ще посети
България.Не е зле и ти, като се върнеш да
отидеш в Митрополията и се срещнеш с него.

Хиляди поздрави от Катя и мен на булчето
и малкото съселче. Амин!

Твой: Иван/Мъглижкия владика/

Писмото беше изпратено до Ахтопол,където бяхме семейно на почивка.С писмо от
там и по телефона от Стара Загора подробно и редовно запознавах бате
Любчо.Очаквах разговори с бате Борко,за да знам какво да предприема по-
нататък.Получи се“затишие“.Пауза! Един ден на м.юли получих писмо от Пенка
Касабова-нашата обща приятелка в което ми казваше.

Др. Луканов,

До сега Борис не се е обаждал. Но днес нещата се изясниха. Срещнах се
с Мария Захаријева,която е натоварена от Министерството на външните работи да
уреди почивката на Борис,жена му и още две двойки италианци. Борис,както
знаете, се е обърнал към нашата легация в Рим и поради това Мария Захаријева е
уредила те всички да летуват в една хубава вила близо до Пампорово от 3 до 30
август. Дават им на разположение кола,шофьор,готвач и жена да чисти. Наверно
Борис чака най-напред да чуе от нашата легация и ако те не направят нищо тогава
да види какво сме направили ний.Работата тук се урежда на най-високо
равнище,дори е станало дума,дали не е по-добре те да бъдат гости на Тодор
Живков.Предполагам, че Борис ще приеме това, което вече от вчера му е
съобщила нашата легация. Вашите благородни усилия не ще са напразни, защото
аз ще дам идея на Борис да обиколи и Розовата долина, и Балкана и в тая
обиколка да има за база поне 5-6 дни.Вилата,която сте намерили вий. Но това
разбира се,ще се уговори,когато той пристигне защото няма да има време да му
пишете да посети и друг хубав край, дето също така го чакат с отворени обятия. На
30 т.м. пристига от Лондон брат ми,с жена си, а на 15 август - синът му със
семейството си,та аз ще бъде всецяло заета с много гости и едва ли ще има време
за повече от една кратка среща с Борис. Но вий с Любен ще му помогнете да се
уреди един хубав маршрут, а може би, ако дойде в Стара Загора и да го
придружите до Шипка,Търново,Преображенския
манастир,Габрово,Боженци,Троянския манастир и през Балкана -
Карлово,Сопот,Копривщица. Навсякъде нека местни културни хора ви обясняват
забележителностите. До към 5-6 август ще съм в София и ако искате обадете ми се.

С поздрав - П.Касабова

От бате Любчо също получих писмо в което ми пишеше:

Созопол
12.7.73г.

Драги Нино,

През дъжд и мълнии вчера пристигнахме с Надя в Созопол...

Бързам да ти се обадя за да те осведомя за неуспешните ми усилия да се свържа
с нашия обичан,но мъчен и неуловим приятел.Както ти бех казал,
още педи седмица му изпратих телеграма до Рим с което му бях определил три
дни, в които ще го чакам да ми се обади по телефона. Стоех у дома ни до късни

нощи,но очаквания разговор не се състоя. Предполагаме,че след завръщането си от Лондон той е заминал за вилата си в Иския,а в къщата му в Рим не е имало човек, който да му препрати телеграмата ми. Не можех повече да чакам, рискувах да изпусна квартирата си в Созопол и да проваля летуването си, когато тази година ми е крайно наложително. При това положение считам, че и ти трябва да се разтовариш от грижата по уреждането на сложния и свързан с много мъчителни периперии въпрос за летуването на Борко в България. Утре ще му пиша и ще му изложа всичко,което ти се постара да направиш с много добра воля и обич. Ще му дам и телефонът ти в театъра. Ако още не е изменил намеренията си да летува у нас,нека те потърси. Моето мнение е, че е избрал една ненормална метеорологична година за летуване в нашите планини. Времето е толкова променливо, съпроводените с бури,дъждове,са така чести и обилни, че човек рискува по цели дни да стои затворен в некой хотел или вила и да пукне от скука.

Привет на теб,булката и малкия Борко.

Твой Любен

След като стана ясно, че всички уговорени дати за идването на бате Борко са изпуснати аз му написах писмо.

Скъпи господин Христов!

Въпреки огромното ми желание - мое и на Вашите най-близки приятели да се видим през лятото, да бъдем заедно по-продължително време, останахме само „с огромното си желание“. Една нищожна грешна,не зная чия, изразяваща се в късното съобщение, че всичко е готово за Вашето летуване в България,лиши и Вас и нас от едни изключителни 25-30 дни. И наистина, всичко беше готово и подготвено, като за посрещане на държавен глава! Преди да изпитаме радостта от Вашето гостуване, ние живяхме с тревогите и трепета на десетки хора,- ръководещи и обикновени изпълнители,с тяхното усърдие да направят всичко възможно и невъзможно, но създадат условия за почивка, съответстващи на великия Борис Христов! Уви! Тази среща на радост,топлота и уважение между България и нейния велик син не се състоя!...Аз се обръщам към Вас,скъпи господин Христов, с цялото си препълнено с уважение и преданост сърце - направете всичко от Ваша страна и осъществете Вашето обещание „по принцип“ да гостувате на Старозагорска и на надявам се,на Софийска сцена.Повярвайте ми, Вас ви чака цяла България.За голямо съжаление,аз няма мога да се срещна с Вас сега, когато Ви предстои идване у нас в края на тоя или началото на другия месец. На 22 септември заминавам за 10 месеца в Москва на специализация по техника на говора. С бате Любчо сме подготвили всичко за приятното Ви и делово пребиваване у нас. Подготвил съм хора, които ще имат грижата да Ви предоставят всичко необходимо за гостуването Ви и разговорите Ви в Стара Загора. От все сърце Ви желая много здраве, дълги години бодрост и жизненост, за да можем да се радваме и да бъдем щастливи при всяка нова среща! Предайте моето най-дълбоко уважение и на госпожа Франка.Нася и Борис-първокласника Ви поздравяват най-горещо!

Ваш винаги предан Нино Луканов

В края на краищата оказа се, че ако е било искрено и сериозна желанието на Министерството на външните работи наистина да покани Борис Христов на почивка

в родината си, то съвсем безотговорно е позволило на бездушни и не доброжелателни чиновници да осуетят тази покана. Докато се „натуткат“ отпуската на приятелите на Борис Христов е изтекла и всичко вече е било безсмислено. А тези гости са семейството на Председателя на Италианския парламент Габриеле Пескаторе!

Аз дълбоко се съмнявам, дали изобщо нашите „другари“ са имали желание да го поканят. Резултатът е на лице - провали едно толкова естествено човешко желание - да представиш красотите на родния си край пред уважавани хора и приятели от друг край на света!

НА 22 СЕПТЕМВРИ 1973 ГОДИНА в снежно-дъждовния следобед стъпих на Московска земя. Бях изпълнен със смесица от чувства. Но в този момент не можех да открия макар и една „нотка“ на оптимизъм. С умът си, с вътрешният си глас намирах смисъл в това си пътуване, с това си начинание. Все пак, това беше една заслужена награда за моето представяне в Третия Национален преглед на историческата драма и театър през юни 1972 година. За ролята на Хан Аспарух в едноименната драма на Радко Радков, отлично поставена на сцената на новооткритата оперна сграда, бях удостоен със специалната награда на журито - едногодишна специализация в Москва и „златния знак“ на Велико Търново. Би било непостижимо да не използвам по най-добрия и ползотворен начин пребиваването си в тази велика страна - с историята си, с културата и изкуството си. Но сърцето ми като че ли не беше съгласно с тези ми умозаклучения и все питаше:

„А бе, какво правя тук, сред чужди хора, на чуждо място“?

Скоро успях да постигна един много добър баланс в душевния и мисловния си мир. И то благодарение на много хора, които не съм подозирал, че ще срещна. И за чиято готовност да ми помогнат, да ми предоставят всичко необходимо за моята работа и учение, увенчала се с добър успех, макар „задочно“ - благодаря от сърце!

С това малко „лирично“ отклонение се опитвам да се „самооправдая“ за закъснението на писмото ми, което изпратих до бате Борко. Когато се върнах в Стара Загора на кратка новогодишна ваканция, бях радостен да получа вече „чакащата“ негова картичка. В нея се казва:

Скъпи Нино,

На тебе, булката и Борисчо, най-скъпоценни благопожелания. Учита-там където си - само от миналото, което единствено е положително. От сегашното - това е, което не трябва да възприемаш нито като човек, нито като артист. Учи нравите на простия народ, те може би са истинско богатство.

Твой Борис

Веднага отговорих. Още повече за това, че напътствията на големият Батко, аз вече „провеждах“ в изпълнение.

Г.

Скъпи господин Христов!

Три месеца в Москва ми бяха недостатъчни да Ви пиша писмо, та това върша сега, когато съм отново на родна земя, в кратка ваканция.

От сърце Ви благодаря за картичката. Както вече знаете, в Москва ще бъде един сезон. От начало нямаш много впечатления които бих могъл да споделя с Вас. Това беше и причината за моето мълчание. После имах много приятни срещи и преживявания в света на голямото изкуство-както в театъра, така и с творбите на велики майстори в изобразителното изкуство, архитектурата, съхраненото в музеите наследство от неспокойната история на великата Русь. Моята специализация не е ограничена в строги рамки на една само област. Макар че в края на краищата трябва да дам „отчет“ само в един раздел - техниката на говора и написване на дисертация на тема: „Дишането на актьора на сцената на драматическия театър“. Това е във връзка с моите занимания и постижения в областта на дишането и практическото му приложение в моята работа. Аз искам обаче, да „взема“ всичко, което е възможно от най-хубавото, най-ценното в изкуството и културата на тая страна. За щастие, дадена ми е възможност за широк достъп на всички места, където се твори или е съхранено създаденото от най-големите майстори. Досега бях на цикъл репетиции в МХАТ. Сега съм в Малий театър. До края на април/до тогава ще бъда в Москва/ ще посетя и други театри. Същото ще бъде и в Ленинград, където ще бъда през май и юни.

В музея „Бахрушин“ имах една много приятна, много вълнуваща среща с Вашето изкуство. Беше проведена „вечер на руския романс“ в изпълнение на Борис Христов и Николай Гедда. Не можах да издържа на изкушението да не се намеся в уточняването на някои подробности и факти, свързани с Вас и Вашето творчество. От това останах доволен не само аз, но и присъстващите на вечерта. Предстои ми среща с дъщерята на Шаляпин - Ирина Феодоровна. Това е добър повод да науча или видя нещо, което би представлявало интерес за Вас. Вярвам, че ще имаме много срещи в бъдеще, на които ще остане малко време за споделяне на впечатления и от Москва. Още веднъж на Вас и на госпожа Франка - честита Нова година и до нови срещи.

Предан ваш Нино Луканов

Най-горещи пожелания и от Нася и Борис!

През октомври-ноември 1974 година прочутия оперен театър „Ковън Гардън“ в Лондон и цялата английска културна общественост чества 25 години от първото представяне на Борис Христов на сцената на този театър и то в една от коронните си роли - Борис Годунов!

През март/10.3.75 г/ получих картичка от него в която ми пише:

Свидний Нино,

Неколкократните отлагания на пътуването ми до България ми отбиха желанието да ти отговарям на писмата. Дано и този път не стане същото, защото се надявам през първите дни на септември да бъда в София. Горещи поздрави на Нася, Борисчо и тебе.

Моята съпруга желае всичко най-добро на всинца ви.

Твой Борис Христов

ТОЗИ ПЪТ ОБЩИТЕ НИ НАДЕЖДИ СЕ СБЪДНАХА.

В средата на септември 1975 година бате Борко наистина дойде в София. В проведените срещи се зароди идеята да направи записи в България. За представление никой нищо не споменаваше. Затова разговорите и обmena на идеи взе тази насока. Ангел попКонстантинов - бате Любчо обсъждаха с бате Борко възможностите да се запишат черковно-славянски песнопения. Най-подходящото място за тяхната реализация беше определен храм паметникът „Свети Александър Невски“, а най-подходящата звукозаписна фирма-„Балкантон“.

Идеите бяха развити и осъществени през октомври 1976 година. Казвам тези няколко думи само като „преходни“, свързващи две важни събития в кариерата на Борис Христов. Едно минало преди година, другото - предстоящо след година. А сега ние с бате Борко си поговорихме, по скоро той ми разказа нещичко за юбилейното му честване в „Ковън Гардън“. Колебания с какво и в какво да честват Борис Христов не са имали:

- „В 1974 година се навършваха 25 години от моето дебютиране в „Ковън Гардън“, което стана с операта „Борис Годунов“. И където аз пях на руски език. До тогава тя се беше давала там на английски. В течение на годините при втората голяма постановка на тази опера бях поканен отново от техния нов артистичен директор Рафаел Кубелик - голям диригент, музикант и с известния режисьор Херберт Граф. При тази покана аз дадох изрично условие, че моето присъствие може да се осъществи само при едно условие - ако целият ансамбъл т.е. хористи, артисти, биха приели да пеят на руски език. Това беше през 1958 година. Естествено, появиха се въпроси, малко раздори, кавги да го кажем на български, които в края на краищата се уредиха благополучно за мен. Въннението на всички беше огромно. Представленията минаха блестящо. Публиката ми устройваше такива овации че всички приказки за „студените“ англичани се изпариха. А това, което не можахме да направим с Геннадий Рождественски в Москва, направихме в „Ковън Гардън“. Той е разкошен музикант. В отговор на приветствията на публиката и ръководството на театъра аз казах: - Роден съм българин. И се гордея с това. Израстнах като артист в Италия и съм благодарен, че тя ми даде тази възможност. Англия ми даде вниманието, топлината и високата оценка и аз съм щастлив от това!

Тези мои думи още повече покачиха ентузиазма на публиката, който взе размера на тайфун.

На представлението присъства Английската Кралица, с която можах да приказвам веднага след представлението. Тя ме покани за да ме попита:

„Защо аз, Борис Христов, толкова обичан от английската публика съм заставил нейните поданици т.е. хористите да се мъчат и пеят на руски език? Естествено аз обясних, каква е била задачата на Мусоргски, каква е основната цел музикална на Мусоргски, т.е. да изясни музикално човешкото слово. На раздяла тя ме попита: Какво бих желал да ми подари.

- „Един ваш портрет, Ваше величество“. Тя се усмихна и си замина.

На другия ден, когато вече си стягахме багажа с Франка пред хотела спря една кола, която запълваше почти цялата улица в ширина. Дойде един служител от двореца и ми предаде пакет: „Това е от Нейно Величество“.

Отворих пакета - в него имаше снимка на Кралицата.

-„За кого е това?“-попитах.

-„За Вас „-отвърна ми човекът.

-„Но тук нищо не пише.Върнете я!“

Служителят остана като“гръмнат“.С колебание взе обратно пакета и си отиде.Не след много време същият служител отново се върна.И този път на портрета беше написано:

НА НАЙ-ВЕЛИКИЯ АРТИСТ БОРИС ХРИСТОВ,
ОТ НАЙ-РЕВНОСТНАТА МУ ПОЧИТАТЕЛКА“

Елизабет Втора

След тази случка представленията на „Борис Годунов“ зачестиха много. И до миналата година при правенето на сметка се оказа, че моите представления са надвишили числото 100 в тези 25 години. Десетте представления,които направиха, съвпадаха в същия месец,в който аз присъствах в Лондон в 1949 година. И в тази серия съединиха две от представленията на същата дата на която аз дебютирах - 19 ноември!

Попитах го,какво представлява тази корона която са му подарили и за която се носят какви ли не любопитни слухове.

-„Ръководството на операта е умувало доста време,както разбрах, с какво да засвидетелстват вниманието си към мен за този юбилей. И намерили за най-подходящо да ми подарят едно миниатюрно копие на короната на Борис Годунов,която толкова години нося на сцената. И не златото,от което тя е направена, а мисълта, подготовката за момента, в който ми я подариха беше много по-ценно и по-вълнуващо за мен. Но много приятната изненада и награда дойде от публиката в галерията.-най-преданите и най-верни мои почитатели!Тяхна делегация ми поднесе подарък една великолепна ваза, която ми е по-скъпа от златната корона.

Като говорехме за изкуството, чрез което нашата малка България“дели мегдан“ с най-големите народи на Европа и света бате Борко ми каза:

„-Винаги, когато ми се е представил случай да поднеса достойно името на България пред чуждия свят съм го правил с най-голямо удоволствие. Мога да благодаря само на съдбата, че ми създаде в тези случаи,в които аз успях не да наложа, но да подсказва съдействието при записите на“Борис Годунов“ и „Княз Игор“ на нашия хор от българската Софийска опера, който хор аз ценя безкрайно много. С това аз съм сигурен, че успях да принеса за издигането на нашата Родина не само при записи. Но преди пет години се появи същия случай да заведе нашия хор и нашите солисти в разкошния, грандиозния и пълен с история театър, един от първите в света „Сан Карло“.Успехът на „Борис Годунов“ в този неаполитански театър ще остане в анализите, в хрониката на италианския театър. През този месец - септември имаше някакво голямо партийно честване - някаква годишнина на най-големия партизански отряд. Та бяха поканили „от най-високо място“ и Борис Христов. Нямаше как да им откаже. В интерес на „затопляне“ на отношенията между управляващите и него прие да се поразходи до местността“Жерково“.

ДОЙДЕ НОВАТА 1976 ГОДИНА. Натоварена с много надежди, много очаквани срещи с много вълнуващи преживявания. Ще се оправдаят ли?

За нейното начало получих честитка:

Скъпи Нино,Нася и Борисчо!

Сега ви пиша и ви желая здравие и щастие за Новата година.

Скоро искам да ви прегърна и ви пожелаю словестно същото,
за во веки веков.

Ваш предан Борис Христов

Хубавите неща започнаха да се случват около рождения ден на Борис Христов - 18май. По отдавнашна традиция,около празника на Светите братя Кирил и Методий 24 май-започваха да се „разбунват“ духовете на художествено-творческата,научната и просветната интелигенция. Мнозина от тези хора дни наред губеха съня си,спокойствието си,здравето си пред въпроса - дали ще получат мечтаното признание като:„заслужил“ или„народен“.Понякога се пускаха безобидни вицове по този повод/за„обидните“ даваха„еднопосочен“ билет за някъде/като този: „В художествената програма участваха много „заслужили“ ,„народни“ и само един „истински“ артист.Един от тези „истински“ артисти, след като отдавна,отдавна беше „международен“ от кумова срама - „ЗА ИЗКЛЮЧИТЕЛНИ ЗАСЛУГИ В РАЗВИТИЕТО НА ОПЕРНОТО ИЗКУСВО БОРИС КИРИЛОВ ХРИСТОВ БЕ УДОСТОЕН С ВИСОКОТО ЗВАНИЕ „НАРОДЕН АРТИСТ“.

/Ще цитирам част от книгата на проф.Атанас Божков - „Борис Христов“ стр.134 и 135,посветена на този случай/

„На 23 юли 1976 година в българското посолство в Рим бе организирано малко тържество по случай удостояването на Борис Христов със званието „народен артист“...Този път Борис Христов прие предложение,без да размишлява дълго, но помоли да бъдат поканени само десетина от неговите италиански приятели... Всички разбрахме,че той се вълнува не от самата церемония, а от възможността да изрази своето отношение към признанието, идващо от България. Имаше нещо респектиращо в неговата идея, защото тя даваше възможност на поканените не да присъстват,а да участват в тържеството. Като временно управляващ посолството, трябваше да кажа няколко приветствени думи, и помня,че се чувствах малко неловко, защото въпреки всичките ми старания, те прозвучаха някак си официално, а това значи- и банално. Няма нищо по лошо от това да откриеш, че не можеш да овладееш собствените си мисли. Борис Христов,обаче, наложи бързо верния тон.Когато се изправи пред своите приятели,той каза думи които се запомнят:

-„Госпожи и господа, радва ме вашето присъствие на тази интимна церемония, която аз смятам за празник. Щастлив съм да видя между вас две личности, скъпи на моето сърце в тази страна:проф.Бениамино Гуидетти, изключителен учен и хирург, който със своите дълбоки познания и рядка човечност спаси живота ми преди десетина години и негово превъзходителство Габриеле Пескаторе, скъп приятел при всички случаи в моя живот, който тогава успя да бъде близко до мен, успокоявайки също и моята съпруга в нейното отчаяние. Към тези чувства прибавям и моята дълбока признателност към Италия, която ме прие с любов и ми даде възможност да асимилирам античната и рядка култура, която подтикна моето оформяне на артист и човек и ми откри пътя към най-големите световни музикални институции.“

За чувствата си към България той каза:

-„Много съм благодарен на Българската държава за високото отличие с което ме удостои и затрогващите изрази,които го мотивираха. Моето непрестанно учене и моята дългогодишна световна кариера в служба на културата са били и ще бъдат винаги в името на човечеството, на моя славянски род и в името на моята родна България, към която чувствам привъзраността на син и гордостта за издигането на нейния престиж“!

И мисля, че всички го разбраха правилно.Тези думи,казани пред най-близките хора бяха не декларация, а изповед. Той, главно човекът, минал с овации през съвременната култура на толкова много страни, сега, в тази пищна обстановка, сякаш коленичеше простичка, за да целуна пръстта, от която е излязъл“.

В АТМОСФЕРАТА като че ли се носеше това което предстоеше да се случи. Аз вече знаех за напредналата подготовка по предстоящата работа за бате Борко нас. Очакваше се да пристигне в София към края на м.септември или началото на м.октомври за първите негови записи в България - „черковно-славянските песнопения“.

Бях направил така, че по това време да бъда свободен.Предстоеше ми едно пътуване до Москва,на консултации във връзка с работата над дисертацията ми.Но престоят ми там зависеше до голяма степен от самият мен и при добра организация на времето и срещите ми с моята ръководителка проф.Козлянинова можех значително да съкратя престоя си там,което и направих.

Преди да замина, на 4 октомври при малък“трудов инцидент“ счупих показалеца на дясната си ръка.Но това не ми попречи да си свърша работата за която бях отишъл. Завърнах се на 11 октомври късно следобед. Обадох се на бате Любчо за“най-пресни“сведения. Със задоволство разбрах че всичко върви нормално и с „пълна пара“.Уговорихме се за среща утре, 12 октомври малко преди 18.00 часа в „Свети Александър Невски“.Нощта и деня до уговорената среща ми се сториха мно-о-го дълги !...Когато отидох, около храма беше се насъбрала тълпа от почитатели на Борис Христов, с въодушевени лица, със светнали от радостна възбуда очи и с надежда,че поне една от масивните храмове врати благосклонно ще се отвори. И че ще могат да станат съпричастни на събитието, което едва ли ще се повтори някога в живота им. Уви!Освен вратите и охраната до тях, макар любезни оставаха непробиваеми. С неудобство пред тези симпатични хора се промъкнах през навалицата и помолих един от пазителите на реда да повика др.Любен Живков което беше направено не без едно предизвикателно любопитство:-„Този пък, какъв ще е“?

Много скоро бате Любчо дойде и с един жест и думите:“Влизай! Той е наш човек“! - тежките врати,като от вълшебната пещера на Али баба се отвориха и аз се озовах в полутъмното предверие на храма.

Под големите полюлеи,където беше поставена апаратурата за записите разговаряха бате Борко, госпожа Франка, Александър Йосифов и още един, представител на немската фирма“Дойче грамофон“.Когато се приближих до тях разговорът, по всичко личеше делови,спря. Бате Борко с“възгласа“ - „Ни-и-но“! Мойто момче!-прегърна ме по братски-кога дойде“?Разбрах от Любчо че си бил в Москва!“.

- „Бях, върнах се и ето ме веднага тук!

Госпожа Франка също се намеси, целунах и ръка, прегърна ме и ...погледът ѝ падна на счупеният ми показалец:

- „Нино, боли ли?

- „Не, нищо ми няма, ще мине!

И като при Смирненски: - „Кратка схватка и отново ескадроните летят“ ...след кратката но изключително топла среща деловият разговор, работната и някакси приповдигната атмосфера продължи. Всеки се стараше да свърши работата си по най-добрия начин, без много шум. Екипите на „Балкантон“ и на Българската телевизия привършваха своята подготовка. Всичко се проверява за последен път. Малцината щастливци, успели да влязат в храма, са насядали върху определите за това места притихнали в очакване на едно незабравимо събитие! Участващите хористи, главно от хора на Свети Александър Невски „подсилени“ от техни колеги от Хоровата капела, от Радиохора са подредени. Диригента Ангел попКонстантинов е на своето място. Пред всички до една малка катедричка с ноти и една червена роза върху нея, застава той - Борис Христов! Взема розата, помири сва я и с широка, слънчева усмивка отправя благодарност към този „неизвестен“, който незабелязано и в следващите вечери ще поставя неизменно една дъхава червена роза като преклонение пред гения. И пожелание за успешна и приятна работа на родна земя. Но всеки от хористите, отправил немов в отговор топъл поглед приема за себе си тази благодарност. И изразява своята нагласа да даде най-доброто от себе си в предстоящото велико начинание.

- „Е, маестро, с Бога напред и ние след него! Да започваме!

Запява хора, встъпва Борис Христов! И, о чудо! Става него, което и най-богатото въображение не може да си представи! ...Разнасят се вълшебни звуци, които обгръщат цялото ти същество, понасят те, като в „божествени селения“. И заедно с ангелите от великолепните стенописи на храма те пращат в необятното пространство на Космоса! ...

Тук ще избързам да кажа, че след записите в едно от поредните вечерни обаждания по телефона в Стара Загора баба Борко ми каза:

- „Нино, ти беше почти през цялото време на записите. Напиши впечатленията си. Искам да ги поместим в книжното тяло към плочите“.

Баба Борко, това е толкова отговорна задача. Едва ли ще мога да я изпълня!

- „Можеш, можеш!. Ти ми пишеш такива хубави писма. Напиши същото, каквото си почувствал“ от сърце“!

Обещах. Може би до известна степен ми се е отдало. Изпратих му написаното. Той веднага ми се обади по телефона. Каза че много харесва написаното от мен. Но, че междувременно дошло предложение от „Балкантон“ и други участници и присъствали на записите да споделят своите впечатления. - щяло да стане по-богато.

- „Аз приех тяхното предложение, но настоях в началото да се напечати написаното от теб“. Така се стигна до: „Из впечатленията на хористи, участвали в записите“.

Като при всяка отговорна необикновено напрегната творческа работа имаше „размяна на мнения“ но конфликт не се стигаше. И главна заслуга за това беше на

Борис Христов.А имаше много поводи да реагира доста остро- и поради техническата сложност на записите в една необичайна акустична среда! И поради „заиграватането“ на Ангел попКонстантинов,като „главна водеща фигура“ в този творчески процес.По тази причина, в една от първите вечери на записите,когато“ръбовете на камъните“ още не са поогладени бате Любчо Ангел в страни и му каза:“Ангеле, ти не си кон за този ездач. Ще слушаш Борис каквото казва и няма да сбъркаш“! Така и стана.

Бате Борко държеше всичко да бъде изпитано до най-дребния детайл. За една дума,не -за една буква, за едно ударение, божиите служители в храма,тичака,носеха разни книги,справочници,всичко което дава сигурност, че направеното е безспорно.Един от по-възрастните хористи, приятел на бате Борко му каза:“Борко, не се притеснявай.Записите ще са на световно равнище“.

-„Ако ще са на“световно равнище“ по-добре да не се захващаме.Те трябва да са“над световно равнище“!

И тук следва написаното от мен преди близо трийдесет години. Ако и сега“звучат“ непосредствените впечатления на развълнуваната ми душа,ще бъде щастлив.

ДА СЕ СЛУЧАТ НА ЧОВЕК преживявания разтърсващи изцяло неговото същество е възможно. Те идват обикновено неочаквано и оставят неизличими впечатления в душата му завинаги. Трудността се появява, когато човекът пожелае да сподели своите преживявания с други хора.Тогава всичко,което той казва, му се струва не така ярко, не така вълнуващо,сянка на вече преживяното вълнение,на преживяната радост.

Още по-трудно е на човек,седнал пред белия лист,опитващ се да излее в писмени слова неподдаващото се на описание. Да възкреси образно подвалстното само на сърцето, на чувствата, на душевните трепети!

А да се пише за Борис Христов, за неговото изкуство, за неговото човешко обаяние вероятно е най-трудно, защото всички суперлативи съдържащите се в човешката реч са казани и то напълно заслужено.За него трябва да се пише от сърце,с неподправена искреност, на един дъх!

Ако тук споделеното успее поне малко да събуди въображението на читателя, да раздвижи неговите чувства, да предизвика неговата благородна завист за преживяното от мен ще бъде доволен. Защото не споделена, радостта е не пълна егоистична!

А всичко започна в един обикновен ден, вторник.За фаталистите - успешен,за метеоролозите - необикновено топъл за сезона. А за почитателите на Борис Христов и за неговите най-близки приятели - изключителен,дългоочакван,мечтан!.. В този ден,вторник, 12 октомври,започват отдавна оповестените записи на църковно-славянски песни - едно богатство в музикалното ни творчество, което наред с народното творчество във всички области на човешката дейност и култура на българина е спомогнало много за съхраняването ни като нация, като народ.! Записите ще се правят от „Балкантон“ в храм паметникът“Свети Александър Невски“ с църковният му хор.

Знаменателен е факта, че именно Борис Христов ще претвори тези песни и ще ги остави завинаги на идните поколения. Защото няма по-голям от него българин, по дух, по обаяние, по сила на таланта, посветил цялото си творчество на своята Родина, на България, направил я позната и близка на света. Познавам го отдавна. Среждали сме се при почти всичките му гостувания у нас. Всяка среща е била за мен истинско щастие, защото ме е правила по-богат емоционално, по-възвишен - душевно. Подтигвала ме е към по-добри, по-дълбоки, по-мъдри изяви и в моето изкуство. Всяка от тях ме е карала да се замислям над много въпроси, на които съм искал да дам най-точния отговор. Но най-трудно ми е било да проумея, как е могъл един велик артист и певец, отдавна извоювал правото си да бъде легендарен, да запази непокътната своята непосредственост, така човешки, така топло, сърдечно да общува, както с най-близките си приятели, така и с тези, които случаят едва ли отново би ги довел при него. Едно негово качество винаги ме е изумявало - мигновеното премахване на дистанцията между него и събеседниците му, подтикващо ги към откровение и искреност!...

Колкото и да живееш с радостта, вълнението, опиянението от тези незабравими срещи и непреодолимото ми желание те да се множат, у мен, както у всички негови приятели, както у всеки българин, веднъж чул неговия глас назряваше желанието, превърнало се в мечта - поне веднъж да го чуе, както се казва „на живо“! И ето, в този ден - вторник, предстоеше да се осъществи тази отдавна лелеена мечта - отново да видя нашия бате Борко и да присъствам на първото негово изпълнение „на живо“. Да присъствам на първите негови записи у нас.

И настана тоя миг! Борис Христов запя! Някаква магическа сила застави всички да останат по местата си, да престанат да виждат и чуват всичко друго, освен него, предусещайки някъде дълбоко в съзнанието си, че ще присъстват на нещо велико, струващо си мечтата, надеждата на един цял живот. А това е само репетиция. Аз винаги съм се възхищавал от необикновената роботоспособност на Борис Христов, от неговия жизнен и творчески ритъм, който най-точно би се обхванал от понятието „горене“! Такъв е и сега, само че цялото му същество е насочено към предстоящата творческа работа - съсредоточен, енергичен, ясно, кратко и точно реагиращ на всяко непредвидено обстоятелство, изискващо непременно неговата намеса. За да е сигурно че няма има изненади или те ще бъдат сведени до минимум. Всичко като че ли е готово. Репетицията на предвидените тази вечер песни е направена. Хорът може да заема мястото си, да се подготви за запис. Последни доуточнявания с диригента Ангел поп Константинов, някои указания за хора... Подаден е сигнал за начало на записа. Тишина!... И многобройните слушатели и изпълнителите са затаили дъх, изострили до краен предел своето внимание. Едните - нищо да не пропуснат, да запомнят завинаги тези неповторими мигове, другите - да дадат всичко от себе си за да се увенчае това дело с лавровия венец на неповторимото изкуство. Запява хорът. Встъпва Борис Христов и ...като че ли някакъв вълшебник, с магическа сила премахва желанието и необходимостта, да трепваш дори, превръща те в същество, понесено сякаш на крилете на тези ангели от великолепните стенописи на храма. Попаднало в непознато царство на вълшебни звуци, където всички сетива

отстъпват място на душевните сърдечни трепети, за да може и най-закоравелия атеист да каже: "Боже, до какви висоти може да се издигне човек в своя вечен стремеж към съвършенство"!... Но, не! Нещо не е както трябва.... Отново оправяне на микрофони, отново доуточняване на текст, на нюансиране на даден откъс от хористите, подсказване на най-изразителното темпо. Отново сигнал! Запис!... Отново същите усещания за нещо неземно, за нещо неподвластно на описание. Нещо, което може само да се възприема с чувствата, с трепета на душата!... И като мълния преминава у мен мисълта за силата, за покоряващата мощ, за магията на великото изкуство, което може да сплоти човешките маси, което може да внуши велики идеи, което може да направи човека по-добър, по-щастлив, по-човечен!

Този път записът е станал. Това личи от лъчезарната усмивка на Борис Христов, отправен като награда към хора, това личи и от спонтанните ръкопляскания на хористите, отправени немо в ответ! Един изблик на неподправена любов, на преклонение пред изкуството на великия артист!

Трудно се осъществяват тези записи. Трудно, защото възискателността на Борис Христов и към най-дребния на пръв поглед детайл е пословична. Защото техниката се стреми да бъде на най-високо равнище. Най-сетни и заради постепенното преодоляване от хористи и диригент на досегашните стереотипи на певческа изява. Но "всичко е добро, когато свършва добре!" А записите от първата вечер не ни дават основание да се съмняваме в истината на тази сентенция.

Повече от 3 часа слушах Борис Христов, толкова и втората и третата вечер.... Той беше навсякъде - сред хористите, за да им подаде верния тон, да им обясни философския смисъл на това, което те ще изпеят. На диригентския пулт - още веднъж /за кой ли път?/ да доуточнява тоя или оня нюанс, да сверят тази или онази дума, за да прозвучи чисто черковно славянския текст. Та нали тези записи трябва да станат „еталон“ за достоверност и съвършенство в претворяване на тези песнопения.

Условия и предпоставки, достатъчни да извадят от равновесие и най-търпеливия, най-етичния!... А той нито веднъж не повиши тон, нито веднъж не каза една груба дума. Той беше душата, волята, мисълта на всичко, което се вършеше. Наградата?! Тя се четеше в просълзените очи на хористите, изпитали щастието да бъдат „обгорени“ от пламъка на великото изкуство, готовността им да останат колкото е възможно повече около него. Да впият от необикновената скромност и пламенност в изкуството, от неотразимото обаяние на артиста и човека Борис Христов.

Нощта е моя. Опитвам се да намеря мъничко местенце и за мисълта, сред буйния поток е емоционална възбуда, от рядка естетическа и духовна удовлетвореност, от необикновеното човешко усещане, че си присъствал на събитие, историческо по своето значение!

Каква беше тая сила, която така властно подчиняваше всичките сетива?! Кое трябваше непременно да се запомни, да остане завинаги в „сейфа“ на емоционалната памет, като свидетелство че това не е било само един вълшебен сън!..... Трудно ми е да си отговоря. Дали това не е преди всичко неизмеримото богатство на неговия глас, който може да съперничи по благозвучие на най-съвършения Орган? Дали това не е юнашката му сила на внушение, която като че

ли излиза от дълбините на земята за да се издигне и развие в космически мащаби? Дали най-сетне и преди всичко, това се дължи на изключителната хармония, между човек-личност, и личност-творец! Може би и първото, и второто, и третото! За сега остават неспокойните нощи, неизличимите впечатления от тези паметни вечери, мечтата отново да се срещнем с човека Борис Христов и неговото велико изкуство.

Надя Шаркова, оная Надя Шаркова, за която стана дума в началото на моя разказ, вече отдавна споделила житейския път на бате Любчо Живков като негова съпруга и обичана от мен "кака" на която и досега не мога да кажа така, ми разказа следното:

„В първия ден на записите преди да отиде в Свети Александър Невски“ Борис беше у нас. Настроението му-приповдигнато, нагласата за предстоящата сериозна работа - „в пълна пара“. Направи ми впечатление как „провери“ състоянието на гласа си. От моята практика, пък и от наблюденията ми на колеги, винаги когато ни предстои излизане на сцена все още „пуснем“ по някой тон, след хубаво разпяване. Борис, напротив - насочи вниманието си „навътре“ в себе си, направи няколко пъти: „хъм-м, хъм-м-“, и каза доволен: „Гласът е добре“.

Независимо от това той се разпяваше заедно с всички хористи, преди всеки запис. И каква работоспособност?! Записите започваха в 18.00 часа до 22.00 часа. Той „не пестеше“ гласът си. Работеше с пълно натоварване. Повтаряше многократно написаното, докато стане „над световно равнище“. Тая му всеотдайност, вглъбеност, творческа извисеност, увеличава всички останали участващи в това велико начинание. Никой не ползваше единствената почивка през тези четири часа. Познати хористи споделя с мен: „При други записи, в които сме участвали едва ли не на всеки 20-30 минути правехме почивка, пушехме, пиехме кафе... Сега, както виждаш, никой не желае да излезе дори за минутка от храма, да не изпусне нещо, което може би никога в живота му няма да се повтори!“

Беше велико удоволствие, безмерна радост и щастие, човек да присъства на един такъв творчески процес!

След завършване на записите, бате Борко, в присъствието на госпожа Франка даде за медиите пресконференция в хотел "София". Кино и видеозаписите от нея са унищожени, за огромно съжаление. Останал е само магнитофонен запис, от който ще предам някои моменти. Пресконференцията се водеше от Александър Йосифов, тогавашен директор на „Балконтон“, много добър и известен композитор и музикант, сърдечен и уважаван от Борис Христов приятел.

г

- „Ще ми позволите да се обърна към вас по старобългарски, понеже сме в тази атмосфера на работа и да ви кажа: со народници мои, ето ме този път между вас, не като един обикновен посетител на нашата Родина. Този път дойдох действително на работа. И тези стъпки направих благодарение на случайното ми запознанство с директора на „Балконтон“ около преди 1 година. След 27 години дейност успях накрая да свържа един контакт плодотворен, естествено за полза на нашата Родина. Всичко се представи много лесно между нас, двамата. Дадох ми се пълни възможности да правя и записвам това, което желая не само от господин Йосифов,

но и от целия негов став:от неговите техници господин Божеянов, господин Рибаров, и от всичките мои сътрудници - хористи, които проявиха към мен необикновена привързаност,в която в края се изрази в една искрена любов и приятелство.

В МОЕТО ДЪЛГОГОДИШНО ДЕЙСТВАНЕ КАТО АРТИСТ,ДЪРЖА СПЕЦИАЛНО ДА ПОДЧЕРТАЯ,ЧЕ ВСИЧКО КОЕТО СЪМ ПРАВИЛ Е ПРАВЕНО В ИМЕТО НА БЪЛГАРИЯ! /аплодисменти/

Това е била моята основна мисъл, основно желание, основна мечта. И в слънчеви, и в бурни дни съм бил винаги придружаван във всяко отношение от моята скъпа съпруга Франка! /аплодисменти/

По мое желание, години отдавна „хис мастерс войс“ ми даде пълно действие за производство на това което желая. Оставих спокойно и искрено мога да кажа, един паметник в нашето съкровище славянско от музикални записи, които досега не са били правени нито от руснаци, нито от какъвто и да е друг славянски народ т.е. пълното съчинение на Мусоргски, това на песните му. На неговите сътрудници от голямата им група като: Римски-Корсаков, Цезар Кюи, Балакирев, Бородин, други като: Рахманинов,като Глинка, като Чайковски и народни песни които общо взето надхвърлят числото 350 песни. В този момент, при това мое идване, със съдействието на „Балкантон“ и неговия председател успявам,за мое щастие да прибавим и към тази основа на съкровище част,неимоверно богата от нашето национално певческо изкуство. Затова започнахме с църковни песни, които тразяват най-добре миналото на нашето музикално изкуство. Това дело, което ние започнахме с господин Йосифов,ако не бъде прекъснато от независещи от нас причини сигурен съм,ще даде големи резултати и за в бъдеще. Това е нашето предложение, това е нашето желание. Обаче искам да кажа:

„Човек предполага и Бог разполага“! Дано в този случай той ни помогне. Нашата пластинка, която завърши вчера искахме да украсим с един старобългарски „възглас“ за благопожелание на нашия народ което казва т.е. което пея,което аз пея:

„Благоденственно е мирное житие,
здравие же и во всем благое поспешение
подаш Господи благочестиваму
и православно му болгарскому народу
и сохрани его на многая лета“

/аплодисменти/

НА 11 ОКТОМВРИ 1977 ГОДИНА говорих с бате Борко от Рим. Уточнявахме датата на предстоящото му идване в София. Тъй като наближаваха тазгодишните Декемврийски музикални дни в Стара Загора,аз“поднових“ постоянната покана - моя и на старозагорци за негово гостуване в нашия град.

-„Съжалявам, Нино, наистина много съжалявам.Но и този път няма да мога да дойда.Много късно са се сетили старозагорските ръководители. Имам други отдавна поети ангажименти, които не мога да отменя. Но,ако е живот и здраве, ако нормално се развият нещата по време на работното ми посещение в София обещавам да „прескоча“ до Стара Загора.“

Говорихме за паметника на близките му. Помоли ме, да намеря някой художник, който да се заеме с проектирането. Паметникът да бъде "смпъл" но внушителен, въздействащ...

Естествено беше, че ще се заема веднага да „раздвижа“ нещата. До неговото идване след около месец аз трябваше да съм готов с приемливо решение. Нямах никакво колебание кой да бъде художникът. Предложих на Петър Русков, главен художник проектант на Старозагорската опера, чудесен човек и талантлив художник. Не се наложи да го моля, защото той веднага прие предложението с готовност и присърце. След като му предадох желанието на Борис Христов, как би искал да изглежда паметникът Петьо веднага се зае с творческата му реализация. За по малко от седмица проектът за него беше готов. А той беше наистина респектираш. Настъпи момента за търсене на строителна организация, която да го изпълни най-добре и най-бързо. Петьо ми подхвърли, че такава мощна и с почти неограничени възможности /за онези години/ организация това са Строителни войски. Подказа ми също, че за щастие командир на тези войски за Южна България е генерал Делчев. Каза "за щастие" защото това е човек благороден, интелигентен, думата на когото е закон. И който, като месия - откликва на хорските нужди с най-голяма готовност и разбиране. И което не е маловажно - човек с широки интереси във всички насоки на живота. -от спорта, колекционерството - до изкуството. „Визитката“ на този човек ме впечатли и ми вдъхна сериозна надежда, че той ще извърши строителната работа. Аз го познавах, срещали сме се в града ни. Поздравява ли сме се. Но не бяхме се запознавали лично. Надявах се, че той, като редовен посетител на нашия представлени ме познава и не ще се наложи аз да му се представям.

Уговорихме си среща и в уречения час и ден с Петьо Русков бяхме пред кабинета на командира на Строителни войски. Не се наложи много да чакаме, защото веднага след доклана на секретаря му, вратата широко се отвори, а в нея още „по-широко“ усмихнат, доброжелателен и непосредствен ни прие генерал Делчев!... След нормалното при такива случаи бързо „усвояване“ на обстановката, през разменените думи на „вежливост“ генерала попита каква е толкова важната работа! Разказах му всичко подробно, но „сбито“, като все пак следях как се приема моето изложение. За радост, виждах как силно беше заинтригуван генерал Делчев от моя разказ. Петьо му каза, че той също е приел с цялото си сърце оказаната му чест да проектира паметника и че се надява от тук да тръгне и неговата реализация. За още по-приятна за мен констатация открих, че генерал Делчев е влюбен в изкуството на този велик българин. Веднага премина на „действена“ вълна. Изпрати да доведат най-добрия каменоделец в поделението - Марин Ангелов. Не след много време се появи един човек, на когото веднага можеш да повярваш, че може успешно да си „има работа с камъка“. Той самият изглеждаше като една канара. Запознах ме се. Седна. Генералът му наля полагащата му се „доза“ ракия - една голяма водна чаша и му я подаде с такава „момчешка“ закачливост и очаквана с интерес наша реакция.

„Марине, кажи на моите приятели каква е дневната ти „порция“!

- „Литър и двеста“ - беше категоричния отговор. Когато отишъл последния път на редовните медицински прегледи в Пловдив между другите въпроси, докторът го попитал:

- „Пиеш ли?

- „Да, ракия - отговорил бай Марин.

- И по колко?

- Литър и двеста на ден!

- Ти ще умреш бе! - възкликнал доктора.

- Оттогава преминах на 750 грама съвсем сериозна заключи бай Марин.

Това беше един „полъх“ за освежаване на и без това ведрата атмосфера.

- Марине, сега да говорим сериозно. Тези мои приятели искат да им помогнем за една много отговорна работа. Затова повиках теб да кажеш как най-добре да стане това.

Бяхме респектирани от краткото, ясно и точно предложение, на този „обикновен“ но отлично разбираещ работата си човек. Генералът го попита, още ли съществува кариерата в родното му село Сталево, Хасковско, от която се вади чудесен камък „Риолит“. Бай Марин изложи единственото затруднение - изваждането на големи блокове от 20-тина метра дълбочина. Но това ще бъде наша грижа, допълни той. Уговорихме се да донесе няколко блокчета в различен цвят и структура - като „мостра“, която да видим с художника и покажем на поръчителя. След два дни имавме тези „павеа“.

КЪМ СРЕДАТА НА М. НОЕМВРИ бях на конгрес Съюза на артистите в България. Когато се върнах в Стара Загора научих, че в последния ден на конгреса, в гранд хотел „София“ е пристигнал бате Борко, с госпожа Франка и са настанени - той в № 205, тя - 203.

На 23 ноември сутринта му се обадох по телефона. Радостта и за двамата ни беше голяма. След: „как сте в къщи“?, „как са Нася, Борисчо?“ аз от своя страна - „как е госпожа Франка“, „как е той“ - „добре е! Като дойдеш ще се убедиш в това“. Казах му, че задачата се изпълнява „с пълна пара“, че проекта е готов и с изпълнителя - уговорено. Това му хареса много и го прие с голямо задоволство. Каза ми, че този път ще поостане повече, защото /„както вече знаа“/ ще прави записи на песни от Гречянинов. Уговорихме се да се срещнем на 28 ноември.

На 28 ноември в 10.00 часа - уговореният ден и час - бях на рецепцията на хотела. Помолих дежурната да позвъни на господин Христов и да му предаде, че съм пристигнал.

- „Господин Христов ми нареди да не го свързвам с никого, защото имал уговорена среща за този час“ - вежливо но категорично ми отговори момичето.

- Все пак вие му позвънете, пък той да реши нашия малък спор - настоях също вежливо аз.

След като позвъни и чу краткия отговор, лицето на „нежния Цербер“ просветна и вече наистина вежливо каза:

- „Господин Христов ви кани да се качите при него. Стая 205!“

Както по телефона,но сега“на живо“ срещата ни беше топла,братска. След малко дойде и госпожа Франка да се видим -за кратко, защото отивала на среща в Атомния център.

Извадих аз „армаганите“ от Стара Загора -проекта и“паветата“.Обясних замисъла на художника и материала от който да бъде изработен паметника.Всъщност предложените проекти бяха няколко. Но единия на който се бяхме спрели с Петьо Русков бате Борко също го хареса,като прибави някои“щрихи“ от своя страна.

Решихме да отидем на гроба на неговите родители и брат и там,пространствено да разположим и проекта и материали. Слязохме долу, в фойето на хотела. И изведнъж от всякъде се стекоха хора от персонала-дежурни момчета и момичета и всяко предлагаше услугите си на знатния гост на хотела: един да вземе ключа от стаята, друг да повика колата дадена му на разположение от „Балкантон“,трети да отвори пред него вратата. А той, на всеки знаеше вече името и на всеки на услугата даваше по 5 лева, което си беше добра сума тогава. А на Гаро -запомнил съм му името - 10 лева. Може би беше станал любимец на Борис Христов.

Преди да влезем в „гrobiщния парк“,както се нарича това място купихме голям букет червени карамфили и пеша се отправихме към вечното жилище на неговите скъпи покойници. Понеже времето беше „кишаво“,студено бате Борко си сложи тампончета от памук в ушите. Като отговор на моя леко озадачен поглед той ми обясни:

-„Жена ми казва, че това е сигурно средство против простуда на ушите и повреда на слуха.

Стигнах ме до гроба на баба Райна,дядо Кирил и Николай.Гледката, меко казано, не беше много добра, „цивилизована“. Един прогнил кръст,кипнат настрани.Бръшлян и други бурени бяха превзели и покрили всичко,което с усилие на въображението можеше да се приеме за „вечен дом“ на достойни хора! Тази гледка би разстроила всеки,камо ли една такава чувствителна душа!...

-„Нино,моля те направи което е по силите ти,да не ме гнети мъчителния упрек на моите скъпи покойници - промълви бате Борко. Ти знаеш,че мама и татко те обичаха много“!

Не беше нужно да го убеждавам че това ще стане. Поставихме блокчетата“Риолит“ на естественото им място - на земята. Спряхме се на бледо розовия. Той беше най-подходящ. Положихме карамфилите върху буйния бръшлян.Поклонихме се и си тръгнахме. Пътьом посетихме гроба на Народния поет Иван Вазов. Хем да сложим някое цвете, хем да видим още веднъж, колко естествено и колко внушително стои като „вечен страж“ на паметта на великия българин една обикновена витошка“морена“!От там влязохме в храма“Свети Александър Невски“за да изберем“терк“ за кръстче върху бъдещия паметник, както и да се уверим,че черковно-славянските букви на надписите ще стоят най-добре. В хотела бате Борко ми подари ново издание на плочите с църковно-славянски песнопения. Изпрати от тях и на генерал Делчев, и на Петьо Русков. Госпожа Франка беше се върнала от срещата си в Атомния център,но предпочете да ни остави“по мъжки“да си поговорим,а тя остана в своята стая. Обядвахме в“битовия“ кът на ресторанта. И там всички се надпреварваха да обслужват скъпият си гост и

толкова общителен клиент. Обедът беше отлична възможност да си поговорим надълго и на широко за много неща без да сме притеснявани от времето. Записите още не бяха започнали. Както и друг път съм споделял всяка среща с Борис Христов за мен беше един университетски курс. От него можеше да се научат толкова много неща - за изкуството, за хората, за живота... При това тези знания биваха поднасяни толкова естествено, толкова непринудено, без каквото и да било „поучителство“ и „назидателност“. А тяхната задълбоченост и категоричност с течение на времето ставаха като „максими“, като мярка, с която можеш да проверяваш и сравняваш своите мисли и действия. Стана дума, например, в кои роли от своята знаменита галерия от образи се чувства най-добре. Един въпрос, който бях му задавал в едно от първите си писма още в студентските години.

- „За кратко време, в моята младост, в началото на моята кариера по обясними причини, аз приемах всичко, което беше за моя глас, за моя натюрел. Но след като много скоро, слава богу, ме забелязаха хората от които зависеше моето оформяне и развитие като артист - диригенти, артистични администратори... аз започнах да включвам и изучавам само най-значителното от басовия репертоар. Няма да е нескромно да кажа, че имах добър успех. Но в два или три случая - Борис Годунов, Филип Втори, Агамемнон от „Ифигения в Авлида“ от Глук спокойно да кажа, че след две, три минути, стъпвайки на сцената, аз лично „изчезвам“! Моята личност не съществува повече! Това е, може би едно от най-големите дарования, които Бог може да даде на един артист. Към това, артистът може да се приближи много лесно - с упорит труд, с влечение към неговата работа, което дар от природата! Истинският артист трябва да търси начин да култивира себе си в много направления, защото не е важно само гласа, само пеенето. Важно е тълкуването, важно е вживяването, важно е развитието на естетическото чувство! Тия неща, естествено, се постигат не веднага, не в две години. Артиста трябва да мисли, че винаги излиза на дебют, за пръв път на сцената! В артиста преходите към усъвършенстването са неимоверни, безкрайни... И още един път ще повторя, че не може да се каже, не е възможно да се каже: - Ето ме, стигнах върха! И по-нагоре не може да се върви! Абсурд!!!

Трябва да се запознае основно с литературните съкровища не само на своя народ, а в цял свят. Да се запознае с всички изкуства, които вървят паралелно едно с друго.

„Големият театър ражда големите артисти. Изкуството не знае граници“! Попитах го, макар да се досещах за отговора му, какво го е накарало да се заема с претворяване на творчеството на Гречанинов?

„- Както винаги, търся неща, които са малко известни и които са много красиви по съдържание. Намерих Гречанинов още от младите си години и спомням си, че неговите партитури, неговите песни съм ги носил през цялото време на войната, когато бях във от България. И гледах много сърдечно, много ревниво да ги запазя от всека напасть. Песните са хубави. Съдържателни и не са от обикновените мелодии, които срещаме при останалите големи руски композитори. Най-важното при него, обаче, че голяма част от неговото творчество е съсредоточено върху известни цикли, на речитативи, бих казал по-скоро, от колкото на мелодии, които са

били подбрани от него през течение на неговия живот и са били оформени в тази съдържателна форма към края на неговото творчество. Затова решихме, да не ги издаваме заедно, всичките тези цикли. Но да ги разделяме в две или три, или най-много четири грамофонни плочи, във всяка от които ще взима част от тези цикли, които по съдържание са съществени, като литературно, като поезия, и като музика, естествено. Прикачваме към тях хубавите, обикновени мелодии, които се "откачват" малко от нормалната композиционна школа на това време. Той е раждан в 1864 година. Бил е един от най-добрите ученици на Римски-Корсаков. Бил е един от най-големите почитатели на Мусоргски и по неговия път е "тъпкал" по изразително почвата, по която е ходел Мусоргски! В това отношение не бих желал да ти дам, така гласно, пояснение защото е по-хубаво човек да ги чуе. По-хубаво е да се приказва след резултата и след плодовете на работата, от колкото предварително да се прави "осанна" на една личност, която аз предполагам, ще намери "еко" между почитателите на истинското изкуство.

Относно "технологията", подхода към всяка една роля, към всяка една опера бате Борко сподели:

-, Един артист, преди да пристъпи към изучаване на операта трябва да опознае добре кой е композитора, с кого си има работа. Как е живял, какво е искал да създаде със своите композиции, не само в тази, но и с всичките. Да проучи някои от неговите тънки гънки на живота му. Да погледне след това атмосферата, в която е живял, когато е създал операта. Едно от най-важните неща за един артист е да проникне в движението, духовно, на всяка една личност, която взима участие в операта. Да придаде съществени душевни качества на това лице. Да проучи, какви мотиви го вълнуват. Да „раздробя“ неговата човешка същност. Защото не трябва да се забравя, че всеки един от големите композитори е искал да представи съществения образ на всеко едно лице което той е вземал като част от неговата музикална творба. Когато успее един артист да проникне и се задълбочи в същността на лицето, което трябва да интерпретира, с малко труд, с малко логика, с малко отстраняване на погледа върху себе си, как артиста трябва да изпълнява, наблюдаван от публиката, така нареченото "раздвояване" на артиста, може да успее много добре. Гласът, цветът на гласът, силата, дълбочината или да кажем - яснотата и „тъмнината“ на тембъра зависят от думите, които са написани отдолу. Трябва да интерпретира думи. Специално в нашите славянски опери създадени да кажем след Мусоргски и по специално в „Борис Годунов“ са само един резултат на едно чисто душевно преживяване. Мусоргски е успял, според мен напълно да представи неговата главна личност Борис Годунов, човекът, който е убил действително едно дете, за да стъпи на един трон. Неговите възможности т.е. възможностите на Мусоргски да представи как един убиец започва да страда от угризения на съвестта си и да стигне до точката че по тази причина той умира. Значи, какво е направил в действителност? Прави от един наклонен към убийство, от един наклонен към желание за власт, „раздробва го“ - изучава го, задълбочава се до такава степен в неговата душа, че открива едно истинско човешко същество. Друг човек от угризения на съвест мъчно умира. Само една голяма душа може да направи това! Предстои задачата на артиста да разкрие всичките тези неща. Да ги доведе до последния удар, който го води към смъртта-угризенията на съвестта! Кой

би могъл да го представи така преди сто години! Един гениален човек! Да се интерпретира една гениална опера и трудно нещо. Ще иска много усърдия, ще иска много настойчивост и естествени възможности.!"

Изкуството него взимам като професия. Взимам го като влечение ,като творение“-Борис Христов.

После въодушевено ми сподели плановете си,да дари домът си в София на Комитета за култура, респективно на държавата за да се създаде една школа за усъвършенстване на млади,даровити певци - българчета.Тя да бъде като „първи етап“ от общото обучение, където той лично ще преподава,както и да наблюдава и работата и на доведените от него преподаватели. А след две години най-перспективните да продължат подготовката си в Италия - пак в неговия дом даден за Академия.

-„Искам да им предложа условия, от каквито аз бях лишен в младостта си. Искам да им предам моя опит и знания като артист. Да им помогна да подготвят свой репертоар и ще бъда най-щастлив да дам път на петнайсет-двайсет българчета по световните оперни сцени.“

От ново го поканих,както беше обещал, „да прескочи“ за ден-два до Стара Загора. Той отново обеща,в зависимост от времето.

ПРЕЗ ДНИТЕ ОТ 28 НОЕМВРИ до 10 ДЕКЕМВРИ говорихме много пъти по телефона-всеки ден. Някой ден по два пъти. Държеше ме в течение на работата по записите, която тръгна добре. Докато една вечер,разтревожен ,чух един „непознат“ за мен глас.В първия момент си помислих, че е станало преплитане на линиите - съвсем нормална за нашите условия практика. Този глас беше в съвсем друга“тоналност“ и звучене. Глас на уморен,болен,измъчен човек. Малко колеблив попитах:“Господин Христов ли е на телефона“? След кратка пауза звученето като че ли се“намести“в своята нормалност.

-„Да! -беше вече по-категоричния отговор.

-„Бате Борко, какво се е случило?- продължих аз. Болен ли си?“

След пауза:

-„ Не,не! Здрав съм“!

-„Тогава нещо друго се е случило. Ако имаш нужда от нещо,кажи ми.Веднага ще дойда при теб. „

-„В този случай ти не можеш да ми помогнеш“! И започна да ми излага причината за неговото лошо настроение:

-„Днес се наложи да сменя пианиста. Имахме малка разпра,по-точно спор от творческо естество. Той вероятно е решил, че е достигнал ниво на развитието си като музикант за да си налага вижданията си, които, ако бяха логични и правилни - щях да приема. Помолих го да изсвири един пасаж така, както го изисква текста на песента, и логиката по която аз разкривам замисъла на автора.

-„Не! Тук не ми излиза“триолата“.

-„Като не ти излиза триолата пъхни я в малкото си джобче или я изяж!По важен от триолата е текста в песента! Нотата е мъртъв знак! Текста е в основата на всяко

музикално произведение-песен,опеа,оратория....Аз дойдох тук и заради него.Преди няколко месеца имахме един великолепен концерт в Академията „Санта Чечилия“ в Рим/април 1977 год.Става дума за Иван Дренников Н.Л./ приех го в своя дом като син.Там репетирахме по 10-12 часа. Там се хранеше. Само за спане се прибираще в хотела. Талантлив млад човек. Искях, като мой сътрудник в тези записи да му дам път за сериозни изяви по света. А той - „не му излизала триолата“!...Сега продължих с друг пианист/Ирина Щиглич -Н.Л./Записите стават много добре“ В началото на декември при един от телефонните ни разговори бате Борко беше малко загадъчен.“ Но с добро настроение. Попитах го има ли причина за това.

-„Да! Изглежда едно мое отдавнашно желание ще завърши с добър край. Като в дойдеш в София - ще ти разкажа.“

Уговорихме се да се срещнем на 10 декември, в 11.00 часа както съм записал тогава в дневникът си: -„Един щастлив ден,изпълнен с много емоции и незабравими преживявания“.На тази среща трябваше да представим макета на паметника и ако имаше някакви забележки да се съобразим с тях. Пътувахме с колата на една колежка от операта и още двама познати на художника и колежката. На рецепцията вече знаеха за нашето идване и само две три думи:“Господин Христов, вашите гости пристигнаха“ бяха достатъчни, за да ни отправят към стълбите. В 11.00 часа с Петьо Русков бяхме вече в стая № 205,топло приветствани от нейния домакин и госпожа Франка. Показахме макета.Петьо обясни,че при изработването се е съобразил с препоръката на господин Христов - паметникът да бъде „семпъл,внушителен,въздействащ“.Като имахме предвид и материали,от които ще бъде изработен паметника почти всички съмнения в добрия краен резултат отпаднаха. Уточнихме и подробностите по изработването. За цената бях казал на бате Борко в телефонен разговор. След като проекта беше приет“на първо гледане“ домакините най-любезно ни поканиха на обед в „Горубленското ханче“.Понеже нашата кола беше паркирана в една странична уличка, бате Борко и госпожа Франка тръгнаха преди нас. Когато пристигнахме, двамата вече стояха под чадър пред ханчето - времето беше“снежно-дъждовно“ и ентузиазизирано и настойчиво ни махаха да не се разминем.

Влязохме вътре. Масата беше подредена. „Шопкинчетата“ - сервитьорки се „въртяха на пета“. Оказа се,че бате Борко и госпожа Франка са идвали тук предните дни един-два пъти. Заведението и обслужването беше им харесало, затова сега поканиха и нас тук. Бате Борко вече знаеше имената на сервитьорките и това ги караше още повече да се стараят.

-„Поръчахме“специалитета“ на заведението - „шаран на керемида“-каза бате Борко. Ние с Франка го опитвахме и много ни хареса. Но ако някой желае нещо друго - веднага да каже“! Всички приехме предложението на домакините.- и не сбъркахме. Обедът преминаваше в изключителна атмосфера - топла,непринудена. Това помогна на останалите в компанията много бързо да се отпуснат и да се чувстват удобно. Бате Борко се интересуваеше от културния живот в Стара Загора,от това какво се играе в операта. /защото „колежката“беше диригента на хора на Старозагорската опера/.Разказваше“шопски вицове“ защото се намирахме на тяхна територия. По едно време се извини на гостите и ме повика малко в страни.

-„Нали ме питаше по телефона, коя е причината за приповдигнатото ми настроение.Вчера /9.12.77 год.Н.Л./ подписахме с Комитета за култура нотариалния акт за дарение и предаване на софийските ми имоти на тяхно разположение. Госпожа Живкова обеща да направи всичко необходимо до две години Академията в София да заработи.Това ме прави много щастлив“!

Знаеше ли той, пък и кой ли можеше да допусне,че десетки години след този ден тази негова мечта не ще се осъществи?!

След това ми даде парите за паметника. Трябваше да бъдат 3 000 лева,но му се наложило да плати нещо непредвидено и затова задържал 500 лева.Но наредил още след ден-два да ми ги изпратят.За пръв път виждах толкова пари „на куп“.

„Не се притеснявай, ако се наложи да се плати нещо повече.Аз пари имам.Нека да стане паметника както го искахме.

От 12.00 до 14.30 часа бяхме като в приказна среда. Настроението ни беше на“най-висок градус“!Всичко мина великолепно. Аз хем бях „участник“, хем поглеждах някак“от страни“ как се чувстват другите гости. Впечатлението им,споделено по късно по пътя беше, по тяхно определение - „потресаващо“! С неговата простота, с неговата „обикновеност“ в обноските,с вниманието му към всеки!...Госпожа Франка го допълваше във всичките му тези качества.На излизане му предложих да му държа палтото:

-„Колко е хубаво висок човек да ти държи палтото „-шеговито отвърна на моето предложение.

Разделихме се, като си пожелахме приятно пътуване и до скоро виждане!Времето продължаваше да е“намръщено“,влажно .Но в душите ни беше топло и ведро! А срещата ни в този ден остави незалечими спомени.На другия ден - 11.12.77 год. Бате Борко и госпожа Франка отпътуваха за Рим.Два дена по-късно получих писмо от Панчо,в което ми пишеше:

Драги Нино,

Вчера,12 т.м. по нареждане от негово име ти изпратих с пощенски запис номер 15569/12.12.Предадените ми от Борис 450 лева.Малко след като сте обядвали в ханчето се видяхме в х.“София“ с него. Изказа голямото си задоволство от твоята сърцатост и пословична услужливост. Каза, че остава борчлия към тебе с някаква още малка сума/ако не се лъжа 50 лева/ и с голяма признателност за стореното от теб!Сумата ще уреди скоро,но незнае как да се реабилитира за услугите, които си му направил. Намекна пред мен и Л.Живков че буквите на имената върху гробната плоча желае да са черковно-славянски.Но все пак предоставя на художника. В неделя изпратихме за Рим Борис и Франка по-живо,здро,като обеща, както вероятно знаеш през февруари да дойде отново в София. Да се надяваме!

ПРЕЗ ФЕВРУАРИ БАТЕ БОРКО НЕ ДОЙДЕ. Гостуването му остана за есентта.Независимо от това работата „по обекта“ вървеше с укорени темпове. Устната уговорка беше скрепена с договор който гласеше:

Долуподписаните Нино Луканов и Петър Русков от една страна и Марин Ангелов Кръстев и Янко Димов Петров - от друга изготвиха на стоящия ДОГОВОР

за следното: Нино Луканов - актьор в Драматичния театър в Стара Загора и Петър Русков главен художник-проектант в Народна опера Стара Загора предлагат на Марин Ангелов Кръстев - каменоделец от село Сталево, Хасковски окръг, по настоящем работещ в поделение на трудови войски Стара Загора и неговата бригада да изработят надгробен паметник на близките на Борис Христов, погребани в Централните софийски гробища. Паметникът да бъде изработен по даден от Петър Русков проект, с точни чертежи и размери на отделните детайли. Паметника да бъде изработен от „Риолит“-проба № 1“. Страните се задължават както следва:

Марин Ангелов Кръстев и бригадата му да изработят паметника до края на м. февруари 1978 година и го монтират веднага, щом метеорологичните условия бъдат подходящи за това/през март-април/. След монтирането на паметника със съответната техническа сигурност и естетическа стойност страната поема ангажимент за отстраняване на евентуални повреди в продължение на две години.

Нино Луканов и Петър Русков се задължават да оказват контрол по време на работата до окончателното завършване на паметника. Когато и двете страни бъдат убедени, че всичко извършено е точно по проекта, да изплатят на Марин Ангелов Кръстев и бригадата му сумата Три хиляди лева/3 000 лева/. В тази сума влизат всички разноски по изработване на паметника. Договорът е изготвен в два еднакви екземпляра и подписан от:

Следват подписи.

За всеки лев, за всяка стотинка аз водех пълен отчет. И документи за всичко. Своего задължение по Договора изпълнявах най-акуратно. Искях да бъда абсолютно чист в сметките и към главния Поръчител. Когато бате Борко дойде в Стара Загора му представих отчет - папка, в която съм събрал всички документи и която и сега пазя:

„Няма нужда! Аз ти вярвам!“ - беше категоричният му „параф“. След някои затруднения, предизвикани от лютата зима, паметникът беше изработен и монтиран в договорения срок и с напълно приемливо качество. Оставихме само надписът за есента за да бъде удобрен и от Бате Борко. След съобщението от моя страна, че паметникът е готов, монтиран и чака неговото удобрение, получих трогателна телеграма:

Нино Луканов

„Христо Ботев“ 113 Б Стара Загора.

Моля те, изкажи моята дълбока душевна благодарност генералу Делчо Делчеву за стореното от него дело към мен и за в памет на моите у сопших майка, отец и брат. Благодаря на тебе, обичани от родителите ми Нино, скъпоценен мой приятел.

Ваш до гроба Борис Христов

НА 24 СЕПТЕМВРИ 1978 ГОДИНА НЕДЕЛЯ, бате Борко Пристигна в София. Както беше оповестено „скромно“ в пресата ще прави записи с хоровата

капела "Светослав Обретенов" с диригент Георги Робев. Ще завършат албума с песни и „Литургия доместика“ на Гречанинов.

На 26 септември вечерта, бате Борко ми се обади по телефона. След "обикновено" братско, топло и сърдечно размяна на искрени, топли сърцета на човека думи ми се оплака, че има неприятности с хотела. В Гранд Хотел „София“ имало хлебарки. В ресторанта неможели да се нахранят "като хората" въпреки че не са толкова претенциозни.

- „Ще се местим с Франка в Парк-хотел „Москва“.

Говорихме за паметника, по-точно за изработването на надписите. Обещах му да подготвим с Петър Русков два варианта - старославянски и „латине“. На 28 септември - четвъртък сутринта го потърсих по телефона. Нямаше го в неговата стая. Свързаха ме с госпожа Франка. Тя много се зарадва да ме чуе. На "оскъдения" български ме попита как сме, как е "бебето Борис" на което бате Борко със смях се намеси, че „бебето“ Борис вече е станал мъж.

- „Нино, вчера ходихме с моите приятели от Италия - семейството на Габриеле Пескаторе да видим паметника. Много добра и много прецизно свършена работа. Изпълнението изцяло покрива замисъла в предварителните ни разговори. Не знам как ще ти се отблагодарявам, скъпо мое братче“?

Оплака ми се, че и в този хотел не са получили хубави стаи или както казва народа: от трън та на глог“.

- „Денем температурата стига 40 градуса С „в замяна на това“ пък нощем до късно туристически групи вдигат шум до бога. Не можем да затворим очи! Обещаха да ни дадат по-хубави апартаменти. Дано това да стане по-скоро“. Попита ме как сме в къщи, как е Нася, Борис. Каза ми, че засега репетициите с Капелата вървели добре, но имало някои технически трудности в намиране място за малък оркестър, като участник в записите. Помоли ме да предам на генерал Делчев неговите поздравии и че този път ще направи всичко възможно да се срещнат-София или Стара Загора. На 30 септември - събота сутринта бате Борко ми се обади по телефона. Уговорихме се да обмислим възможността за най-бързото осъществяване на неговия замисъл - организиране на певческата школа и построяване на подobaваща за целта сграда в неговия дом на улица „Цар Самуил“ 43.

- „Идвай по-скоро в София и на място да решим къде и от кого да търсим съдействие. Нещата не трябва да се разтеглят във времето. Аз нямам много време! За мен всяка година се равнява на 10“!

Съобщи ми "благата вест" че вече са им дали хубави апартаменти - на първи етаж 105 и 108.

От първи до осми октомври говорихме още няколко пъти. Темата на разговорите ни беше все около записите, около надписите на паметника, около строителството на школата:

- „Много добър, високо професионален състав е хоровата Капела. Диригента Робев - отличен музикант. Но изразих малко несъгласие с неговия начин на "респект" върху хората. Много им се кара. В мое отсъствие им казал: "Вие какво си въобразявате, че Борис Христов ще дойде и заедно с вас ще повтаря по 100

пъти нещата,докато ги научите.Човекът ще дойде, ще изпее един-два пъти каквото има да пее и ще си отиде. Няма вас да чака!“

-„При първата ми среща с хористите, след кратката но изпълнена с топлина и сърдечност“официалност“ аз им казах няколко думи. Хем да ги успокоя и уверя, че ще работим колкото е нужно за да се увенчае начинанието ни с хубав резултат, хем да подсказва на Робев, който е най-добрият начин да изисква от тях пълна отдаденост: Сега, по въпроса за пеенето, да си поприказваме така, като добри приятели. Вие знаете, че пеенето не е само глас. Гласовете ви са разкошни. Вие имате ансамбъл, какъвто не съм слушал. Важна за нашата работа е другата част от нашето същество т.е. душевното настроение. Когато човек чувства, в това чувство е тайната на всеко изкуство. Изкуството не е само глас - при нас или при художника само художеството или при композитора - само да пише ноти. Изкуството е свързано с духа на човека. Свързано е с всички изкуства. Изкуствата „не плават“ разделени едно от друго.Те вървят винаги заедно! Ято от изкуствата! Те всички са съединени. И вие всичките сте чувствителни хора. Тосканини казваше:- Артиста да обича да го“погалиш“ да го похвалиш. Ако му дадеш „едно“,той ще ти отвърне със“сто и едно“. Той обичаше да влиза преди първото представление в гримьорната на всеки един артист и му казваше все едно нещо:“Мойто момче, досега се занимавахме,учехме се, подготвени сме. Сега върви там и пей! И не забравяй, че аз ще те поддържам. Ако сбъркаш нещо аз ще те оправя. Не се смущавай!“ Това веднага му „повдига акциите“!

НА 9 ОКТОМВИ - ПОНЕДЕЛНИК летях със самолета за София. Времето беше хубаво,слънчево - в хармония с настроението ми. В 9.55 часа бяха в Парк хотел“Москва“. С бате Любчо и Петър Русков,които бяха дошли преди мен се отправихме към апартамента на бате Борко. В 10.00 часа бях в прегръдките му. Там беше и Георги Робев, с когото работят всяка сутрин от 8 до 10 часа.

-„ Всяка сутрин ставам в 6.30 часа та да си преписвам нотите за записите вечерта. Нали трябва да ги виждам добре, а те са ми дали едни,с големината на запетайки“. След малко дойде и госпожа Франка.Тя също не пестеше радостта си от толкова приятната среща. Прегледахме за последно вариантите за надпис на паметника.Спряхме се на черковно-славянския шрифт.Бате Борко и госпожа Франка бързаха за „Балкантион“,а ние трябваше да отидем на“обекта“.На тръгване бате Борко каза:

-„Нино, в съседство на моя апартамент съм запазил стая за теб. Ще бъдеш с мен през цялото време“.

Отговорих му с благодарност и готовност да бъда с него през цялото време на деня. А за нощуване ще ходя при моите-брат или сестра. Условието беше прието. Уговорихме се да обядваме заедно.

При паметника вече чакаше каменоделеца Жеко. Разположихме надписите.

Прекопирахме буквите. Но изработването им отложихме за следващия ден. Петър Русков имаше неотложна работа и си замина за Стара Загора.

На обед в 13 часа бяхме в ресторант-градината на хотела. Настроението отлично. Говорихме за много неща, но не „между другото“ - и за предстоящия строеж на школата. Бате Борко ми разказа как той вижда бъдещата сграда:

- „Нашата къща ще бъде в основата. Там ще се подреди музея. Освен обстановката, която си съществува и в която съм израстнал ще се подредят мои театрални костюми,реквизити и други неща които са мое притежание. На следващият,вече нов етаж, ще се подреди зала с колекцията ми от картини,както и моята библиотека. На последният етаж ще бъдат един или два апартамента, където ще живея по време на престоя ми тук,свързан с обучението на младите певци. В съседство, къщата на дядо ми Тодор, ще се превърне в основно място за обучение - една камерна зала с 30-40 места.С пиано. В близост до нея да се създаде едно звукозаписно студио за нуждите на обучаващите се.“

- „Дори за отоплението стана дума.

- „Не ми се ще да има парно отопление. То изсушава въздуха и пречи на гласа. Най-подходящо е отоплението с камина, като в нашата къща ти ги знаеш. „Живият огън“ хем създава повече уют,хем не вреди на гласа. Не съм привърженик на разкоша.Но всичко необходимо за нормална работа-трябва да има.

Предложих му да се срещнем с генерал Василев, Началник на ГУСВ и да го помолим и той и неговото ведомство да се заеме със строителството. Бате Борко прие доводите и се съгласи с предложението ми. Остана аз да уговоря срещата. След обед се разходихме малко из парка. Като минавахме покрай тенис кортовете той с много хумор разказваше, как един „пощарак“ - от треньорите показвал на едно момиче - начинаеща тенесистка как да държи и борави с ракетата. След разходката бате Борко остана да си поотпочина за час в хотела.

В 18.00 часа отново сме заедно. Но той вече в „работна“обстановка. Всички участници в записа са по местата си - хористи, оркестър,техника...Правят се последни проверки. Хористите се разпяват, с тях и бате Борко. Бях поразен от един съвсем малък епизод, който едва ли е забелязан от друг, но на мен ми направи страхотно впечатление. Както се разпяваше един висок тон не му“излезе“ както трябва. Той погледна така строго, като че ли пред него стоеше нещо или някой,съвсем реално. И като че ли му каза:“ Ти на мен ли не ще се подчиняваш“! Съсредоточи се в себе си, „вгълби“вниманието си и когато беше уверен, че всичко отново е „на мястото си“ така отпрати във висинето този „непокорен тон“,че полилеите наоколо зазвъняха.Всичко стана за секунди, но невероятно впечатляващо!

Трудно с толкова много хора да се координират нещата. Да потече всичко в една посока,-желаната. По лесно е, че това е трети по ред запис на Борис Христов в София. Обстановката е позната. Всеки от участващите знае своята задача и се старее да я свърши най-добре. Но отговорността също е много голяма-това ще бъде първия запис в света на „Литургия Доместика“ от Гречанинов. За първи път при изпълнение на тази творба е включен и оркестър - макар и малък. И то в православен храм.

Човек трябва да положи доста усилия да си представи какво търпение, колко морална и физическа енергия е нужна,за да се стигне до желания творчески резултат - записите да станат „над световно равнище“ както казва Борис Христов. Но той,с огромното си обаяние и неотразим магнетизъм успява да създаде изключително ведра и творческа атмосфера. Всички следват всеки негов жест,

всяка негова дума, напътствие за най-точно пресъздаване на текста, на всеки мотив от това великолепно произведение. Взаимодействието и единодушието с диригента Георги Робев е пълно. А гласът му!... Той не е изгубил нищичко от това му хипнотическо въздействие, което изпитах за пръв път по-миналата година, по време на записите на черковно-славянските песнопения. Това въздействие се е пренесло и обхванало здраво и хористите.

На 1010.78 година в 9.45 часа бях в хотела. В 10.00 тръгнахме с бате Борко за „гробнищния парк“. Там ни чакаха бате Любчо, Панчо и брат ми Лукан с когото се запозна бате Борко.

-„Много ми е драго да се запознаем, господин Луканов. Аз вече ще идвам по-често и надявам се, да се срещаме още много пъти.“

Започнахме на място да обсъждаме как да бъдат разположени буквите. Името на кого след кого да бъде написано. Самото „лице“ на паметната плоча определяше кое как да бъде разположено. Всички стигнахме до единомислие. Само Панчо упорито спореше, че надписите трябва да се поставят най-отгоре. Аз категорично се противопоставих. Край на спора, по най-деликатен начин постави бате Борко:

-„Па -а-нчо! Нека Нино направи така, както смята за най-добре. Той най-дълго от всички нас е мислил по въпроса. Но ти Нино, не забравяй да оставиш място и за мен“!

-„Бате Борко, нека не говорим сега за такива неща. Има още мно-о-го време до тогава, ако е рекъл Бог.“

-„Е-ех, Нино, никой не желае това. Но то си е съвсем естествен ход на живота. И колкото да ни се иска не можем да го спрем. Така, че по-отрано да погледнем философски на въпроса и да приемем спокойно решението на съдбата“!

Трябва да си призная, че макар и дълбоко, дълбоко подсъзнателно, колкото и да не ми се искаше да предизвиквам съдбата, колкото от цялото си сърце и душа да желаях здраве и дълголетие на най-свидният си приятел - бях предвидил свободно място над надписите за неговото име! И...кълна се, в този момент свързвах това само като естетика, съразмерност в мащабите и нищо повече!! Уви! Години по-късно, но не толкова, колкото на мен би ми се искало, колкото най-верните му приятели и почитатели биха желали, неговото име беше изписано над имената на свидните му майка, отец и брат!

По необходимост размерите на буквите трябваше да се увеличат. Това можеше да стане най-бързо и най-точно само в ГУСВ. С бате Борко пътувахме пак заедно - той до „Балкантон“, където всеки ден до обед прослушваше записаното от предната вечер. Аз трябваше да свърша работата в картографския отдел на Трудовото поделение. Картографката беше много любезна и обеща до след обед да направи, каквото трябва.

На обед в 13.00 часа имахме още едно приятно преживяване. В фойето на хотела запознах бате Борко с генерал Делчев, негов отголешен приятел и най-заклет негов почитател. Срещата беше изключително сърдечна, без „официалности“, вълнуваща. Беше истинско удоволствие да се наблюдава и в същото време да се участва в разговор между двама истински големи българи - и по ръст, и по-хубост и по-обаяние! Госпожа Франка възкликна очарована, че не е виждала „по-хубав“ генерал. На срещата присъства и подполковник Мимо Димитров, много приятен човек, който

много ми помогна при монтирането на паметника. За съжаление генерал Делчев беше зает и неможа да остане за обед.

Вечерта, в „Свети Александър Невски“ показах на бате Борко и госпожа Франка свитъка с надписите. Приеха ги с голямо задоволство.

Отново записи. Отново наслада от едно велико изкуство, което ще остане в сърцето ми, в съзнанието ми да „звучи“ цял живот.

Пак душата, „мотора“, в напрегнатата и отговорна работа беше Борис Христов. Той е навсякъде - при оркестрантите, да им „подскаже“ силата на звучене в техния съпровод; сред хористите - да им „разтълкува“ някои прости на глед думи, но с огромен и емоционален и философски заряд. Работата с Георги Робев - малко е да се каже, че беше „на висота“. Тя беше в истинска хармония и разбирателство. Нямаше и намек за припряност, за нервност, а още по-малко - разминаване при тълкуването на който и да е било пасаж от това голямо произведение - „Литургия Доместика“, което имаше щастливата съдба да бъде претворено и оставено за поколенията именно сега, именно от този състав, ръководен от един признат голям музикант, с участието на гениалния негов тълкувател и изпълнител Борис Христов!

На другия ден - 11 октомври, от ранна утрин с каменоделеца Жеко, признат от колегите си в бригадата за най-добрия „буквописец“ започнахме работа по изсичане на буквите. И наистина той показва най-добрата страна от майсторлъка си. На обед бяхме отново тримата - бате Борко, госпожа Франка и аз. Чувствах се неловко от топлотата, с която ме обгръщаха, макар да го правеха по най-непритеснителен за мен начин. При избора на менюто, въпреки горещото им желание да ми предложат, както и за себе си да изберат нещо вкусно, въпреки реномето на заведението „не се получи“. Накрая поискаха помощта на сервитьора да ни препоръча някакъв специалитет на „заведението“. И той донесе този „специалитет“ - панирани пресни чушки, на вид добри но на вкус... От детските си години не бях опитвал толкова люти чушки! Аз не съм придирчив, но ми стана обидно, че в такова реномирано заведение не могат да предложат нищо, подобаващо на двама души с изключително родолюбиво чувство към България! Но топлата, обаятелна атмосфера беше „лек“ за тези малки недоразумения. Приехме с хумор тези обстоятелства и с красиво мечтание за времето, когато ще ни гостуват в Стара Загора:

- Тогава бате Борко, госпожа Франка ще ви гощаваме с питка приготвена от мен. „Франка, чули? Нино ще ни гощава с питка, когато отидем у тях.“!

ВЕЧЕРТА - ОТНОВО ЗАПИСИ. Сега и телевизията ще снима за филм, посветен на живота и творчеството на гениалния артист. Режисьор е един всеотдаен и предан приятел на Борис Христов - Людмил Трифонов. Добър професионалист, етичен човек, с италианска „жилка“ - майка му е италианка. Но най-важното е че въпреки най-разнородни, от всякакъв род пречки той успя в края на краищата да осъществи един телевизионен филм, в три части за прославения първопевец Борис Христов! Филм, който с течение на времето ще повишава все повече животописната си стойност, защото неговият герой повече не би могъл да застане „пред камера“. За съжаление и неговият режисьор повече не може да застане „зад камера“!...

Работата е напрегната, както обикновено. Затова се допускат някои досадни пропуски в иначе добрата организация. „Плод на липсата на координация“ беше провалът на едно изключително изпълнение на един от „номерата“ в „Литургията...“ Звукозаписните екипи мислели, че това се прави за телевизията. Телевизията мисли, че това си е запис за „Балкантион“. И нито едните, нито другите ги записаха!

Дори и при този скандален случай бате Борко запази спокойствие. Но записите тази вечер повече не продължиха с участието на Борис Христов.

- „Нино, хайде към хотела!“ - каза ми той.

- „Добре! Но Вие с госпожа Франка вървете с колата, аз ще пътувам с трамвая. Ще се видим във фойето.“

Бяхме с един приятел, начинаещ и обещаващ млад певец, който ме съпроводи до Парк-хотел „Москва“. Но повече ми се искаше да оставя за малко бате Борко сам. Не знаех какво „утишително“ бих могъл да му кажа, ако заговореше за току-що станалото безобразие.

Малко след пристигането ми той и госпожа Франка се появиха. Тя пожела да и занесат за вечеря само една купичка кисело мляко. Беше уморена и се прибра в апартамента си. Ние, с бате Борко в ресторанта. Малко след като бяхме поръчали скромната вечеря при нас се появи един човек. Бате Борко го попита, какво иска. Той отвърна: - „Аз съм доктор ларинголог. Казаха ми, че имате проблеми с гласа си и затова сте прекъснали записите. Та дойдох да ви окажа медицинска помощ ако се нуждаете.“

И двамата бяхме изумени. Да се чудиш до къде могат да стигнат в мислите си някои „добронамерени“ хора?!

- „Нищо ми няма! Нали виждате, че седим с мой приятел, пием си виното и си говорим!“

След тази „загриженост“ пък и умората си казваше думата, веднага след вечерята се разделихме. До утре - 9.30 часа.

Сутринта, в 9.30 часа от хотела заедно отидохме на гробищата. Там ни чакаше бате Любчо. Надписът е станал чудесен. Бате Борко и госпожа Франка са възхитени:

- „Нино, ако мама можеше да види това, газа госпожа Франка - щеше да ти благодари много сърдечно!“

Сълзи се търкулнаха по лицето на бате Борко. Не можех да тълкувам, какво означава това, защото и в моето гърло се беше надигнала „буца“. Защото „влага“ замрежваше и моите очи. Но знам, бях сигурен, че в този момент побратимяването ни достигна още по-големи дълбини.

В 11.00 часа трябваше да се срещнем с генерал Василев. Не предвиден ангажимент му попречи да ни приеме в уречения час. Уговорихме се за 13.00 часа. Бате Борко и госпожа Франка останаха в „Балкантион“. Аз имах да свърша някои мои работи. В уречения час бяхме при генерал Василев. И тук можах да се убедя в моите заключения, че независимо дали е „под генералски пагон“, изискан фрак, смокинг, или в обикновен делничен костюм, настроението на човека, застанал пред Борис Христов непременно ставаше празнично, ведро а поведението му - естествено, неподправено!

И срещата с генерал Василев беше топла, непринудена, делова.

-„Господин Христов, ако строителството на комплекса-школа,музей,жилище бъде предоставено от Комитета за култура и Министерството на строежите и архитектурата на ГУСВ, то ние ще построим в най-кратък срок и с най-високо качество. За нас това би било въпрос на чест и високо доверие и ние няма да се посраим!“!

Бате Борко изказа най-сърдечна благодарност за тази готовност:

-„Господин генерал, това е моя идея,моя мечта! Нещо материално и духовно, което искам да дам на моето Отечество! Вашата готовност да я приведете в изпълнение ме окриля и прави щастлив. Съжалявам само, че по обясними причини не ще бъда в постоянна близост с Вас. Но Нино, мой най-сърдечен и скъп приятел ще бъде връзката между нас. И аз с готовност ще Ви оказвам всякакво съдействие“

От „Балкантон“ взехме госпожа Франка. Придружих ги до хотела. Поради заетост неможах да остана на обед. Уговорихме се да вечеряме заедно.

ЗАПИСИ ТАЗИ ВЕЧЕР НЯМАШЕ. Затова имяхме много време на разположение. Госпожа Франка беше уморена. А за мен това беше поредната проява на изтънчена деликатност да ни остави,да си поговорим“по мъжки“. Подредената маса и бутилка червено вино бяха повече „декор“, „колорит“,нежели главна причина за нашата компания!

Разговорът ни започна непринудено,не ангажиращо, без „тематична насоченост“...Всъщност, в повече от времето аз бях внимателен, „ненаситен“ и най-щастлив“ слушател. Защото би било непростим пропуск, грях да не чуя, възприема и запомня всичко, което случаят така щедро ми поднасяше. Разказа ми отново, как е наложил на „Ковън Гардън“ още при първото му гостуване да пее“Борис Годунов“ на оригинален език.А по късно на руски да пеят всички хористи и солисти.По тоя повод каза:

-„Човек не бива да изневерява на своята същност, на своята правда, на своето верую, когато това се отнася до защита на престиж, на истински артист, да защити престижа на отечеството си“.

Бате Борко, аз знам истината защо досега не си пял на сцената на Софийската опера.Или поне така мисля. При разговори,спорове по този въпрос с хора, често пъти неосведомени, а понякога и недоброжелателни съм успявал, според мен да ги убедя в истината. Бих желал ти да ми кажеш каква е тя?

-„Кълна ти се в паметта на мама! Десет пъти досега съм пренагласял плановете си. А ти знаеш, че за мен това не е лека задача.Десет пъти съм „стягал куфарите си“ с най-искрено желание и радост от предстоящата ми среща с родна публика. И десет пъти седмица преди отпътуването ми звънят от Комитета за култура:-Не идвай сега! Не сме готови да те посрещнем.Ние ще ти се обадим кога да гостуваш!...И така - до ден днешен! С носталгична нотка, по най-човешки начин продължи:

-„Животът ми премина „на куфари“ по пътища и хотели! Единствено на сцената, с моето пеене, се чувствам истински щастлив! Само там намирам своята истинска реализация. Целият ми живот е посветен на моето изкуство. И поради това съзнателно съм приел всички ограничения от обикновените, човешки „волности“!

Разделихме се към 23.00 часа.

ПРЕПЪЛНЕН С ВПЕЧАТЛЕНИЯ , с най-вълнуващи преживявания през тези няколко големи,незабравими дни за мен,летях за Стара Загора/13.10.78 година/.Летях и си мислех,каква издръжливост,физическа,морална,емоционална е нужна на този човек, на този гениален артист, на моя брат, за да поддържа целият си необхватен с нормални човешки думи, необясним психофизически апарат в постоянна творческа нагласа?! Каква воля и каква отговорност притежава, за да застави организира гениалните си творчески възможности и да остави едно певческо- изпълнителско наследство за вечни времена, за прослава на скъпото си отечество!

Преди заминаването си на 18 октомври 1978 година Борис Христов и госпожа Франка бяха приети от кмета на София Петър Междуречки,който прочете:
РЕШЕНИЕ НА С Г Н С

„Софийски градски народен съвет с решение на Изпълнителния комитет на СГНС

УДОСТОЯВА

Н.а.Борис Кирилов Христов с почетния знак на София първа степен за големият му принос в развитието на музикалното изкуство.

Дълбоко трогнат и развълнуван Борис Христов произнесе в отговор тези прочувствени слова:

-„ Щастлив съм и повече от щастлив, че след толкова години, ми давате едно признание, което не знам дали заслужавам. Но Ваше решение, че това е едно отличие, което Вие ми давате и което ще запазя в моя живот, като един от най-големите спомени. И като българин искам да заяви на всички, че единственото голямо въжделение, което стояло винаги пред мен са били идеалите на моята Родина. Преди всичко България - моето отечество където съм роден“!.

Със същия почетен знак - Втора степен беше удостоена госпожа Франка Христов де Ренсис

Още като бяхме заедно или по-точно аз като бях с него през онези прекрасни октомврийски дни 1978 година разговорите ни около идеята му за певческа школа в софийския му дом придобиваха все по-сериозно изражение. Освен надеждата след срещата ни с генерал Василев, че тя няма да остане само като пожелание бате Борко ме помоли:

-„ Каквото можеш ти, каквото може Любчо, каквото можете двамата направете го, та нещата да тръгнат по пътя на тяхната реализация“.

Разбрах, че проектант на бъдещата реконструкция на къщата на улица“Цар Самуил“43,както и на подарената вила в Рим е определен арх.Бельовски - шеф на БОДК /Бюро за обслужване на дипломатическия корпус/към Външно министерство.Свързах се с него. Оказа се много любезен,ерудиран и много запален за конкретната работа човек. Нашата среща стана повод за писмото ми до бате Борко:

Скъпи бате Борко!

Причината да не ти пиша до сега, може би е, че исках да си изясня докъде са стигнали проектанските работи.Арх.Бельовски беше в Италия.Преди седмица се

свързах с него. Нямах възможност по телефона да науча всички възможности които сте уточнявали там. Тези дни ще разбере това. Но важното за мене, че той обеща до края на месец февруари всичко да е готово за да започне строителството. Покани ми в София да ми покаже проектите. Междувременно, аз се свързах с ген. Василев да му съобща това и да му кажа да бъде готов. Изпраща ти много поздрав и каза, че ще удържи на дадената дума - до края на 1979 година да завърши строителството. Тези дни ще отидем с арх. Бельовски при него. Казах на бате Любчо да отиде в къщата и да заснеме всичко, както е на мястото си, за да е по-лесно при подреждането на музея.

Не знам дали не преувеличавам прерогативите си, да ли не върша неща, за които някой би казал че не е моя работа? Но нали трябва да има някой да "побутва", да напомня настоятелно, че захванатото трябва да се свърши. Ако греша - готов съм да отговарям когато и където трябва.

Сега да се прехвърлим на старозагорска "вълна". Когато ти беше си заминал, ген. Делчев ми се обади да разбере кога ще дойдеш. И остана много разочарован от вестта, че няма да се осъществи обещаната „по принцип“ среща. Той се подготвил. Приготвил подарък. Поканил първенците на града и окръга и... работата се "разсъхна". Аз му обясних всичко - и за преумората ти, и за неотложните ти работи в Италия и т.н. Той е човек който може да разбира хората и затова те извини напълно. Но каза че следващия път ще отидем в София, ще те арестуваме и ще те докараме в Стара Загора. Това за което ме помоли е изпълнено. Уговорих с един млад, талантлив художник да ти направи портрет. Хубавото е, че той е твой поклонник и че ще концентрира всичките си възможности, за да може за три-четири сеанса да завърши портрета. /пояснение: бате Борко ме попита дали има добър художник портретист та като дойде в Стара Загора за няколко сеанса да му направи портрет. Такъв за мен беше, пък и колегите му го потвърдиха - Иван Попчев/ Ти каза, че ако можеш да правиш записи в Стара Загора - „хич няма да се спираш в София“! Тук има Радио, с ново студио за записи. Старата сграда на театъра е с много добра акустика, така че ако правиш камерни записи това може да стане в Стара Загора. Само „Балкантион“ ще докара техниката си. Ще дойдат специалистите на които имаш доверие, с които можеш да работиш. Останалото е наша работа. Уверявам те бате Борко, че тук можеш да работиш така спокойно, без никакви "битови" грижи, както в София до сега не можеше. А най-важното е, че ние в къщи, чакаме теб и госпожа Франка, като най-свидни нам хора и няма да се оплачеш от липса на топлина, на сърдечност, на уют! Вярвам, че след срещата ми с арх. Бельовски и ген. Василев ще имам повод отново да ти пиша, затова спирам до тук.

От все сърце на теб и госпожа Франка желаем много здраве и всичко най-добро!

Прегръщаме Ви горещо!

Ваши Нино, Нася и Борис Луканови

Отговор на това писмо не получих. Знаех, предполагам, че има основателна все още неизвестна за мен причина. За нова 1979 година изпратих честитка с най-добри пожелания на двамата. Написах и още едно писмо:

Скъпи бате Борко,

Още веднъж - честита Нова година!

Очаквах писмо от теб. Но мисля, че е станало малко недоразумение. Наверно и ти си чакал моето второ писмо, за което споменах преди и затова не си ми писал. Много те моля да ме извиниш, че това писмо ще бъде малко "делово". Навярно ще имаме и други такива писма.

И така. Няколко дни преди нова година. Отидох в София. Срегнах се с арх. Бельовски, а двамата с него и с ген. Василев. Видяхме и двата варианта на проекта, от които трябваше да стане един - не само приемлив, но и хубав. Говорихме и за възможността, строителството да започне през месец март. Ген. Василев сподели, че формално не е имало документи, на основание на които да включат обекта в предварителните планове за работа през 1979 година. И това ще стане на първата "корекция" на тези планове през месец март. Уговорихме се да поддържаме тясна връзка с него и да ме осведомява редовно за съответните процеси на работата. Но понеже аз вече съм „пообръгнал“ т.е. имам приличен опит за моята възраст, си имам "едно на ум" независимо от целият ми оптимизъм. Затова е нужно да се направи следното:

Ти да се обадиш с писмо или по телефона на Людмила Живкова и да й споменеш, че за някои проблеми чието решаване е спешно, бих могъл да й се обаждам аз от твое име. /разбира се ако ти ме упълномощиш за това писмено/. Моята задача, естествено, ще бъде веднъж утвърдените планове, срокове и т.н. да се изпълнят бързо, с високо качество и с най-голяма отговорност. А в нашите условия това ще изисква голямо тичане и голяма настойчивост. И понеже говорим за проекти, документи, арх. Бельовски ме помоли да ти пиша, че в София още не са получени проекти от Римската община за строителството на Академията там.

Освен това те моля, бате Борко, да ми изпратиш 250-300 лева за поддържането на гроба. След два три месеца ще трябва отново да посадим цветя, да уговоря хора, които да се грижат за тях когато не съм в София.

Всичко в къщи ще се радваме, ако Вие с госпожа Франка сте здрави, което от сърце Ви желаем. Прегръщаме Ви топло!

Ваши Нино, Нася и Борис Луканови

Най-после, през март 1979 година получих дългоочакваното писмо, с обяснение за причините на това закъснение.

Villa „Leccio“

г
Budiano

Скъпий

и незабравимий Нино,

Не успяхме да устоим на шумния и тревожен живот на разкошния някога, но винаги вечер Рим, та се преместихме в Тоскана. Не успях нито да ти пиша, нито да те викам по телефон. Минаха месеци на усиlena работа и движение за пренасянето, освен пътешествията свързани с моето

пение - ще ти разказвам,като се видим.

Четох всички твои писма и мъка тежи на сърцето ми.

Достойнството не позволява повече да се подканват хората за изпълняване на поетите от тех задължения.

Опита от минали разочарования ме задължават да се оттегля и поема пътя,който сам съм отъпкал в миналото и който ако на родна земя не ми помогне ще подкрепи поне достойнството ми на Българин! Тука се спирам! Ти си ми верен и разбираш моите въжделения и за това нема да мога никога да ти се отблагодаря. Бих искал да ти възложа делата, които и двама ни воодушевяват. Но имам ли право да сторя нещо подобно,когато чувствам затягания се мраз около мен! Поздрави моля те, от душа и сърце генерал Делчев /комуто скоро ще се обадя/и генерал Василев,комуто благодаря за готовността да подпомогне нашето дело.

В Рим е същото положение-всичко е в отчайващ застой!

Но тука се дава вината на „непрокопсаните“ италианци.

Да не се засегнали тези - в България?!

Поздрави твоите: Борисчо и Нася!

Целуни ги от мен и Франка.Тебе прегръщам крепко

с най-откровено чувство на приятелство!

Новият наш адрес ти посочих в началото на настоящото ми писмо!

Твой Борис

МАЛКО ДНИ СЛЕД ПИСМОТО ДО МЕН бате Борко замина за Лондон, където английската и световна културна общественост чества 30 годишното сътрудничество с прочутия „Ковън Гардън“. От края на месец март до 26 април бяха изнесени четири представления на „Дон Карлос“.Началото на това очаквано събитие не мина без“малки“инциденти.Сценичните работници,разчитайки,че точно сега е момента да получат добро решение на техните искания обявиха стачка.Това заплашваше,ако не от провал,то поне с неприятности,за първото обявено от месеци напред представление. Разговорите между стачкуващи и управление не дават резултат. Тогава Борис Христов обявява,че сам ще помага да се окачат само платна по сцената и така ще играе представлението. Стачниците, прекланящи се пред личността на великия артист -техен любимец отменят стачните действия. Но се явява още едно по-сериозно препятствие. Унгарската певица Силвия Шаш, поради затруднения с уреждане документите си за пътуване пристига един два часа преди представлението. И без никакви репетиции се качва на сцената. Както казват руснаците:“ С кораблиа на бал“.Слава богу, всичко минава блестящо. Накрая на представлението сред буря от аплодисменти директора на прославения оперен театър Джон Тули произнася следното слово:

-, Отдавна искахме да намерим подходящ начин и време за да изразим нашата признателност към онези, които са работели дълго време в „Ковън Гардън“ и имат заслуги

Скъпи приятели на голямото изкуство на Н.а Борис Христов!
За огромния принос в световната музикална съкровищница
това изкуство, което затрогва милиони сърца по целия свят!

За това изкуство,което е извикало сълзи на милиони очи
сълзи на възторг! За това голямо изкуство и за живота на
Борис Христов, посветен на най-великите общочовешки
идеали Съвета на директорите на грамофонна фирма
„Балкантон“ - България учреди почетната „Златна плоча“
за особено високи постижения и заслуги към музикалното
изкуство. И първата се връчва на Борис Христов!
Сърдечна благодарност и поклон пред неговото голямо
изкуство!

Все в този ред на впечатления, разказани ми от бате Борко през септември
същата година, когато той дойде да запише Арии от опери на стари майстори.
Неотразимо впечатление беше оставило последното му представление: „По
традиция то е за най-отявлените и най-верните почитатели на оперното изкуство и
в случая - на техния велик маестро Кристоф!Креслата от залата се
изваждат и срещу минимално заплащане - „по джоба“ и на най-бедните залата се
изпълва с най-възторжената младежка публика. След последния предупредителен
сигнал всички, като по команда, седат направо върху мокета на пода.Гледката е
поразителна.Тези „предизвикателни“ с поведението си навън млади хора най-
кротко седнали на пода на залата имаха едно единствено желание - да се насладят
на нещо,което едва ли би им се случило втори път. И техните“урагани
аплодисменти“ показаха,че очакванията им са надхвърлени.“-заклучи бате Борко!
От“свидетел“ на събитията получих потвърждение на казаното от Борис Христов но
добави:

-„За пръв виждах Борис Христов на сцената. Наистина,като го гледаш и
слушаш,трудно можеш да забележиш останалите певци. Така силно доминира...
Дори, когато е с гръб към публиката от него се излъчва такъв магнетизъм,че нямаш
сила нито пък желание да виждаш или слушаш друг,освен него“!
Но преди да узная току що споделеното с мен от участници и свидетели на
събитието аз изпратих следния отговор на трепетно очакваното писмо:

Скъпи бате Борко!

Получих дългоочакваното писмо. Аз вярвах,че си бил зает
с нещо много важно. Но сега ми стана ясно с какво. Искрено
съжалявам,че не съм бил там,та да ви помогна при
това трудно и не много приятно пренасяне.

Пожелавам и на двама Ви с госпожа Франка да доживеете
на новото място в здраве, бодрост и висок дух до 100 години!
Още дълги години да твориш и твоето изкуство да остане
пример за могъщество, красота и величие - главно Во веки
веков!

А сега за нашата работа. С арх.Бельовска поддържа
постоянна връзка.Преди десетина дни ходихме с бате Любчо
при него. Показа ни няколко варианта на плана.Струва ми се
че един от тях - четвъртия се доближава най-много до замисленото
от теб. Видяхме също и плана за Римската сграда. Остава ти също

да видиш тези проекти вече да се дадат на специалистите да направят работните чертежи. А това ще отнеме още няколко месеца. Остава надеждата, че като стигне работата до генерал Василев ще "навакса" пропуснатото.

Тези дни видях генерал Делчев. Изпраща ти много поздрави. Той изрази искреното си съжаление, че това строителство не е в неговия район. До сега всичко да е завършено.

Ходих на гробищата. Паметникът е в непроменено добро състояние. Аз и по-рано ти писах, бате Борко, ако можеш изпрати ми 250-300 лева за поддържане на гроба през тази година. Щом се позатопли времето ще отидем с моите "цветарки" да засадим новите цветя. Ще се уговоря и с хора, които да се грижат в мое отсъствие. Това е засега, ако не се смятат откъслечните новини за твоите блестящи гастроли в „Ковън Гардън“. Но затова ти ще ми разкажеш.

От сърце на теб и госпожа Франка желая много, много здраве и по-скоро да се видим на наша земя!

Към тези ми пожелания най-горещо се присъединяват Нася и Борис!

Прегръщам и двамата ви! Ваш Нино

Генерал Делчев, макар и със закъснение, също получи писмо от Борис Христов, което той любезно ми предостави да цитирам: Скъпи и незабравими ген. Делчев,

Вашите желани поздрави и благопожелания за Новата година ме намериха в моя нов дом и бяха още по-ценни за мен и моята съпруга. Сега, след месеци, желая Вам и на Вашето домочадие весела пролет, здравие и щастие на всинца Ви. Знам, колко държите на мене и моите морално-вдъхновени пориви и мечти за изграждането на нашето ново Културно поколение за чест и достойнство на Родна България!

Нино Ви е моя преводчик и той Ви е държал в течение на всичко, което се гради в моето същество- Верен и чист българин е този младеж и за мене е бил винаги звено в опознаването на честни хора! - Добрите мечти се раждат в свежи души, които искат чрез тях да бъдат полезни на всичко що е родно и човешко! Без подобни пориви няма морал и подтик към добро в обществото!

По въпросите, които ме интересуват или по-право интересувах се срещам пасивна отзивчивост - все добри слова, следвани от безпристрастна не плодотворност, което би трябвало да се преведе в упорито обмислена неприязненост.

Разсъжденията в моя случай са безсмислени и не водещи до логично заключение.

Нино ще ви обясни нещата по-ясно, а аз, ако е рекъл Бог да ви видя - ще ви покажа ядката в същността ѝ.

Бях щастлив, че можах да Ви срещна по моя житейски ход

и прегръщайки ви крепко Ви обсипвам с най-добрите чувства
на човек,който ви уважава и обича!

Ваш предан Борис Христов

След завършване на тържествата и гастролите в Лондон бате Борко ми се обади от Рим,като каза, че има вероятност да дойдат с госпожа Франка през лятото на почивка на море, като я свържат с предстоящите записи на арии от опери на „стари майстори“.Но без ангажименти този път от наша страна -моя и на бате Любчо...Лятото дойде. Оказа се,че бате Борко се е разболял от някаква настинка и това станало причина за провала на очакванията ни и това лято.

В писмо до тях от 26.7.79 година им пиша:

Скъпи бате Борко и госпожо Франка,

Очаквахме Ви с нетърпение да дойдете у нас. И когато всичко беше уредено - разбрахме за неразположението ти,бате Борко, станало причина за отлагането на пътуването Ви. Остана ни само тревогата и най-искреното ни желание всичко да е минало леко и без последствия.После,верни на поговорката: „Всяко зло за добро“, се примирихме с положението тъй като освен за работа, идването беше предвидено и за почивка на море.А това лято /поне до сега/ е твърде неблагоприятно.С Много дъждове,бури и малко слънчеви дни.Да вярваме,че на есен и другото лято всичко ще бъде идеално.Есента в София и особено в Стара Загора е почти винаги добра.Така че,след свършване на работата,ще Ви чакаме непременно този път и в Стара Загора. Ние сега сме във ваканция.Добре сме всички. От сърце желаем и на вас да си отпочинете добре.Да се чувствате бодри и горещо обичани от винаги предани Вам - Нино,Нася и Борис Луканови.

ПРЕЗ ОКТОМВРИ 1979 ГОДИНА предстоеше честване на 100 годишнината от полагане възстановителния камък на Стара Загора след опожаряването ѝ по време на руско-турската освободителна война. Тържествата щяха да бъдат големи, затова и значението от присъствието на един такъв знаменит гост, като Борис Христов щеше да бъде и главния акцент. То щеше да им придаде още по-голяма тежест. Като се знаеше,че през месец септември той ще бъде в София, поканата за гостуване беше подновена. Впрочем тя си беше постоянна, както се казва:“В удобно за него време“. Не чаках много да ме убеждават местните власти и организатори на тържествата. Обадох се на бате Борко - той беше започнал записите в София. Каза ми, че се надява до началото на месец октомври да е свършил работата си и искрено желае този път да се осъществи взаимното ни желание. В доклада на тогавашния кмет Кольо Георгиев, в частта за гостите беше предвидено значително място за представянето на Борис Христов! Предвиждаше се и удостояването му със званието „Почетен гражданин на Стара Загора“.

Както вече стана дума, записвах се арии от „старите майстори“ - опери на Глуг, Бетовен, Монтеверди, Рамо... Съпроводът беше на оркестъра на Българското Национално радио и с участието на хоровата Капела „Светослав Обретенов“ диригент Грачис.

За съжаление, едно внезапно заболяване на бате Борко, налагащо не сложна операция отново осуети толкова дълго уговаряното и все отлагано гостуване.

Двамата с госпожа Франка си заминаха за Рим.

А Кольо Георгиев трябваше отново да преписва доклада си.

АЗ ПРОДЪЛЖАВАХ ДА ПОДДЪРЖАМ КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА СИ БАТЕ БОРКО. Той продължаваше все така усилено и с огромен успех да гастролира по световните оперни сцени, а още по-често - по концертните подиуми. През август 1980 година получих много мило, трогателно писмо:

15 август 1980 г
Villa „Leccio“
Castello di Buddiano
/Pistoia/

Свидний мой Нино,

Преди всичко трябва да ти благодаря за писмото, което ми съгря душата с новините, които ми даваш предимно по поддържане добрия вид на моята семейна гробница. И това твое синовно отношение към паметта на моите родители не само ме трогва, но ми дава кураж да мисля, да се надявам че добрината и чувствата на хора като тебе поддържат истинския човешки дух във вековете не само у нас но и навсякъде по света, който по настоящем преживява трудни времена. Бог да те дари със здравие и щастие и те запази все така чист и щедър, както си бил и както си сега!

Сезона, който протече около нас ни донесе, както е нормално и добри и не-добри преживявания, които оставиха техните седи. В Ню Йорк бях и ни отдадох чест и уважение така спонтанно и сърдечно, както досега не бях мислил да преживея Посрещането ми в „Карнеги Хол“ и изпращането ми от залата взеха размери на тайфун. Не бях се явявал в този град от около 15 години. Пожънах с един замах плода, назрял през цялото това време на моето отсъствие. И голямата приятна изненада ми се сервира от младото поколение, което не ме беше виждало, нито слушало. Старите почитатели бяха дошил от всички краища на страната, от където ме познаваха и верността, която ми засвидетелстваха, беше неописуема и трогателна.

Нашите „сегашни“ не се мернаха. И това ме огорчи: Специални са и за съжаление тази черта тем харесва. Един подобен спомен от Лондон остана незаличим у мене: Бяха изчезнали по време на 30 годишната ми кариера в този козмополитен град.

Не добрите неща започнаха след завръщането ни от Париж и Женева т.е. след 3 юний. Франка заболя от силни ревматични болки, които я изтощиха премного. Отрази и се на съня. И нервната система пострада-яви и се плюс това една херния в гръбначния стълб, която/за щастие/ не се оказа най-страшното. Водих я от лекар на лекар, та най-сетне установиха причината и предписаха лекуване, което /струва ми се/ почна да дава добри резултати.

Така стана, че и планове за които ти споменавах се измениха-отказахме се от лятната почивка и стоим по-спокойно в къщи.

С „Балкантион“ става нещо, което още не мога да уточня.

Изпратиха ми пробните пластинки със седем месеца закъснение и така „добре“ опаковани, че пристигнаха във форма на балканската верига - само долини и възвишения, та още не успявам да се чуя, въпреки че се старая от месеци, с помощта на тежести и преси да получа едно ниво горедолу водоравно. Търсих настоятелно Божков и съобщих на Драгнев да го намери. Досега нямам знак. Тук трябва да прекъсна.

Да пожелаея и на трима ви здравие и щастие и да те прегъна най-горещо!

Твой предан Борис

В КРАЯ НА НОЕМРИ 1980 ГОДИНА изпратих писмо на бате Борко, в което го информирах за излезлите в няколко поредни броя във вестник „Култура“ материали от проф. Атанас Божков под названието: „Борис Христов - от близо“. Затова, че неговите български почитатели могат по подробно да узнаят много неща от живота и творчеството на своя любимец от „първа ръка“ че ще бъде много добре ако тези материали станат основа за една бъдеща книга, посветена на гениалния артист /което няколко години по-късно стана- Н.Л./

Съобщавах му подробности от нашата „дежурна тема“ -подържане изрядния вид на неговата семейна гробница. Нещо, не представляващо особена трудност, но даващо му спокойствие, че неговите незабравими покойници няма да го обвинят от „небитието“, че отдаден на любимото си изкуство е забравил за тяхната памет. Пък и живеещите „в битието“ нашенци няма да имат основание да подхвърлят: „Той си живее живота, а гроба на близките му?!“...

Изпълних и ролята на „куриер“ като му изпратих две писма от колеги -един от Старозагорската опера в което той изказваше най-искреното си почитание към гениалния си „колега“ и надеждата, че един ден ще може да чуе мнението му за своите артистични дадености.

И другия - Владимир Панкратов от Ленинградския Малък оперен театър. Това момче гостува в Стара Загора след една автомобилна катастрофа в София, която едва не му коствала живота. В Старозагорската опера пък Дон Базилио в „Севилския бръснар“. Узнал за мен и приятелството ми с Борис Христов помолил колеги от операта да ни запознаят. Това не беше трудно. Аз бях на неговото представление.

Макар и да нямаше време за цялостна репетиция, поради късното му пристигане, по причини вече известни, той показва великолепно данни-чудесен глас, добро сценично поведение, забележителна рефлексивност и чувство за хумор в представянето на неговия герой. След представлението го посетих в гримьорната, поговорихме си. Похвали ми се, че коланът с който играе Дон Базилио е на Шаляпин. Докато се приберем в хотела ресторанта беше приключил дейността си. Тогава се славехме с изобретението на развития социализъм-режим на тока! Един час има- два няма... Та и поради тази причина ресторанта работеше до 22.00 часа. Донесох от къщи каквото имахме, да нахраним момчето. Естествено, не това беше най-важното. Важното беше, че той притежаваше необикновен талант и за съжаление, по негова преценка - без никаква възможност за реализация на този талант във неговата велика страна.

Каза ми, че след успешното му участие в един конкурс в Париж се запознал с Борис и Франка Христови и че Борис Христов му предложил да учи при него поне една година, когато започне работата Академията в София и Рим. Помоли ме да изпратя писмото му до Борис Христов от тук-Стара Загора, защото от Ленинград не би могъл да каже това, което мисли.

Не след дълго, като новогодишна честитка получих отговор от бате Борко и на двете писма.

Нова година 1981
Buddiano

Свидний Нино,

На тебе Нася и Борисчо желая и от името на Франка здравие, щастие и дълголетие. Благодаря ти, както винаги за твоя братски интерес към мен.

Сега: Важно е да се разтърчиш и сигурно да узнаеш от най-компетентно място дали има една добра акустична зала в Стара Загора или наблизо за снимане на грамофонни пластинки с пианист. „Балкантон“ се дърпа и казва Не! Поне до юний. Разбери и в кратко ми съобщи. Ако това стане, както ти ми осигури, ще гледам да доведа и Франка. Помня, че преди 2 години, когато доведе симпатичната и хубава музикантка /диригентка на Старозагорския хор/ тя се гордееше с акустиката на новата им опера.

Чакам скорошния твой отговор.

Честита Нова Година.

Честита да е и на генерал Делчев чийто адрес нямам.

Братски твой Борис

На В.Панкратов, ако имаш случай - поздрави го най-сърдечно и от името на Франка - има разкошен глас и е великолепен човек. Като отворим Академията в София и Рим ще го взема с мен и ще стане Extra class.

Поздрави и Никола Кутин и му благодари за сърдечното писмо.

Като го видя ще опозная от близо неговите възможности.

По всичко от начало -

Тайна вся велика ест!

Макар и да е „Тайна вся велика ест“ аз започнах усилено да работя по поставената ми от бате Борко задача. Говорих с най-авторитетния музикант в Стара Загора , моя приятел Димитър Димитров - главен диригент и художествен ръководител на Старозагорската опера. Говорих с инженера на Радиото в Стара Загора. И двамата бяха на мнение, че макар да не е на европейско равнище, но залата на Стария театър може да свърши работа. Другата възможност като идея, беше Шипченския манастир. Диренето продължаваше. Свързах се и с „баш специалистите“ - хората от „Балкантон“. За резултатите от моите усилия писах на бате Борко:

Скъпи бате Борко!

Изчаках завръщането на Александър Йосифов и К. Драгнев от Париж, за да започна изпълнението на поставената задача. Завчера говорих с Драгнев по въпроса за записите и измерването акустиката на залите, както и за възможността отколешното ни желание за записи в Стара Загора да се изпълни до месец юний т.г. Той ми каза следното:

„Тъй като, за съжаление, „Балкантон“ няма право да кани лично Борис Христов за записи, то ние сме изпратили нашия план - заявка за това до Комитета за култура. Подобно писмо сме изпратили и чрез Външното министерство и до посланика в Рим Венелин Коцев, който да предаде поканата. Тези две инстанции, ако подхванат работата както трябва, ако навреме поканят бай Борис, ако навреме се разпоредят за осигуряване на необходимата техника, записите могат да станат и преди юни. И вече, в зависимост от техниката, по съответния начин ще се измерва и акустиката.“

Моя и на старозагорската общественост грижа ще бъде да осигурим най-добри условия за работа и почивка на екипа. За Вас, с госпожа Франка, ще имаме грижата ние, с Нася. Бихме желали по време на гостуването Ви в Стара Загора да се чувствате като в свой дом - в спокойствие сред близки хора. Благодаря ти и за топлите по братски казани думи за мен. Те са най-голямата награда за безпределната ми обич и преданост към Вас, с госпожа Франка.

От все сърце ви желаем дълги години живот и здраве

Прегръщаме ви горещо

Нино, Нася и Борис Луканови

Междувременно в личен план, имах много напрегнати един-два месеца. За 13 април 1981 година беше насрочена защитата на моята дисертация: „Дишането на актьора на сцената на Драматическия театър“.

Изпратих покана на бате Борко с този кратък текст:

Бате Борко!

Ако успея в това начинание - заслугата ще е и твоя.

Ако не успея - вината ще си е моя!

Бих се радвал, ако можехте да присъствате с госпожа
Франка! Ваш Нино

Много скоро след защитата изпатих следното писъмце:

Скъпи бате Борко!

Пиша само няколко реда, за да ти кажа, че защитата мина
отлично, признанието на работата ми пълно! Присъдена ми
е научната степен: "Кандидат на изкуствоведческите науки".
Важно е това, че аз съм първият и единствен актьор, засега
работещ на сцената с такава титла. Това е малък израз на
огромната ми любов и признателност към теб и твоето
велико изкуство.

Желая и на двама Ви с госпожа Франка много здраве
и доскорошна среща.

Ваш Нино Луканов

Писах няколко писма и както често се случваше "мълчанието" на бате Борко
беше продължително. Не можех да му се сърдя, защото имах добра представа
какво върши той, как е разпределено времето му "до секунда" и че, ако имаше и най-
малка възможност той непременно щеше да ми отговори. Това съвсем справедливо
говореше умът ми. Но има едно място - сърцето, което държи на своята логика!
Написах още едно писмо.

Не за друго, а да се изяснят нещата около главното задание - записите в Стара
Загора, колкото е възможно по-добре.

Г.

Скъпи бате Борко!

Не зная причината за твоето мълчание. Вече пето писмо пиша - отговор нямам.
Безпокоя се да не би да ти се е случили нещо неприятно. Говорих с Александър
Йосифов. Той ми каза за срещата си с теб, за уговорката за записи на есен и т.н. От
разговора стана ясно и за неприятното ти усещане и изненада относно
сътрудничеството ти с "Балкантион". И едва ли не за някакво негативно отношение
на България към Борис Христов, следствие на едно мое писмо, в което ти пиша
за "техническите" подробности около осъществяване на записите. Това, което ти е
казал Йосифов - то е истината. Той каза сега и на мен, че "Балкантион" е предприятие
което може самостоятелно да си урежда програмите и договорите. А конкретно за
творческото си сътрудничество с Борис Христов не само че няма „спънки от горе“
а напротив! Има настоятелно указание всичко, което може да се направи с Борис
Христов, да не направи, защото това ще бъде най-скъпоценния фонд в
националната ни съкровищница.

Разбира се, аз не съм „изсмукал от пръстите си“ това, което ти написах. Въпросът
опира до трето лице, което в момента или не е било добре осведомено, или нещо
подобно. Но едва и от не добронамереност. Затова моля да ме извиниш, че без да
искам, предавайки някакъв разговор, с искреното желание да помогна за бързото и
положително решаване на даден въпрос съм ти създал неоснователни тревоги.
Понякога и от много любов се греши! Но, когато дойдеш, а според Йосифов това ще

стане октомври-ноември ще се убедиш, че нищо не може и не би могло да наруши нашите братски и възходящо развиващи се отношения между нас!

От сърце желая на двама ви с госпожа Франка много здраве и всичко най-добро!

Завинаги ваш Нино

Отговорът на последното ми писмо не закъсня. В писмо от 28 юни 1981 година бате Борко ми пише:

Свидний Нино,

Твоите поседни писма препълниха с радост моето сърце и ме убедиха в топлотата на чувствата, които храня към теб. Ти си здрав духов и телом и от всички твои мисли и дела блика тази кристална чистота и свежест, която е присъща на редки човешки създания. Ти си пример и дано Бог да те съхранява на много години за поощрение на обществото, в което ти живееш.

За последното твое начинание и успех те поздравявам с една крепка прегръдка. Браво! Не разбирам, обаче, защо на мен отдаваш приноса или ако щеш- причината за успеха на твоя труд?! В последното ти писмо усещам трепетна загриженост за отношението ти към мен и смущението да не би да си сбъркал с твоето посредничество в плануванията ми с нашите Балкантонци и за бъдещия работен период и за специално за установяване на мястото на неговото провеждане. И в този случай твоето смущение е указател на честност и откровеност които аз ценя и безконечно уважавам.

Освен това, по сила на обстоятелства, които не зависят от нас, през време на разговорите с Йосифов, се откриха неща неприятни и за двама ни, до преди невероятни. За мен света е по-обширен и опита в живота по изтънчен, та много от изненадите, които срещам не ме учудват. Стана ми мъчно за него от огорчението което прочетох в неговия взор.

Относно гроба на моето семейство, не зная как да ти благодаря за грижите, които непрестанно полагаш, дори и през време на моите дълги мълчания, които започват да ме тормозят и във връзка с безценния мой другар от юношество -Любен Живков, и скъпите Панчо, Иван Фиков и другите. От сега нататък, когато имаш нужда от пари за цветя и работници обръщай се към Йосифов, комуто ще съобщя писмено да ти предава лично па и чрез секретарката си необходимите суми.

Не е належаще намесването на господин Драгнев!

Аз съм претрупан с мисли - добри и недобри.

С дела - подобни и с ежедневното губене на време за уреждане глупостите, които настоящето житейско

безредие ни налага, за да бъдем в ред!

Свободното и малко оставащо време на разположение-
употребявам в учение и занимание с моето изкуство,
което ми дава покойство и смисъл в живота. Музи-
калния театър е в общ упадък и рядко преживявам
обаяващата му артистична и душевна красота.

Впускам се в концерти, защото там намирам свобода
на моя замах и чиито успехи са плод на моята личност
и на моята отговорност. Прилагам ти някои отзиви от
Америка и Европа та да знаеш по-отблизо за моята
дейност, която върви все за вполза на родна България.

Ако успея да уредя въпроса със записите в Стара Загора
ще бъда много доволен, дори щастлив. Йосифов ще изпрати
Божерянов, който е умен и почтен човек. Касае за едно
добро акустично помещение - дано се намери.

Мечтая също да видя Родопския край и да чуя
сладката реч на тамошните хора; да избродя отново
тази красива страна и почувствам миналото на нашето
Отечество там и навсякъде, където е оставило следи.
Поздрави моля те, генерал Делчев, госпожицата
музикантка и другите с които отседнахме на обед в
ханчето край София.

В Италия е студено и търся да заведа Франка някъде
на топло, защото страда от силен ревматизъм.

На тебе, Нася и Борисчо, желая всичко най-добро.

Не се сърди за изчезванията ми. На мене още
по-мъчно!

Бог да ви закриля!

Братски твой Борис.

Не веднъж в разговор при нашите срещи пък и чрез писма бате Борко с
дълбока носталгия изразяваше своето желание, своята мечта за онова
време, когато свободен от всякакви ангажименти ще може да се наслади на
красотите на нашия роден край! Мечтаеше да стъпи на Юнашкия Балкан, да обходи
прелестните Родопи, да се наслади на мелодията и вълшебните думи на дивните
родопски песни. Дори бяхме се уговорили заедно с бате Любчо и водени от
познатия на всички родопчани и тракийци генерал Делчев да направим един
преход, който щеше да остави
у всинца ни величави спомени!

В писмо до генерал Делчев от 9.7.81 г. бате Борко отново засяга тоя въпрос:

Скъпий генерал Делчев,

При всяко лято сърцето ми трепти по нашия единствен

Балкан, та и мисъл ме води към спомени младежки.

Август е определен за лечение на моята съпруга, но края
на септември и октомври, ако „Балкантон“ уреди моите
записи ще се видим в Стара Загора.

Приятно лято! Добро здравие.

Ваш Борис Христов

В един отзив, по повод рецитал на „Песни и танци на смъртта“ от Мусоргски поместен в сп. „Опера интернационал“ с автор Ролф Фат се казва: „Виена рядко е била свидетел на такъв триумф! Питаме се, защо този голям певец е далеч от оперните сцени, още повече, че годините не са докоснали гласа му“! - защото: „Музикалният театър е в общ упадък и рядко преживявам обаяващата му артистична и душевна красота“ - би отговорил Борис Христов!

МОЯТ АНГАЖИМЕНТ и моето желание да изясня до най-малките подробности всички „за“ и „против“ за така желаното и от двамата ни правене на записи в Стара Загора не ми даваше покой. Говорих с много специалисти в и извън „Балкантион“. По този повод беше и писмото ми от 12.10.81 година:

Скъпи бате Борко!

Ще се опитам да бъда кратък, защото вярвам че в скоро време ще се видим и поговорим за всичко. Най-напред моля да ме извиниш, че се забавих с отговора на твоето топло и братско писмо. Причината е, че исках да разбера становището на Божерянов относно акустиката на малкото зали, с които разполагаме и годността им за записи от световна величина. Той не дойде и досега в града, макар че имаме уговорка за това. При втората ни среща в „Балкантион“ през миналия месец, той ми каза че имал сведения от колегите си в Радиото, че акустиката нито на новата сграда за опера, нито на новото студио на Радио Стара Загора са подходящи за такива отговорни записи. С огромно съжаление трябва да се съглася с неговото мнение. Остава една, последна, заветна надежда - след като завършиш записите да дойдеш в Стара Загора.

И този път, по независещи от него причини Борис Христов не може да откликне на огромното желание на още по-огромно множество старозагорци, да посети градът им, както и България. Изпрати телеграма - малка компенсация за неговото огорчение от неосъществената среща:

„Поради неочаквани затруднения за заминаване
Вам и на всинца ви старозагорчани пожелавам
паметен празник - основаване родната Българска
държава. На Многая лета!

Сърдечно близко до вас - Борис Христов.

Бате Борко ми се обади и по телефона да изрази голямото си съжаление и за сегашното ни „разминаване“, а също и да предам това и на хората, с които би се радвал да се срещне.

В писмо от 8.12.81 година по подробно му предавам насъбралите се новини:

Скъпи бате Борко!

Отшумяха дните на оперния фестивал в Стара Загора. Остана надеждата у всички, които те очакваха сега, че ще дойдеш през пролетта. Александър Йосифов, който беше тук за представлението на своята опера „Хан Крум Ювиги“ също потвърди голямото ти желание тук да правиш записи. За съжаление, акустиката на нашите зали за такива отговорни записи е незадоволителна.

В последното си писмо ме питаш, каква е твоята заслуга за успешната защита на дисертацията ми. Не зная дали бих могъл да дам задоволителен отговор, защото има и необясними неща. Те са дълбоко в човека, станали са негова същност, негов живот.

Повече от трийсетина години минаха от деня, когато за пръв път чух твое изпълнение. Аз не можех да си обясня, това велико тайнство, но дълбоко в сърцето ми, в цялото ми същество властно „нахлу“ един непознат за мен, приказен исполин със своето изкуство!

Щастлив бях, че съдбата/не без мое участие/ ме срещна с баба Райна и дядо Кирил, които в мое лице виждаха теб... Може би моето присъствие, моята синовна обич им помагаше по-леко „да вървят“ към дългоочакваната среща с теб; по-пълно да изживяват всяка твоя творческа сполука, всяка добра новина от теб и за теб. Едва ли е имало по-щастлив човек от мен, когато за пръв път можахме лично да се срещнем. Така е било при всяка наша среща по сетне, та и до сега! Та кой би бил по-щастлив от тая братска преданост която ни най-малко не се съмнявам изпитваш към мен!

Аз не съм направил и едва ли бих направил нещо, с което бих станал недостоеен за нашето братство. Така се стигна и до започване на дисертацията, в която можах научно да обоснова и развия моят опит в областта на: „Дишането на актьора на сцената на драматическия театър“

Не мога да кажа, че се стигна леко до нейната защита /по чисто субективни пречки на не добронамерени хора/. Но мисълта, че бих се посрамил пред теб, ако не преодолея всички изпитания, ме доведе до сполучлив край. Това е може би накратко обяснението за твоята „вина“ за моите скромни успехи!

От сърце желая огромен успех в предстоящите ти творчески изяви, за които ще чакам вести с нетърпение.

На двама ви с госпожа Франка - много поздравя от всички нас.

Твой Нино

С риск да стана банален но ще повтарям постоянно, че в нашата преса се появяваха съвсем откъслечно, съвсем инцидентно и повърхностно - „от кумова срама“ съобщения за успехите на Борис Христов. Във време, когато най-големите вестникарски и електронни медии се надпреварваха да пълнят културните си страници и предавания с отзиви за феноменалното изкуство на великия българин; маса научни трудове и дисертации се написаха за една или друга негова интерпретация у нас се отпечатваха само по няколко реда в рубрики като: „Светът ръкопляска“, „Българската култура по света“ и т.н.

Сп. „Опера интернационал“ за рецитала на Борис Христов с пианист Александър Хинчев в Париж: „Когато Ви видят отново на сцената на „Атене“, погледът, стойката, поведението издаваха кой сте... Гласът Ви бликна с оная мощ, звучност и цвят, които винаги са Ви поставяли сред най-великите басы на нашия век.

Изпълнителското Ви изкуство е станало по-дълбоко-ако това е възможно изобщо - а гласът Ви вълнува, въздейства, поражда още по-силно!... Вие ни дадохте величествен, неповторим урок и то сега, след дългия Ви път в изкуството“

/В. „Народна култура“-20.5.83 г/

През юни получих мила картичка от бате Борко:

Buddiano
30 май 82 г.

Скъпий Нино,
Винаги благодаря за твоите мисли. Дано скоро се видим
Около мене и Академията стават неприятни преживявания.
Съобщих на „Балкантон“ да внесат на Л. Живков три хиляди
лева. Той от своя страна трябва да ти даде нужното.
Целувам трима ви и от Франка.
Както винаги - твой Борис.

Тези думи ми даваха спокойствие, че ще мога да върша и занапред това, което
бях поел като свой дълг. И тревогата, че думите изричани от нашите управляващи
за доброжелателност към Борис Христов и неговите благородни пориви за доброто
име на България се разминаваха напълно с практическото им поведение. Докога ще
продължава това? Докога?

ЛЯТОТО, КАТО ВСЯКО ЛЯТО ПРЕМИНА в отпуска, в почивка. Не беше „като
всяко лято“ само един трагичен факт. В началото на септември внезапно почина
Панчо Мушмов! Отиде си един всеотдаен и най-сърдечен приятел. Не знаех как да
кажа тази скръбна новина на бате Борко. Със сигурност той я е узнал, преди да я
научи от мен, но оставих нещата на „своя естествен ход“. По-късно му написах
писмо:

Скъпи бате Борко,
Чувствам се виновен за това, че доста време не ти писах. Намирах мъничко
оправдание в някои причини, за които еднакво скърбим. Преди всичко не знаех как
да ти кажа за смъртта на Панчо и един единствен път оставих друг да свърши нещо
вместо мен. Аз бях още във ваканция, когато се е случило това трагическо събитие.
Но ще запазя винаги спомена за живия, жизнерадостния Панчо!
Преди месец в Стара Загора беше Александър Йосифов. Тук се игра една негова
детска опера: „Приключенията на Тошко Африкански“. Хубава детска опера, с
приятна музика и много добре посрещната от малките зрители. Та с него си
поговорихме по-някои проблеми. Аз останах с впечатлението, че той е все още
верен и искрен приятел и се опитва да проведе много и отлични идеи, за които е
говорил с теб. Но сподели и огорченията си от инертността на някои
чиновници, които опорочавали великолепните намерения. Аз вярвам, че нещата ще
се оправят, макар и сам да се укорявам за наивността си.

Бате Борко, писмото ще пристигне вероятно около Нова година. Така че то ще е
нашата новогодишна честитка. Нася от 40 дни е във Франция с нейния театър. А ние
с Борис се гледаме „по мъжки“. Но след няколко дни ще бъдем всички заедно. И не
бива ни най-малко да се съмняваш, че в празничните дни ще пожелаем и на двама
ви с госпожа Франка от сърце много здраве и още много върхове във великото ти
изкуство!

Прегръщам те твой Нино
В отговор на всичките след новогодишни писма Бате Борко ми пише:
Castello di Buddiano
23 юний 83 год

Скъпий Нино,

Изпуснах и тази пролет, но не годината. На лято или през септември ще тръгвам за Стара Загора - Дай Бог!

Пишеш ми с голямо усърдие за гробницата на моите и ми е мъчно че се тревожиш като мой брат. Тази работа така не върви. Ти трябва да си по-спокоен по този въпрос. Моля те, виж се с Любен и наредете нещо по-удобно. Той ще ти помогна. По-какъв начин - ще уредите взаимно. По-лесно и по-приятно ще бъде за тебе, за Любчо и за мене. Пари има. Ще поддържам по честа връзка с тебе, макар и кратка.

Стана ми мерак да дойда при тебе-при вас!

Да не започнеш да препускаш от сега! Чакай и аз ще ти съобща кога.

Мъка страшна ме гори по моя Панчо! Раздра ми сърцето неговата липса.

На Нася, Борисчо и на тебе със все сърце изпращам дъждовни италиански поздравии.

Бленувам за Родопи!

Поздрави горещо нашия генерал Делчев.

Братски твой Борис

С Бате Любчо говорихме какво да направим, че семейния гроб на нашия драгоценен велик приятел хем да се поддържа в подобаващ вид, хем да не водят постоянно работници, да носят цветя чак от Стара Загора. Решихме, бате Любчо да уговори един свой приятел да върши работата, която до тогава вършех аз. Написах и писмо на бате Борко с дата година.

Скъпи бате Борко,

Благодаря ти от сърце за писмото - топло и сърдечно, както винаги. Радвам се че сте здрави. Радвам се не по малко и за това, че без да „препускам“ пред събитията, ако е рекъл Господ ще се видим тази есен. Сега сме във ваканция. Но към 20 август ще се върна в Стара Загора и ще си бъда все тук, с изключение на десетина дена. /от 1 до 10 октомври/ като ще сме на гастроли в Югославия.

С бате Любчо говорих по въпроса за поддържането на гроба. Ще измислим нещо макар че за мен това не е никаква тежест - стига навреме да имам пари за цветя, за засаждането им и т.н.

Днес си купих новата плоча на „Балкантон“ - „Борис Христов - портрет на артиста“. Според мен много добре е оформена и на добро техническо равнище. Бих желал да вярвам, че по подобен начин ще направят пълно издание на записите на Борис Христов, които така мечтая да имам.

Това е засега. Борис и Нася заминават на морето. Аз имам да довърша снимки в един филм и след това ще се присъединя към тях.

Желаем от сърце и на двама ви с госпожа Франка добре да си отпочинете през лятото и... довиждане на есен!

Завинаги ваши-Нино, Нася и Борис Луканови

ЛЯТОТО МИНА. Есента бяха осъществени гастролите на нашия театър в Югославия и по-точно - в приятелския нам театър в Баня-Лука-Босна и Херцеговина. Празникът между колеги, между близки славянски народи беше пълен и вълнуващ. Празникът, толкова време уговарян и „преуговарян“ за гостуването на бате Борко не се състоя! Уговорените записи н „Балкантон“ не се осъществиха. А от там и гостуването му в Стара Загора - също беше отложено, но не и изключено. То все пак един ден, не много далечен ще се осъществи! За мен годината не завърши добре. На 27 декември 1983 година почина моята майка!... Моята родна, безценна, обичана майка! Ако има нещо наистина добро в мен то аз го дължа на моите родители. Но много от качествата ми, от чертите на характера ми на личността ми, за които съм чувал ласкави думи от достойни люде съм получил от нея. Бог да я прости! Макар, че тя живя по начин с нищо не нарушаващ нищо „божие“ нито човешко и за това Бог сигурно я е приел в „Божииите си селения“! В писмо от 22.4.84 година съобщавах на бате Борко:

Скъпи бате Борко!

Чувам се виновен, че отдавна не съм ти писал. Причини за оправдание не мога да търся, макар такива да има. Едно от тях /съвсем неоснователно/ че не знаех дали си в къщи и ако си там - дали ти е до моите писма. Другата е, че точно преди Нова година почина моята свидна майка! А това е съпроводено с не-много приятни преживявания. Изглежда, че декември е трагичен за нас, защото преди петнадесет години загубихме баба Райна. Остава ни успокоителната мисъл, че не сме направили нищо, от което да се чувстваме недостойни за тяхната памет.

Сега искам да споделя с теб нещо, което както за мен така и за „официална Стара Загора“ има дълбока емоционална подбуда.

През 1985 година на 1 октомври ще се чества 60 годишнината на Старозагорската опера. След Софийската, това е първата опера основана в провинциална България. Най-отговорни хора на града и окръга ме помолиха да узная по „най-деликатния“ начин дали господин Борис Христов би приел за юбилея да постави на Старозагорска сцена операта „Борис Годунов“. А ако пък участва в едно или две представления - това би станало събития в многовековната история на Стара Загора. Тая най-искрена покана, отправена с такава голяма надежда за положителен отговор е толкова гореща, че ти бате Борко едва ли би отказал?! Естествено, това е така да се каже „сондаж“, проучване на възможността. Ако по принцип си съгласен, те ще изпратят официална покана, която ще потвърди готовността им да поемат всички условия. А от всички, най-радостни ще бъдем аз, Нася и Борис/който ще бъде войник по това време/, защото след толкова години

на очакване ще можем да ви посрещнем с госпожа Франка в нашия скромен, но гостоприеман дом. Убеден съм, че топлината, уважението и спокойствието, ще съпровождат всяка твоя стъпка. Завършвам писмото си с най-горещи пожелания към двамата ви, с госпожа Франка за отлично здраве, както и надеждата че моята мисия ще намери подкрепа и скорошен отговор.

Твой завинаги Нино

P.S. Нася и Борис от сърце се присъединяват към моите пожелания.

Много скоро поучих телеграма:

„Топли братски съболезнования.

Близко сърдечно до тебе.

Твои Франка и Борис Христови.

Тяхното трогателно отношение към душевните преживявания на техния скъп приятел за пореден път подчертава тяхната земна, човешка чувствителност и съпричастност към болките на „обикновените“ хора. Винаги съм подчертавал, че независимо от „звездните висоти“ на неговото гениално изкуство Борис Христов, а с него и неговата безценна Франка си оставаха 4 Обикновени хора“!

В писмо от 8.5.84 година им пиша:

Скъпи бате Борко,

Многоуважаема госпожа Франка!

Бях дълбоко развълнуван и искрено трогнат от Вашите топли, братски съчувствия по повод смъртта на моята майка. Благодаря Ви! Благодаря Ви от сърце!

Нямах възможност досега да разговарям с Людмил Трифонов или някой друг от телевизията. Но от бате Любчо разбрах, че има реално очертаваща се възможност да дойдете скоро у нас във връзка със завършването на филма. Но и без този повод - пак елате. Домъчня ни за вас!

Дано навреме стигне писмото ми, за да отнесе моите и на семейството ми най-горещи поздравии, най-сърдечни пожелания за твоя рожден ден, скъпи наш бате Борко! В този светъл майски ден ще вдигнем на здравица с чаши, пълни с това вино, което толкова години пазя за теб и ще ти пожелаем здраве и жизненост до 100 години.

И двамата ви с госпожа Франка целуваме горещо! До скоро виждане!

Завинаги ваши Нино, Нася и Борис Луканови

ИЗМИНА ДОСТА ВРЕМЕ БЕЗ ДА ПИША, нито да получа писмо от бате Борко. Около дарението му - имотите в София и Рим, както и всичко негово в тях се „мътеше“ нещо от нашите управляващи. Едно от елементарните условия, поставени от дарителите - да се създаде Академия за усъвършенстване на певци, ръководена пряко от Борис Христов и подбрани от него педагози се бавеше. Правеха се неубедителни опити да се симулира действие, но твърде непохватно и без успешно. Отдавна бяха изтекли всички реални и допустими срокове за откриване на тази Академия. Под привидно доброто отношение на „висшите

управници“, „клокочеше“ тяхното нежелание, не заинтересованост, дори неприязън към такъв „натрапник“, като Борис Христов, който решил да даде нещо на България, а какво и защо - не се знае.... Това не можеше да не достигне до Борис Христов. И за да се поизгладят нещата, да не се стигне до разтрогване на договора за дарение, а и да се изяснят юридически някои неща беше решено от Комитета за култура да се командирова Любен Живков, като най-близък и авторитетен приятел на Борис Христов, който да уреди и успокои нещата. Бате Любчо, воден от искреното желание да помогне в този случай прие „дипломатическата мисия“. Пък и да се видят с бате Борко. По тази причина и аз писах чак на 10 декември 84 година.

Скъпи бате Борко!

Не съм предполагал, че ще мине толкова време без да ти пиша! Благородно завиждах на бате Любчо за пътуването му до Италия, за малкото но-богато наситени с твоето присъствие дни; за това, че сте могли да си поприказвате от душа и да си спомните за много неща. При това забързано време на човека е нужно да се „поспре“ за малко, да поразрови спомени и събития, които биха го по-успокоили, биха го заредили с нова енергия за нови „битки“ за славни дела! За съжаление, с течение на времето разбираме че остават все по-малко „човеци“ в компанията искаме да си спомняме за скъпи, съкровени неща. За това завиждах на двама ви и се радвах на възможността „далечко от роден бряг“ да се срещнете Вие, двама приятели, дружбата на които е улегнала като старо вино и едва ли нещо е в състояние да я засенчи! Щастлив съм и аз, че мога да се нарека ваш приятел и това приятелство е най-голямото достижение на моя живот, защото то е опора в стремежът ми честно и достойно да вървя по своя път!

Преди няколко дни завърши Националният преглед на оперното и балетно изкуство, което се проведе в рамките на Декемврийските музикални дни. Шедьоври не се появиха. Дали така е навсякъде? Какво става по световните оперни сцени? Къде и какви участия имаш ти, бате Борко?

Поканата за гостуване в Стара Загора е постоянна и обществеността тук вярва, че няма да е далече времето на нейната реализация. За нас - семейство Луканови не говоря. Това е лелеена мечта от време „оно“.

Бих се радвал да зная как сте с госпожа Франка и не от празно любопитство, а от огромното ми желание винаги да сте здрави и бодри. Това и сега ви го пожелаваме с Нася!

Прегръщам те силно, по братски
твой Нино

P.S. Преди няколко месеца почина големия син на генерал Делчев. Това е голям удар за един толкова благороден човек!

Скоро получих писмо от бате Борко, което още веднъж потвърждава думите, казани за неговата човечност и съпричастност към човешките трагедии.

21 март 1985 г
Buddiano Castello

Свидний мой Нино,
Току що написах съболезнователно писмо до ген. Делчев.
Моля те, предай му ти лично писмото и го прегърни крепко

от мое име и от името на Франка.Кажу ми също, че само
чрез един приятел като тебе, намирам сили да предам топлата
ми прегръдка на болезнено съсипания от скръб Отец!

Ти си извиняваше за дългото твое мълчание, когато аз бих
трябвало да сторя това. Години идват за години, които бях
предрекъл да преживявам в Родна България между вас с
желано удоволствие. Държанието на моите „висши“ съотечест-
веници“ не ми доставиха и това удоволствие. След толко дълъг
годишен честен труд и досега не ми позволяват да вкуся плода
на мечтите ми, скромно но щедро дадени на България.Това ме
кара да се чувствам като изгнаник,въпреки наградите и
хвалебствията, които натрупват върху моята идеалистична
човешка личност. Искях вместо това да даря на младите
живи сили на отечеството,онова знание, което чрез мен
щеше да послужи за тяхното морално и артистическо
издигане за достойнство и чест на Родината.

Хваща ме отчаяние, че вече изтекоха 8 години от началото,
което проведох и което до ден днешен продължава да гине
в умствените не способности на тези,които го приеха и
възвеличаха! Къде е умността и родолюбието! Къде е
интелигентността и естествения културен напредък!

Що за хора управляват съдбата на Родния наш край?!

Струва ми се,че живея между лица, носящи лъжата на
преден план, за срам на всички! Ето в какъв климат
живее моето същество в останалите ми още малко
години на тоя свят. Моля те,Нино, по прегледай малко
гроба на моите и ми съобщи каква сума би трябвало
да ти изпратят,та да се уреди и почисти скромно вечното
жилище на семейството, което ме е родило.

Надявам се, Дай Бог здраве, тази година да те навестя
и видя Старата Загора.

Прегръщам те с Нася и твоя Борис.

Батко ти Борко!

Верен до гроба!

А ето и писмото до генерал Делчев, което му предадох с най-искрена
горест:

21 март 1985 г

Замък „Буджиано“Тоскана

Свидний и дълбоко уважаемый генерал Делчев!

Скъпият Нино Луканов ми съобщи за кончината на вашият
по-голем син и ми сви сърцето от болка, виждайки болезнено
-откритото Ви лице по загубата на първенец-рожда.

Словата ми и тъгата, която чувствам не са в състояние да
утешат вашата вечна скръб, но бих желал да ви усигуря с
ръка на сърцето че стоя близо до сърцето ви и заедно с вас

се моля богу за успокоение душата на особшето ваше чадо!

Прегръщам ви горещо и с искрена болка плача заедно с вас и вашите близки! В подобни моменти действителността е жестока. Но трябва да я приемем като предвидена от съдбата на всинца. Аз с цялото ви семейство ще бъда непрестанно близко до вас!

Приятелски ваш
Борис Христов

И двете писма са достатъчно трогателни за да ги коментирам. Само голяма душа, способна да откликне с дълбоко и най-сърдечно съчувствие към скръбта на хората, към хората - не само към най-близките си приятели може да изрече такива думи! Думи, приемани от този, към когото са отправени като опора в труден момент, като съпричастност на богата душевност. Не може да бъде равнодушен и човека, когато пък от своя страна вижда и усеща терзанията на един велик син на България, имал щастливата съдба да достигне не достигани от никого върхове в своето свято, могъщо и покоряващо изкуство и нещастната участ полуграмотни, полуинтелигентни, озлобени хора от висотата на своя "пост" да вгорчават живота му по всякакъв начин. Каква беше тази зла участ, тази яростна ненавист, безразличие и бездушие към този великан дал безценен принос в световната културна съкровищница именно като син на България, та в миг на покруса да изрече през сълзи:

„Цял свят ме признава - „нашите“ не! „

Каква исполинска воля, какво духовно и физическо здраве, какъв морал са нужни на Човека-гениален артист, запази непокътнати най-фините, най-нежните фибри на своята богата дълбока душевност, на своята най-нежна чувствителност, за да твори чудеса?!

Борис Христов беше нежен, деликатен, раним в живота човек. Колкото непримирим, безкомпромисен „труден“ в отстояване на своите принципи на артист, толкова беше - може и парадоксално да прозвучи - не способен да се бори „най-нечовешките“, най-долните, най-отрицателните хорски постъпки! Затова, за да запази достойнството си на човек и артист, за да се предпази от брутално „нахлуване“ на случайни субекти в неговия мир, той стоеше „над нещата“!

Последното му писмо от месец март беше трогателно и в отговор му пиша:

Скъпи бате Борко,

Дългоочакваното твое писмо дойде точно на време, когато най-много се нуждаех от него. Аз винаги с нетърпение очаквам писмата ти. Безпокоя се дали всичко при тебе е наред. Но сега, може да прозвучи егоистично очаквах писмото ти като „отдушник“ за себе си!..

Има моменти, когато и най-непоправимия оптимист се затруднява да отдели „зърното от плявата“ - доброто от злото! Аз също често започнах да си задавам въпроси, които и теб терзаят и на които, за съжаление, не може да се намери еднозначен отговор. А и едва ли можем, в писмо да изясним всичко. Затова продължавам да очаквам лелеената среща, когато ще ни гостува и ще можем да си поговорим от „душа и сърце“. Аз се опитвам да разбера, какво значи да имаш

мечта,напълно законна и от никого неотменима и да не можеш да я осъществиш!Още повече, ако тази мечта е да останеш трайно на своята родна земя..Но въпреки всичко аз вярвам,че благоразумието, мъдростта ще надделеят. С неудобство,но и с искрено дълбоко убеждение ще ти кажа, че ти можеш винаги да дойдеш при мен като при роден брат. И ще се радваш на нашата обич и топлина! На уважението и преклонението на хилядите твои почитатели. Защото за всеки честен българин Борис Христов е символ, еманация на най-достойното в многовековното културно развитие на България. За съжаление, историята на скъпата ни татковина е изпъстрена с примери, потвърждаващи казаното от древни пътешественици:

„Те /българите/ бесят най-достойните си хора на най-високите дървета/!...Но именно тези достойни люде с делата си са допринесли България да просъществува до ден днешен! И ще продължава да съществува „Во веки веков“!

Молиш ме,бате Борко, да подредя гроба на твоите родители и брат,чиято памет дълбоко тача и аз. Тяхното вечно жилище и до сега не е било запустяло. Но каквото съм правил сега, с удоволствие ще правя и занапред.

От 22 април ще снимам едно предаване за телевизията с Людмил Трифонов. Той горкият, продължава да се тормози от мудността на някои инстанции по завършване на филма за теб. Ако можеш с нещо да му помогнеш - помогни му. Нася завчера, в неделя, беше при Борис в Плевен. И той е добре,доколкото може да бъде добре в казармата един млад човек.Праща на теб и леля си Франка най-сърдечни поздрави.Към тях прибавяме и нашите най-добри пожелания.

Прегръщаме Ви по братски

Ваши Нино и Нася

P.S.Предадох писмото на генерал Делчев. Той се развълнува много.Каза че ще ти пише,но ме помоли да ти предам неговия „поклон до земи“!И аз правя това с най-голяма готовност.

Твой брат Нино

ВЪВ ВЪЗДУХА,КАКТО СЕ КАЗВА, се носеше усещането за нещо предстоящо, за нещо вълнуващо и толкова очаквано. От бате Любчо научих,че почти е сигурно идването на бате Борко в началото на лятото.

Казвам „почти“, защото „човек предполага - господ разполага“.

Сигурността за предстоящото гостуване беше голяма тъй като имаше отправена покана до Борис Христов от Комитета за култура и лично от Георги Йорданов. Тук искам да кажа, че именно той беше един,да не кажа единственият, който добронамерено,коректно и искрено се стремеше да направи колкото е възможно повече, за да може Борис Христов,когато идва в родината си да не усеща равнодушието или дори неприязнтта на останалите негови“висши“сънародници. И го правеше не само служебно, а чисто по човешки. И този си интерес и добронамереност към паметта и делото на великия Борис Христов той запази и до ден днешен.

НА 14 ЮНИ 1985 ГОДИНА БАТЕ БОРКО ПРИСТИГНА В СОФИЯ.

Програмата му беше много наситена. Трябваше да обсъдят и направят последни корекции на книгата на проф.Атанас Божков „Борис Христов“.С „Балкантон“

трябваше да уредят пускането в производство на плочата с песни от Гречянинов, чиито записи бяха направени още през 1977 година. С режисьора Людмил Трифонов и други, свързани с работата над филма за Борис Христов предстоеше уговаряне на някои подробности. Предстоеше и уговаряне и на план за някои първоначални преустройства на родната му къща в София. И не на последно място - желанието му най-после да поразгледа родната България. И като първи етап - посещението му в Стара Загора. Когато у бате Любчови говорили за предстоящите пътешествия Надя Шаркова, не назоваваната от мен "кака" Надя казала:

„Борисе, след толкова обещания, ако не отидеш в Стара Загора голям грях ще сториш“!

Две-три дена след пристигането си бате Борко ми се обади. Радостта, изразена с хубави думи беше основателна и вълнуваща:

- „Нино, най-после, надявам се ще дойда в Старата Загора. Имам възможност това да направя от понеделник - 24 юни до сряда - 26 юни“

- Само за три дни ли? - едва ли не с плачевен глас запиташ

- „За сега за три дни, пък после ще видим. Много е напрегната програмата ми. Ще поддържахме връзка. Ако има нещо извънредно - ще ти се обадя навреме.

- Съгласен - вече по-бодро казах.

- „Условието - никакви „дандании“. Идвам на гости само при вас“.

След повече от 20 години търпеливо чакане една моя и на семейството ми голяма мечта се осъществи. Световно известният оперен артист и велика личност, нашият бате Борко ще дойде в Стара Загора! В България не е идвал повече от 6 години. Бате Любчо Живков също ми съобщи по телефона за желанието и твърдото намерение на бате Борко да ни гостува в близките дни.

Условието „без дандании“ може да се спазва за всеки друг - не и за Борис Христов. Все пак ръководството на града трябваше да знае. Културната общественост, макар и в най-тесен кръг ревностни почитатели на Борис Христов, колеги от операта - трябваше да знаят. Пък и посрещането на такъв гост не беше по-възможностите на „средно статистическия гражданин“. И това не се отнасяше само до финансовите възможности, които все пак бяха решим проблем. Имаше се установени правила тогава, протоколни изисквания, чието нарушаване "биеше" по престижа на града. С кмета Кольо Георгиев съставихме план, който съгласувахме в Окръжния комитет. Нещата се подреждаха леко, защото отгоре Георги Йорданов се беше обадил и деликатно наредил посещението на Борис Христов да стане на най-високо равнище и без никакви пропуски. Беше предвидено да му се присъди и връчат всичките атрибути на Почетен гражданин на Стара Загора. Окрилян от отличния ход на подготовката за посрещането позвъних на бате Борко за да му предам за стореното от мен.

И.....ново решение - не възможно е гостуването през седмицата!.. Стана ми някак неудобно, когато пък бате Борко от своя страна ме запита:

„Може ли не от понеделник, а от утре, събота - да дойда при вас? Съжалявам, че така се промениха нещата. Но в понеделник вечер се налага да се срещна с проф. Божков, който се връща от Германия тогава, а не на 26 юни, както първоначално се бяхме уговорили“

В първият момент може би за десета от секундата, не знаех какво да правя. Ами ако бях се изпуснал да кажа: -Е,нали уговаряхме едно- сега излиза друго!

Естествено правото е негово! Думата му -закон! И всичко „превъртаме“ в друга посока.Първо - да съобщя на съответните инстанции последното решение.Макар,че по свой път от Комитета за култура вече го бяха сторили. Второ - /и никак не маловажно/ да подготвим“материалната страна“ за посрещането на такъв гост,което без приятелски връзки не беше лесно по онова време. Все пак ние бяхме свършили голяма част от подготовката.Но още два три дена ни бяха твърде нужни. След краткотраен“шок“ за Нася, домакинята на целия предстоящ празник нещата тръгнаха с ускорено темпо по своя път. Което трябваше да се достави,беше доставено. Което от програмата трябваше да се изясни - беше изяснено. Отново се обадох на бате Борко,за да уточним часът на тръгване от София/10.00 часа/; часът на тръгване от Пловдив,през който те ще минат с бате Любчо за да видят някои от старините на града. С бате Любчо също се уговорихме да ме държи постоянно в течение за попътният им ход. За нас, в къщи, настъпва кратка „пред стартова“ и малко неспокойна нощ.

22 ЮНИ - 1985 ГОДИНА СЪБОТА.

Радостната възбуда обхванала ни от няколко дена не пречи на „деловата“ ни работа,която върви стегнато,спорно,нормално.Все още имаме време за“детайлите“. Очаквам телефонен звън около 10.00 часа.

Минава времето. Става 11.00 часа - нищо! Обадох се в рецепцията на хотел „Ню Отани“.Казаха ми: -„Господин Христов замина за провинцията,но стаята си запазва“.Според моите изчисления за уговорения обед в ресторант „Верея“ даден от кмета,няма време.

Казах на Кольо Георгиев да отмени обела. Ще пристигнат на Старозагорска земя към 17.00 часа.До тогава имаме поне два часа за малък отдих преди „емоционалния“ полет. Часът е 14.30. В 15.00 часа - телефонен звън. Обажда се бате Любчо от Пловдив:

„ Нино, тръгваме след малко. В Стара Загора ще бъдем към 16.00 часа“.Разминаваме се с почивката. Уговорихме се да ги чакаме с Насето до хотел“Верея“.

Пременили, с“китки“ в ръка, бавно,под горещото слънце, но с още по-слънчево настроение в душите с моята Нася се отправяме към мястото на срещата. Минават някои познати, приятели, кои с“недомлъвки“,кои „пряко“ ни питат за какво така сме се пременили и кого чакаме така лъчезарни?!Не можем и ние да кажем“пряко“ кого чакаме. Дали сме дума да го запазим в тайна. Но с „недомлъвки“ и от наша страна и те разбират че гостът е „много висок“!Времето тече. Минава уреченият час. И най-после - в 16.17 часа очакваният „Мерцедес“ който трябваше да доведе скъпите гости, се показва! След кратко колебание на шофьора на къде да завие, с ръкомахания и дори подсвиркване от наша страна - нещата се оправят. Времето е топло. Но изведнъж ни става още по топло-в душите,в сърцата!Нашият бате Борко е вече в Стара Загора! Все такъв очарователен, трогателно внимателен, малко уморен от пътя, доста побелял, но въпреки това - ни най-малко подвластен на годините! Комплименти за Нася, с която се виждат за пръв път и явно със задоволство установяват, че представата им един за друг не ги е подвела. Кратък

разговор за такава среща и отиваме в „правителствената вила“ на Аязмото, която ще бъде тяхна резиденция през тези дни. Настаняваме ги. Бате Борко - в официалния апартамент. Бате Любчо и шофьора Людмил също така в хубави стаи. Обстановката е приятна, успокояваща... Тишината „звъни“. Уговорихме се да почиват „на бегот“ до 18.30 часа, когато трябваше да дойде кмета Колю Георгиев да ги приветства официално. Преди почивката бате Борко ме попита:

– „Нино, кажи ми каква е програмата“?

Отговорих му: „Няма задължителна програма. Когато ви се спи - ще спите, докато се наспите. Ще ходим там, където ще ви е интересно. Ще се срещате с малцина, но приятни хора. „В движение“ можем да прибавяме или отнемеме от „идеите“ за програма. „

За човек като Борис Христов, свикнал на точно разписание на времето „до секунда“, за максималното му оползотворяване това беше „разточителен разкош“. Затова предложението беше прието с удовлетворение. Докато те си почиват ние с Нася ще се поразходим малко наоколо. Природата е великолепна. И песните на птичките бяха в хармония с нашето настроение! Тази кратка „пауза“ след първия изблик на празнично настроение беше нужна и на нас - да се „посъберем“ в мислите си, да поуспокоим емоциите си, да се подготвим за истинския празник, толкова пъти мислено „преиграван“ през десетките години на очакване. Приятни минути за усещане на добро начало! Желанието ни беше кмета да се позабави, та батковците да могат малко повече да си поотпочинат... Така и стана. Колю пристигна към 19 часа. Тук искам да кажа с удоволствие, че кмета на града Колю Георгиев се прояви като сърдечен, гостоприемен домакин. И това той правеше не защото така му бяха „подказани“ от горе. Гостоприемството му, вниманието му, бяха израз на неговата човешка доброта и сърдечност. Едно изключение на правилото, че и „номенклатурчиците“ могат понякога да „кривнат“ от каноните.

Бате Борко се беше събудил вече и се приготвяше. Бате Любчо все още сладко спеше, но и него събудих. Към 19.20 часа вече бяха на терасата на вилата, от която се откриваше чуден изглед към парка Аязмото, а на малко по-заднен плана и панорама на обгърнатата в мараня Стара Загора.

Гости и домакин /от страна на Старозагорската общественост/ се запознават. Приятни думи за възможността „най-после да се видим на старозагорска земя“! Фотографската ми страст и тук се прояви - за наша обща радост - без „капризи и забрани“ от страна на „обекта на моя фотообектив“. След направените снимки се отправяме към паметника „Бранителите на Стара Загора“. Програма нямаше. Но какво и кога трябваше да се направи - ни беше пределно ясно и подготвено. Оставаше впечатлението, че нещата се нареждат „от само себе си“.

Насето с батювците - Борко и Любчо. Аз с Колю. В подстъпите на паметника вече ни очакваше уредника в Окръжния исторически музей Нейчо Кънев, който увлекателно разказа за значението на това място, върху което е издигнат паметника; за развитието на военните действия край Стара Загора по време на руско-турската освободителна война; за етапите на строителство на културно-историческия комплекс от зараждането на идеята до нейното материализиране.

Бате Борко беше силно впечатлен и очарован от „внушението на мисли и чувства от това забележително творение на мономенталистиката“. От най-високата точка „на Чадър Могила“ с поглед на запад, под сиянието на залязващото юнско слънце Стара Загора се виждаше цяла - като на длан.

Съвсем неспригудено той възкликна:

- „Това ли е цялата Стара Загора?

В неговите представи за големите градове по света нашата „Зара“ наистина изглеждаше колкото „една длан“!.....Снимки правих и тук, раздвоявайки се в „длъжностите“ на главен домакин и единствен до този момент фотодокументалист. Настроението непрестанно расте и вече, макар и мъничката „дистанция“ между гости и домакини съвсем се стопява и всички ставаме едно цяло - преливащо от топлота, от неспригуденост, от безмерна радост! Време е вече да се отправяме отново към Аязмото- за официална вечеря, която Кольо Георгиев дава в чест на най-достойния гост на Стара Загора. А докато пътуваме ще предоставя възможността на тогавашният ни екскурзовод и мой приятел Нейчо Кънев да сподели впечатленията си от тази среща.

„В сивотата на многолюдния туристически поток от 70-те и 80-те години на миналия век с особена сила се откроява датата 22 юни 1985 година. Обикновен съботен ден, ден на поредното дежурство. Умората и удовлетворението, че съм посрещнал пет или шест руски групи, сякаш овладяваше съзнанието ми. Оставаше някоя обичайните позвънявания за консултации. Усетих, че леността ми мигновено изчезна. Ефирен женски глас, не разбрах точно на кого принадлежи, ме извести, че на посещение в нашия град е Борис Христов и по негово желание се предвижда посещение на паметника. Не знам защо благодарих. Но едва като пуснах слушалката осъзнах, че съм поел голяма отговорност! За чаках! Вълнението ми с всяка измината минута се увеличаваше. Прехвърлех десетки варианти на предстоящата беседа. Всеки от тях ми се струваше не достатъчно добър за „високия гост“. Излязох извън бараката, която служеше за „екскурзионно бюро“ и сякаш се успокоих от гледката. Постепенно узнах кое ме притесняваше. Силата на таланта на човека, който обожаваш още от детските си години и прекалената възискателност към обстановката. Все ми се струваше, че не е достатъчно чисто, че не е достатъчно добро и хармонично. Тази провинциална увертюра звучене в още по-остри тонове, включително и от това, че не съм облечен подходящо и прочие. Така изминаха близо два часа. Не се усещаше нищо от обичайното суетене. Нямах дори милиционерска кола, липсваха повторните позвънявания за проверка.

Малко преди 20.00 часа две най-обикновени коли спряха пред стълбището. По навик се затичах към тях. От колите вече бяха слезли няколко човека. Веднага познах именития Борис Христов. Висок, с прошарена коса, облечен в тъмен елегантен костюм. До него стояха тогавашният кмет Кольо Георгиев, млада очарователна жена, актьора Нино Луканов и още двама души. Помислих, че жената е Кольова родственица. В последствие разбрах че съм сгрешил. Младата, очарователна жена, съпровождаща високия гост беше съпругата на Нино Луканов. Не знам какъв е би изразът на лицето ми, но Борис Христов веднага

разбра, че съм силно притеснен. Още с първата усмивка и ръкуването почувствах, че това е един земен човек, който умее да стопява всякакво разстояние между себе си и събеседника му. Мигновено разбрах, че великите хора са велики, защото преди всичко умеят да общуват. Забравих думите, с които бях решил да започна изложението си, за да направя някакво впечатление. Предложих "пътём" докато се изказваме по стълбите да разказвам. До колкото мога сега, след толкова години да преценя беседата беше най-обикновен разказ за оня величествен и трагичен миг от историята на нашия град през паметните дни на месец юлий 1887 година. Замълчах и зачаках чинно въпроси. Борис Христов сам се превърна в събеседник. Разбрах, че е получил истинска естетическа наслада от паметника. Мислите, които го вълнуваха издаваха познание в областта на скулптурата и архитектурата. Въпросите потъваха в собствените му съждения. Той с внимание изслушване и моите обяснения. Интересуваше го всичко. Явно, в краткото време, с което разполагаше той преобразуваше представата в знание, които в последствие разбрах, са му били необходими в одухотворения му творчески път. Неусетно, по страничната алея се озовахме до колите. Преди да се разделим ме порази една негова мисъл, която изрече на глас:

„Вие сте направили послания към поколенията от идния век.“!

Неволно си спомних думите на друг велик естет и творец Светослав Ръорих, изречени на същото място на 9 май 1978 година, но на руски език. Мисълта беше идентична. Двата са мислили и са се вълнували по един и същ начин от историчното и решаващото му значение в живота при определяне светоусещането на отделния индивид. Вълнували са ги мислите за силата на широтата на славянската душа, на нейния творчески гений и на възможността ѝ да отправя послания към идните поколения.

Дълго би могло да се разсъждава. Вероятно много хора биха могли по-добре да говорят за посланията на изкуството. В случая всичко ще прозвучи като "предвзети" фрази. И едва ли не като „интелектуално“ самохвалство. По скоро в съзнанието ми остана спомена от незабравимата среща с един велик българин, изпълнен с човечност и доброта. Другото оставям на неговите биографи и изследователи, които по-верно ще разгадаят посланията и връзките им с останалите велики творци на изтичащия 20-ти век.“

НА АЯЗМОТО вече ни чакаше главния художествен ръководител на Старозагорската опера Димитър Димитров. За малко се отбихме до Параклиса и паметника на Митрополит Методий Кусев да се поклоним и отдадем почит на този голям българин - патриот и възрожденец, дал толкова много за възстановяване на българската православна църква около и след освобождението ни от турско робство, създател на един от символите на Стара Загора „Аязмото“ / „свещена вода“ /

Вече сме около празнично наредената маса в малката зала, използвана за посрещане на видни гости "в тесен кръг". Настроението - приповдигнато. Атмосферата непринудена, приятелска. Не се чувства никаква изкуствена официалност. Заслугата за това е бате Борко.

Кратка поздравка от Кольо Георгиев. Топли думи за оказаната нам и на Стара Загора чест да ни гостува този велик син на България, когото старозагорци отдавна са приели в мислите, в сърцата си за „най-почетния“ съгражданин.

„Много пъти ние отправяхме най-сърдечни покани към Вас, господин Христов, да ни гостувате - с повод и без официални причини. Винаги приемахме с разбиране и... с малко разочарование не осъществяването на тези покани. Но ето днес, макар по ваше желание, да не разгласяваме вашето гостуване, ние сме щастливи от името на всички старозагорци да ви кажем от сърце: Добре дошли господин Христов в Стара Загора! Градът който винаги ви е очаквал и ще ви очаква и за напред!“

Думи към които ние, малобройните щастливци безрезервно се присъединяваме. Още по-топли и искрени думи на благодарност и удоволствие от срещата ни казва и Борис Христов:

- „Аз зная от моите скъпи Нино и Нася Луканови, за големия интерес на старозагорци към мен, интерес който не зная дали заслужавам. Но го приемам като сърдечен израз на хора, на българи, към които и в бурни и в слънчеви дни моите мисли и действия са били винаги отправяни. Мъчно ми е и на мен, че въпреки желанието си, причини и събития, често пъти по-силни и от моето желание, препятстваха идването ми в този красив, с богато културно и историческо минало град. Неговото настояще също е представлявало интерес за мен. И искрено съм се радвал на всеки ваш успех от всякакъв характер. Оценявам високо и вашата покана да гостувам на Старозагорска сцена, защото я почувствах сърдечна и откровена. Тя беше първата и единствена покана към мен от родна България, отправена по такъв начин! Жалко, че не се осъществи до сега по причини, които не тук и сега е мястото да излагам. Но ви уверявам в искреността и топлотата на моите чувства към вас и всички старозагорци.

Днес е първата ни среща - от дълги години желана. Много се надявам и искрено го желая тя да бъде само една от много срещи, които ни предстоят. Дано Бог подкрепя желанието ни! Благодаря Ви от сърце!“

Разговорът ни е жив, изключително интересен, непринуден... Всъщност основния „събеседник“ и „протагонист“ е той - бате Борко. Води се разговор, естествено около оперното изкуство, за Мусоргски, за Верди...

За различните режисьорски трактовки на тези великани:

- „Главното, основното при тях е, че те са написали всичко, което е нужно да се знае при пресъздаването на техните произведения. Нужно е само да се чете добросъвестно, да се знае и най-важното - да се прекарва през сърцето! Всичко друго е от лукаваго!“

Говорихме и архитектурата и акустиката на оперните театри по света. За най-добрата „Сан Карло“ в Неапол и най-лошата - в Стара Загора.

- „Всички дъски по пода на сцената на „Сан Карло“ са съединени без нито един пирон! Направена е да резонира като горната дъска на „Страдевариус“. Става дума/дано не е само/на маса/ с дъски от български чам да се оправят недомислията относно акустиката на нашия оперен театър.

- „А от какво е направена облицовката на залата?“ - запита бате Борко

-С талашитени плоскости - отговорих.

-„Какво е това“талашит“?

Обясних му че се прави от дървени стърготини чрез пресоване.

-„Да си видял цигулка направена от талашит?

Вечерта продължи. Темите се сменяха,но все в сферата на изкуствата. Някой каза: „Спомням си едно заглавие на интервю с вас поместено в един столичен вестник:“ Аз съм славянин и когато пея Филип“.Може ли този образ да се интерпретира „по славянски“?

-„Аз не мога да кажа такова нещо. Сигурно е станало недоразумение. Ще бъде съвършено неточно да се пее Филип по славянски. Според мен, от артисти задължително е да се изисква да пригоди творческата си същност към характера на личността, която интерпретира. Представете си, ако Филип го доближим до Борис Годунов-ще се получи огромна пропаст“?

А в модерни опери участвал ли сте?

Да! В модерни опери действително съм участвал. В „Кардилак“ от Хиндемит например. Познавах се с Хиндемит.Бяхме почти приятели. Често спорехме,защото не можех да възприема неговият начин на композиране.Музиката на „Кардилак“ беше интересно но...не възможна за възприемане. След представлението на операта във Венеция влязох в катедралата „Сан Марко“ и дадох дума на светеца, че няма да пея повече в модерни опери. После разказах това на Хиндемит. Посмяхме се. Обясних му, че не можех да запомня „инициалната“ нота. В последния момент един пианист зад кулисите постоянно ми чукаше този тон. Но щом излезех на сцената го забравях. „Кой е този тон“ ме попита Хиндемит. „До! - отговорих. „Но вие можехте да пеете и „до и ре и ми“...продължи той.

А защо в партитурата не беше написано, че може да се пее и“до и ре и ми“?

Настроението продължава да е повече от прекрасно. Много усмивки,много топлина! Минава полунощ! Време е да дадем възможност на нашия гост/и на другите с него/ да си поотпочинат.Изпращаме ги до вилата. Лека нощ! До утре!/и за утре сутринта/ бате Борко казал на Нася, а тя на Митко Димитров“избавяйки го“от неудобството сам да предложи,на кратко да се запознае с нашата опера.Уговорката е за

НЕДЕЛЯ 23 ЮНИ 10.00 ЧАСА.

С Насето отрано сме“на крак“.Всичко трябва да е наред-този е нашият ден.Всъщност, още след завръщането ни вкъщи след вечерта, ние сложихме нашия специалитет - гювеч с месо“на хапки“ в гърне. Хубавото на тази манджа е че всичко се слага едновременно. Запечатва се с тесто и се оставя в печката да се готви „само“.Лошото е,че не може да се опитва докато се готви. Да се“прибави“ едно, да се „омекоти“ с друго. Резултатът се вижда накрая.И когато човек най-много се старае,когато иска да направи нещо най-добре- точно тогава не се получава. Когато сутринта отворихме гърнето с готовият“специалитет“ ни се видя безвкусно до отчаяние.Какво да правим? Да слагаме отново същото меню няма време.След първоначалното стъписване - пак опитахме „сътвореното само от нас“като че ли не беше чак толкова лошо.По прибавихме „по нещичко“ и накрая се получи желания резултат. А с това и нашето успокоение пред очертаващият се преди малко

провал.Времето течеше бързо. Каквото имаше да свършим заедно с жена ми свършихме.Останаха по-дребните,но никак по маловажни неща. Но нямах никакво съмнение, че Нася,нашата домакиня ще се справи достойно.

В 9.30 часа бях във вилата. Батковците - вече по наспали се,явно и те доволни от началото на пребиваването си на старозагорска земя, водят оживен разговор. На въпроса ми:- Защо не си е полежал още малко,бате Борко ми каза:

-„ Аз, когато и да си легна - в 6.30 часа съм „на крак“!

Шегите, оживения разговор, „мъжките закачки“ не спират. В 9.50 часа вече сме в познатата малка зала на Аязмото за закуска. Ние с бате Любчо и Людмил/шофьора/ закусваме „на две на три“,бате Борко пие вечния си чай бавно „по табиеглийски“. Преди тръгване звъннах по телефона в операта да се подготвят:-След 10-15 минути пристигаме.

Вече сме пред операта. Петдесетина щастливци,които са узнали за гостуването на Борис Христов са“под пара“,незнание как да реагират. След секунди всичко тръгва по своя естествен път.Цвета, поднесени от колежка от операта; целувка за благодарност - от Борис Христов. А отсреща,застанал като капитан на своя кораб,извисил ръст над всички, с ръце разтворени за приятелска прегръдка,нетърпеливо очакващ стои генерал Делчев! Вълнуваща среща между двама достойни мъже,двама верни приятели! Генералът представя семейството си на своя велик приятел. Поднася му отдавна приготвения подарък - резбована ракла и вътре - специално изработен хромиран нож с дарствен надпис! Борис Христов се запознава с някои по нетърпеливи колеги от операта и влиза в сградата.Димитър Димитров разказва накратко за архитектурните особености на сграда,зала,сцена. Всички посрещачи сяда в партера. Бате Борко и съпровождащите го - на балкона. За проверка на акустиката двама колеги - Надя Кисьова и Симеон Симеонов - сопран и тенор поотделно и в дует изпълниха някои неща от „Мадам Бътерфлай“ в съпровод на ветеранката Елена Корабарова.

Бате Борко хареса пеенето им,но акустиката не го задоволи. Направи отново предложение да се смени талашитената лампения с масивно дърво, а на сцената вместо плюш да се сложи друга материя:

-„ Така певците „дерат“ гърлата си,а ефектът е незначителен.“

Времето ни притиска. Уж свободно щяхме да разполагаме с него, без програма, но не би! Трябва да пътуваме за Казанлък. Кой на каквото имаше го поднесе за автограф. Сбогуване и обещание за по-чести срещи - само да е живот и здраве! Часът е 11.10. Посока Казанлък. В 11.55 часа сме пред къщата-музей на Чудомир. Директорът на музея - тогавашен мой приятел ни посреща. Кратко приветствие - за „добре дошли“,най-вече към Борис Христов. Представя някои от сътрудниците на музея и се заемаме с основното - запознаване с експозицията и всичко до което се е докосвал Чудомир. Кратка, но високо компетентна и емоционална екскурзия, поднесена от един високо ерудиран мъж. И като резултат - възторг от чутото и видяното. Бяха ни поднесени като подарък, книги със съчиненията на легендарния хуморист и животописец на Казанлъшкия край.

Поклон и цвета пред гроба на Чудомир. Кратка и развълнувана раздяла с любезните домакини и продължаваме към Тракийската гробница - оригинала. Едно малко недоразумение за мястото на срещата с екскурзоводките ни даде

възможност тримата - бате Борко, бате Любчо и аз, да се придвижим до гробницата по пряка пътека, докато колата стигне до там по обиколния път. Макар да беше виждал в оригинал най-значителните паметници на културата по света гения на безименните строители и художници, оставили безценно наследство на своето майсторство по тези земи, предизвика спонтанния възторг и възхита на Борис Христов. Приятна беше и констатацията за мекотата и звучността на казанлъшкия говор, забелязан в речта на нашите любезни екскурзоводки. Без да изпадам в положението на кочияша на народния поет Иван Вазов при подобен случай, когато чувствителната поетична душа с възхита произнася:

-„ Чуй, как духа вятъра, как пеят дърветата“!- и последвалият „реалистичен“ отговор. „Бучи гороняка...“

И аз, четвърт век до тогава, не съм открил нищо чак толкова особено в този говор. Но чувствителното музикално ухо на гениалния певец веднага беше впечатлено. Графикът ни вече е непоправимо нарушен. Но от това не следват драстични последици. Отново сме на път за Стара Загора.

-„ Нино, Нася знае ли да псува?-съвсем сериозно ме попита бате Борко.

-Не,защо?

-„ Защото за такова закъснение това заслужаваме“!

Не се тревожи, бате Борко. За такова „закъснение“ тя е чакала много години. Вече сме у нас. И у всички ни остава впечатлението, като че ли Борис Христов „бил и пребил“ у нас. Първият му поглед и внимание след Нася, беше насочен към портрета ми в ролята на Хан Аспарух, който много му хареса:

-„ Е, тук си, както преди години бях ти препоръчал да си правиш грима. Приличаш вече на потомък на Атила“.

Поканихме го да се поотпусне „по свойски“ което беше прието с удоволствие. С желание сподели с Нася впечатленията си до сега и от видяното в Казанлък. Но, разговорите ще продължат около красиво подредената от нашата стопанка маса.

-Ти, бате Борко, искаше да видиш как живеем ние, обикновените хора. Затова ще те посрещнем, там ,където битуваме - в кухнята.

-„ С най-голямо удоволствие“-беше отговорът.

Тараторът е тъкмо „на място“ след външната горещина. Питката, приготвена от Нася е символ на почит към скъпия гост - българска традиция от незначайни времена. И,естествено, беше приета като такъв символ с искрена благодарност. Стана дума „даровете“ на природата и употребата им от човека:

-„ Когато ходим в Калифорния, каза бате Борко, винаги си поръчваме салата от марули - Франка много ги обича. Но онези марули са много особени - приличат на зелка. И са с вкус на мастика. А като я разрежеш по средата се чува едно:“Пук“! Когато пак отида, ще ви пратя семе от тях“

Нася поднася второто, нашият специалитет. Съмненията и тревогите от сутринта, че не е станало както трябва - отпадат. Идва ред на виното, пазено за нашия бате Борко години наред. Оценката за качествата му е висока. А какво по-голяма награда за винопроизводителя да се кажат стиховете на Омар Хайям:“ Пих и се насладих!“ Попитах преди това бате Борко иска ли ракия?

-„ Не! Аз моят „пай“ от концентрати съм изпил на младини“

Разговорът ни не престава. А интересът на нас, слушателите - все по ненаситен. И не може да бъде друго - Борис Христов има необикновено богат живот - творчески и житейски! И не се скъпи за спомени за случки и събития, разказани увлекателно, сочно, образно... Така и за работата и срещите му с други големи певци на нашето време. По повод на една задкулисна сцена с Мария Калас, разказана ми навремето от баба Райна, която аз разказах в по-предните глави на тази книга и ще „опресня“ само с няколко думи: „След едно блестящо представление, след многобройни поклони пред възторжената публика, всички солисти решават повече да не излизат. Само Мария Калас тръгнала сама да се покланя. Борко я хванал за ръката, дръпнал я и казал: „Тук ще стоиш!“ Тя се разплакала и повече не посмяла да излезе. Останалите казали: „Браво, господин Христов! Само така. Тя се качи на главите ни!“

Бате Борко се усмихна развеселен и каза:

– „Е, мама е попресолила нещата. Истината е следната: Бях поканен от тогавашния директор на „Скалата“ Герингели да участвам в „Медея“ на Керубини. След като прегледах операта много ми хареса Креонт и веднага приех. При условие, че операта ще се играе както е написана - без копюри. Условието беше прието. Научих партията, започнахме репетиции. Мария дойде десетина дена по-късно. И по-добре. През това време Фиоренца Косото, нейна приятелка все казваше: „Мария, като дойде, няма да приеме това, няма да приеме онова...“ Ще видим - отговарях аз.

Когато дойде, Мария наистина започна да дава указания: „Ти Борисе, когато аз бъда тук, ти ще бъдеш е-е-й там“ и т.н. Аз и казах: „Мария, аз съм у дома си. Където искам там ще стоя. Ти ще се съобразяваш с мен! Така приключиха репетициите.

На премиерата аз, облечен в една древногръцка тога, както изисква ролята, се отправих към набелязаното по мизансцен място. И усетих, че тогата ми е настъпена. Мария беше силно късогледа и в първия момент го отдадох на това. Но и после тя продължи да стои на дрехата ми. Започнах да се задушавам. И в определения момент, оправдан музикално и драматургично се обърнах, хванах дрехата с две ръце и така дръпнах, че тя отхвърча два метра и веднага, пак оправдано по действие отидох над нея и изиграх това, което трябваше. Публиката онемя! Мария - също!

Завесата падна. След малко - буря от аплодисменти! Ще съборят театъра! Мария се „окопоти“ и каза: „Аз отивам да се покланя сама - вие след мен.“

Аз и казах: „Ти сама ще отидеш на разходка навън от театъра. А сега ще се поклоним всички заедно, или никой. И понеже не стигнахме до споразумение - нито един не се поклони. Въпреки 30-40 минутните аплодисменти. Това е истината! След представлението мнозина изказваха възторга си от тази сцена, че така е решено от режисьора“.

След това стана дума за Джузепе ди Стефано-Пипо ди Стефано както го наричали приятелите му, за когото каза много ласкави думи; като човек и великолепен тенор. „За съжаление, той беше комарджия, не спазваше никакъв режим. Нахвърляше се на много ангажменти, само и само да получи повече пари за да ги пръсне отново. След като и той, както и Мария, загуби гласът си, двамата

започнаха да дават концерти от оперни дуети и арии. Но това не им оправи положението. Жалко за човека с такива възможности“!

Когато му казах за не много ласкавото изказване на Елена Николай, като „събеседник по желание“ за началото на певческата кариера на Мария Калас той каза:

-„ Напротив, Мария беше великолепна певица! Аз съм играл с нея в десетина опери...Но беше много зла!“

За никой от колегите си, нито преди, нито после, бате Борко не е казвал лоша дума - но за Мария Калас - да! И то по повод на това, че веднъж нейната майка я потърсила в „Метрополитен“,а тя с неприкрит яд отговорила:“ Тая пак ли е дошла - пари да иска“?! Или пък:

-„Когато отивахме в някои от големите оперни театри, в Америка например тя така подреждаше програмата,че нейните участия минаваха компактно, в началото. А на повечето от нас се налагаше да имаме участие в началото и в края на сезона,което ни създаваше големи неудобства и напрежение.

Обедът продължава. Но и времето напредва. Приказките - за щастие не свършват. Време е нашите драгоценни гости да си поотпочинат. Часът минава 18.00.Изпращаме ги до“долу“. В 20.30 ще отида да ги взема за вечеря.

Ние с щастливата домакиня, оправяме каквото трябва и започваме подготовката за вечеря. Като „по оправяне“ на задухата дойде и малко но благодатен дъждец. Атмосферата стана приятна,прохладна.

В 20.30 часа вече бях във вилата. Бате Борко се опитваше да говори по телефона с госпожа Франка. За съжаление, разговорът не се осъществи. В 21.50 тръгнахме за в къщи. Две опаковки скъп парфюм, които така грижливо и старателно крепеше бяха подарък за Нася! И цветя. Много цветя! Отново сме около красиво подредената маса. Разговорът не стихва. Бате Борко, с неподражаема „сочност“ и изразитост разказва случки от детството си,юношеството си и военната служба;началото на учението му по музика, пътуването му до Виена,а от там за Италия. За деликатната строгост на баща му към него, когато е заслужавал това. Всичко е толкова интересно,че е невъзможно да се запише, въпреки старанието ми след вечерята, в кратката ми нощ. А ако се запише все пак, написаното не може да предаде емоционалния заряд, образността на разказа, усещането за една велика простота! И все пак ще се опитам да предам макар и фактологически, един известен епизод от военните му години:

„- Аз съм върл противник на всякакво насилие над човешката личност. Веднъж, в градска отпуска, седнахме с мой приятел да изпием по чаша бира в бирарията в „Лозенец“.На съседната маса си припяха група младежи. Не далече от тях беше седнал униформен полицаи. Известно време той ги гледаше намръщено, после рязко стана,хвана един за яката по най-брутален начин и със самодоволна гримаса го изхвърли през вратата. Кипна ми! Призля ми! И без много да му мисля извиках:“На оръжие“! Светкавично му зашлевих два шамара и го изритях навън. Кръчмарят и върналият се полицаи нададоха „кански викове“. Разбрахме че работата ще стане“дебела“ и затова бегом с приятеля ми офейкахме от местопроизшествието. На другата сутрин обаче, командирът ни „изтъпани“ пред нас кръчмаря и полицаи. Като поогледаха всички ни, посочиха като „герой“ от

вчера, други двама от школата, които нямаха нищо общо със случая. Единият беше братът на Йосиф Цанков - композитора. Изпратиха ги в ареста. Аз бях потресен от случилото се! Съвестта ми не ми даваше покой... Не можех да допусна невинни хора да страдат заради мен. Заявих на приятеля, че ще си призная. Той неудобряваше постъпката ми, но на другата сутрин се явих при командира и си признах за случилото се. Невинните мои колеги бяха освободени, а аз заех тяхното място. Признанията ми, може би, направиха впечатление. А може би поради обстоятелството, че бях „запевчик“ на ескадрона, но много скоро ме освободиха от ареста, поради „смекчаващи вината обстоятелства“. Остана ми само прозвището „буйният рицар“, както ме кръстиха приятелите ми - школници“!

По време на вечерята бате Борко говори и за искреното приятелство на двама души, двама големи творци, които имат изключителна заслуга за началните и по сетнешни стъпки по пътя на неговото артистично укрепване. Единият от тях е големия руски актьор и режисьор

АЛЕКСАНДЪР АКИМОВИЧ САНИН. Който е запознат с историята на руския театър от началото на 20-ти век знае, че той е най-талантливия ученик и съратник на друг велик актьор, режисьор, педагог и теоретик на театралното изкуството, създателя на Московския художествен театър - Константин Сергеевич Станиславски. Дватама, естествено и с други славни дейци на театъра предизвикват революция в тълкуването и представянето на сцената на новосъздадения МХТ /по късно МХАТ/. Както на руската класическа литература и драматургия, така и на новата съвременна/тогава/ драматургия, написана специално за изключително талантливата трупа на този театър, от гениални писатели като: Чехов, Горки, Толстой и други.

Постановките на Санин на „Борис Годунов“ и „Хованщина“, както на театралната, така и на оперната сцена в Русия и по Европа - Москва, Париж, Италия - са пример за реалистично тълкуване на тези гениални произведения, етап в развитието на театралното и оперно сценично изкуство. Забележителни постижения Санин има и в чисто педагогическата дейност, като пропагандатор и съидейник на Станиславски в неговата, така наречена „система на Станиславски“ при обучението и професионалните изяви на цяла плеада актьори и оперни певци, между които се числи и Феодор Шаляпин. Та какво по голяма сполука, какво по голяма възможност за начинаещия но предопределен от съдбата да бъде гениален оперен артист, да научи от „извора“ това, което ще му е нужно в работа сега - и в бъдеще, при тълкуването и пресъздаването на герои, както от славянската, така и на другата оперна класика. Запознаването на Борис Христов с Александър Акимович става в Рим, където Санин поставя „Борис Годунов“. За ролята на Пимен е поканен Борис Христов/премиера 8-20 февруари 1947 година/В работата си със Санин Борис Христов не се задоволява „само да изпее“ благородния и загадъчен летописец. Той смело и уверено навлиза в технологията на творческия процес в изграждането на образа и по специално - избистря вижданията си в изграждане образа на трагичния цар Борис Годунов, как да стигне до правдивия жест, до метафоричния детайл.

Втората среща на Борис Христов със Санин става в град Триест, където двамата приятели работят над „Хованщина“. Ролята на Досифей е и втората уверена стъпка

на по стремителния творчески път на младият,но вече много известен оперен артист Борис Христов. За това време бате Борко разказа следната случка:

-„Работихме „Хованщина“ през зимата на 1948 година. На площада пред театъра в Триест беше се „излял“ лед,като стъкло. Една сутрин, на излизане от хотела,където бяхме отседнали със Санин ни посрещна страхотен вятър. То и в тихо време беше трудно да ходи човек, но сега - почти невъзможно. И както вървахме „напипвайки“ пътя едва-едва,при един силен полъх на вятъра и двамата се плъзнахме като шейни. Аз успях да „прегърна“ един стълб и се задържах. Но слабият Санин застрашително полетя към края площада,не далече от морето.

-„Борисе,помогни ми“!-извика Александър Акимович.

-„Не мога! - отвърнах аз. Ти своя работа завърши,но моята тепърва предстои. Ако си счупя я крак,я глава, утре няма да има премиера! Така,в шега приключи този не много приятен инцидент“/премиера на операта“Хованщина“ в Триест - 17 февруари 1948 година/.

Третата, изключително важна творческа среща на Борис Христов с режисьора Санин става в Каляри през март 1948 година. Това е и „третата“ стъпка, но първа в звездния път на един велик артист. Поел отговорност за гениалната съдба на образа на трагичния цар Борис Годунов! Под режисурата на Санин Борис Христов за първи път изпълнява ролята, която става“единица мярка“ за величие и правдивост, за неотразимо въздействие, за гениално актьорско присъствие!

/На 5-9 март 1948 година се е състояла премиерата на „Борис Годунов“ в град Каляри.В главната роля - Борис Христов/

Другият прекрасен човек и велик музикант, на когото Борис Христов се чувства „съдбовно“ задължен е Исай Добровен. Той с нарастващ интерес следи развитието на явлението в оперния театър, на изгряващата звезда Борис Христов още от първите му концертни изпълнения в“Санта Чечилия“.Но някак си в началото не дава външен израз на този си интерес. През 1949 година той казва на Борис Христов:“Вие трябва да дойдете при мен и да пеете в „Хованщина“. Това е и началото на едно истинско творческо сътрудничество, прераснало в приятелство, оставило отпечатък в житейския и творчески път и на двамата завинаги. В процеса на работата им не винаги всичко върви гладко. Те спорят, настояват на мнението си за едно или друго решение,но знаят, че ще продължат да работят обединени от общата симпатия и привързаност. След Триест и Венеция Борис Христов за трети път участва в „Хованщина“.Но въпреки събрания опит няколко „специални“ репетиции с Добровин, предложени от самия диригент са още една възможност да навлезе в неизбродимия свят на великата творба с такъв невероятен познавач, като Исай Добровен. И това е пореден жест на уважение, и непоклатимо доверие от страна на великия музикант. В края на 1949 година 2-7-29 декември Борис Христов с огромен успех и все по укрепнала вяра във верно избрания път участва в постановката на Исай Добровен“Борис Годунов“ - като цар Борис,дирижирана от Исай Добровен. По късно,в началото на 50-те години на миналия век,те спорят за едновременното изпълнение на двете партии в Княз Игор от Бородин,Галицки и Кончак, както и за трите партии в „Борис Годунов“ - Борис,Пимен,Варлаам /при запис/. И този път Добровен със своята настоятелност и убедителност дава сила и

увереност във все още колебливия за такива начинания свой любимец, че това е нещо, което трябва да стане...и ще стане забележително.

За тези спорове и за това пословично приятелско отношение между двамата, ми разказа навремето дядо Кирил такава случка:

-„По време на репетиция и двамата се хванали за нещо, което довело постепенно до ожесточен спор. Всеки държи на своето и не отстъпва на другия. В един момент Добровен хвърлил палката, изтичал на сцената, хвърлил се на врата на Борис, целунал го по гърлото и казал: „Ти си прав“!

За съжаление, това приятелство, това забележително творческо сътрудничество не продължило дълго. Ранната смърт на Исай Добровен оставя само светлия спомен и съжалението за осуетените, толкова прекрасни творчески планове!

И пак „проклетото“ време неусетно тече. Часът е 0.2.30 след полунощ. „Батковците“ трябва да си почиват. Утре ги чака обратния път, но през „розовата долина“. Лека нощ бате Борко, бате Любчо! До утре!

„УТРЕ-ТО“-24 ЮНИ ДОЙДЕ.

Още спали-недоспали тръгваме за Аязмото. Но за зла беда - няма нито едно такси. А няма време за губене. Случайно се показва една милиционерска кола. Казахме им какъв ни е проблема. Хората веднага се съгласиха да ни закарат. И до тях беше стигнала новината, станала вече известна на целия град, че на гости е дошъл Борис Христов! Пристигнахме. Бате Борко, както обикновено, е готов преди всички. Макар и за кратко „на бегот“ но си е отпочинал сред тишината и морето от зеленина на нашето Аязмо. Докато се съберем всички, бате Борко поставя от снощи отложения автограф на един известен негов портрет:

„На Нася и Нино, дълголетен и щастлив живот.

Пожелава техния всеотдаен

бате Борко!

Казах му, че тази и втората негова снимка, която имам за четвърт вековното ни приятелство.

-„ Сега ще имаш много. През тези дни направихме доста“!

И сега правим още. Дано съм успял да „уловя“ удовлетворението от срещата ни на старозагорска земя. След малко пристига и Кольо Георгиев. Закусваме в познатата ни малка зала. Отново разговори - приятни, сърдечни. Но се прокрадва едва доловима тъга от предстоящата раздяла, което потвърждава казаното снощи от бате Борко:

-„ Тук ми харесва. Да можеше да продължи поне два три месеца“!

Наближава 11.00 часа. Прощават се с кмета. Казват си думи на благодарност и желанието за нови, по скорошни срещи. Уви! И най-хубавите неща имат край, а броените дни - още вече!

Тръгваме с тях до „край града“. Тъгата от предстоящата раздяла се засилва. Но надеждата, че отново ще се видим тук ще ни даде търпение и сили до другата - до другите срещи!

Отново снимки - вече за последно. Сърдечни, братски прегръдки и преливаща топлина.

Бате Борко казва: „Тези дни,скъпи мои, прекарани при вас са най-хубавите ми дни, преживявани на родна земя“!

Затрогващи думи, проникнали дълбоко в сърцата ни! За моя и на Нася радост - казани и пред други хора, далече от нас.

Снощи стана дума,че тези дни започва Национален преглед на куклените театри в България и че Нася, със своя театър ще участва в него. Тя каза, че ще бъде щастлива,ако бате Борко и бате Любчо посетят тяхното представление. Днес,тя отново отправи а аз подкрепих поканата ѝ да посетят представлението им „Двубой“. Поканата,както се казва по дипломатически, беше приета с благодарност. Часът е 11.45. Очите навлажнени! Времето приятно Приятен път,скъпи ни бате Борко! До нови срещи тук и ...навсякъде!

НА 29 ЮНИ ОТ 19.00 ЧАСА за изненада и щастие на мнозина Борис Христов посети представлението на Старозагорския куклен театър,като гост на Анастасия Луканова и колегите ѝ! Това беше и най-забележителния „акцент“ в заключителния етап на Националния преглед на куклените театри - София 1985.

НА 4 ЮЛИ заместник председателят на Министерския съвет и председател на Комитета за култура Георги Йорданов връчи орден „Народна Република България“ Първа степен на изтъкнатия наш певец, народния артист Борис Христов.Високото отличие му се присъжда за изключителни заслуги към българското певческо изкуство и по повод на неговата 70-сет годишнина. В словото си Георги Йорданов казва:

-„ Драго ми е да изразя нашата почит и уважение, удивлението ни пред огромния Ви талант, възторга от забележителната личност на певеца, на артиста, на хуманиста, на именития българин,народния артист Борис Христов!Роден в древния и живописен Пловдив, израснал в София,в зелените скути на Витоша, възпитан в родолюбиво семейство, закърмен от люлката на детството с обич към българската народна песен, Вие изминахте паметния път от столичния хор“Гусла“ до върховете на световното музикално-изпълнителско изкуство. Ние, вашите сънародници, сме горди,че великолепия ви глас, могъщ и красив, искрен и дълбок, изпълнен с покоряващо сърцето чувство и съвършено професионално майсторство, вече няколко десетилетия не изменно владее най-високите оперни сцени на планетата. С голямото си артистично дело на талантлив и обаятелен интерпретатор и пропагандатор на оперната класика, на руското и славянско музикално творчество Вие извършихте истински духовен подвиг в прослава на българското име.Във Ваше лице приветстваме предания син на родината, който никога не е забравил своя дълбок български корен изповядвайки:

„Всичко,което върша като човек и артист е посветено на България“!

Нашата общественост високо цени благородните ви жестове на дарител, които разкриват душевната щедрост, и неподправено родолюбие на световно известния артист“!

Народният артист Борис Христов благодари най-сърдечно за високото отличие и за признанието и още един път подчерта, че всичко,което върши като човек и артист е в името на България:

-„Мен винаги ме е вдъхновявала идеята да бъде достоен син на моето отечество. На него посветих своя талант,своето певческо изкуство, което исках да достигне до душите на хората!“

/в.„Народна култура“12.7.85 г./

Сътрудникът на редакцията от Стара Загора Михо Грозев е запитал Борис Христов за отношението му към дарителството:

-„ Българинът от векове с радост е дарявал ближния си.Това е една наша,българска черта, в която няма нито подправеност, нито дребнава сметка. Одобрявам дарителството ,предизвикано от хуманните подбуди на дарителя.Този акт трябва да бъде навреме извършен от дарителя и правилно схванат от дарувания. Уважавам дарителството, когато изразява определено благородно отношение, продиктувано от благородни подбуди“?

А с какви чувства си спомняте Родината? Спохожда ли ви често носталгията?

-„ Колкото годините ме отдалечават от България, все повече я обиквам. Иначе имам и обич и признание, и име - но ми липсва онази топлота на българина, дълбоката му човечност и чувството, че някому е нужен. Ето и сега, при това мое, така да се каже неофициално посещение просто се учудвам по какви пътища хората са научили за моето пристигане. Постоянно съм обграден с внимание и особена почит. Аз дойдох за да проверя акустичните възможности на няколко български зали за евентуални бъдещи записи и за идването ми знаеха малцина. И като гледам хората с които се срещам сега тук,носталгията по родината още повече се увеличава. Човек, обаче, не винаги разполага изцяло с времето си. Затова понякога отделянето от родината трае с години. Но важно е човек да съхрани родината в сърцето си и да я носи неотлъчно от себе си.“!

/в.„Народна култура“ 12.7.85 год/

ЗАРЕДЕНИ С ЕМОЦИИ, претрупани с приятни впечатления,оставихме всичко да улегне,да изкристализира в нашата памет,да се вложи завинаги в нашите спомени. Оставихме времето само,лека полека да отсее въображаемото от истинското, от убеждението,че сме преживяли нещо неповторимо в нашия живот!...И,от прокрадващото се съмнение, да не би само на нас да ни се струва че е така?! За наше щастие съмненията ни са били напразни. Потвърждава го и картичката на бате Борко,изпратена до Нася:

Скъпа Нася,

14.11.85 г

На писмото ти от втори юлий София, отговарям само днес.

С мъка и съжаление от миналото за мен е радостно лято, прекарано от болест в болест до края на октомврий.

Помрачи се,ако не рядката, бих казал единствената радост която изпитах при вас,любимите и мили приятели. Желая скоро-веднага! Да ви видя и целуна нежно във вашата ненагледна Загора.

Целувам тебе,Нино, милият и още не виденият Борис.

Бог да ви храни и пази!

Твоя Борис от Италия

Г

Скъпи бате Борко,

Може би си помислил, че сме те забравили и затова толкова време не сме ти писали. Не, бате Борко! Ти си влязъл дълбоко в сърцата ни и ще бъдеш там, докато те пулсират. Твоето гостуване у нас, което чакахме десетилетия и което ни донесе неповторим емоционален полет ще ни топли при всякакви житейски „студени“ повеи...

Не ти писах защото, като че ли нарочно, съдбата винаги поставя човека на противоположни полюси - от най-радостните до най-тъжните, за да подчертае дебело границата на контрастите. Това лято, на 20 юли, почина моят татко! На каквато и възраст да е човек, като загуби родителите - остава без закрила, па макар в определен етап тя да е повече духовна. Пред теб няма друг! Ти оставаш „на фронтовата линия“! - невероятно, необяснимо усещане...

Може би това е причината да изпитам желание да поостана сам със себе си и да не товаря със своята скръб други, скъпи на сърцето ми хора.

Огромнен интерес предизвика книгата на проф. Атанас Божков за теб. Не зная какъв е бил тиражът ѝ, но той се оказа твърде недостатъчен. За мен тя беше една възможност отново да съпреживея много неща, които ми бяха известни отдавна, и от теб, а преди - от баба Райна и дядо Кирил. Но тя даде възможност на мнозина, които можаха да си я купят да получат по цялостна представа за богатия творчески път на великия Борис Христов. Би било чудесно ако скоро бъде излъчен и филма на Людмил Трифонов за теб, както и плочата, която предстои да издаде „Балкантион“. Тези дни завърши ежегодния фестивал Декемврийски музикални дни. Това, което видях и чух не беше на кой знае какво ниво. Но заключителния концерт беше много добър. Александър Йосифов получи награда за новата си опера за деца „Робинзон Крузо“, а Димитър Димитров - награда за високо диригентско майсторство.

Ние сме добре. Борис служи вече в Стара Загора. Идва си често.

Бихме желали да знаем какво ново има при вас с госпожа Франка?

От сърце ви желаем много здраве и скоро да ви посрещнем у нас, в Стара Загора!

Прегръщаме ви горещо

Ваши Нино, Нася и Борис

Много скоро получих отговор на моето писмо с дата 6.1.86 година в което се казва:

„Тъжно ми е, свидний Нино, за твоя татко -

Бог да успокои душата му на праведник и създателя на тебе, моя и свиден и ненагледен приятел. Бъди спокоен и щастлив между твоите Нася и Борис, чиито ръкопис отгатнах.

Писах на Нася кратко писмо за моята пролетна и летна тежка бронхопневмония. Чак сега съм по-добре и на пролет, дай Бог здравие ще ви посети отново.

Дотогава здравие на всинца ви. Честита Новата година.

Твой опечален и верен до гроба.

Целувам Нася, Борис и тебе.

Ваш бате Борко

Не присъща за мен черта в характера е да забравям извършването на нещо, което трябва да се свърши. Но случи така, че чак през февруари-22.86 година изпратих снимките на бате Борко, направени през миналото лято.

Скъпи бате Борко,

Толкова „вода изтече“ от времето, когато правихме тези снимки. От онези незабравими, щастливи дни, та като ги гледаме ни се струва, че беше вчера защото ние вече чакаме с нетърпение „днес“!- отново да те посрещнем в нашия дом- в твоя дом! Госпожа Франка ще умножи радостта ни ако изяви желание и тя да дойде следващия път у нас. С тревога узнахме, че си се разболял след завръщането си в Италия. Питаме се от къде би могло да започне това. И се надяваме за напред да не те спождат такива неприятности. Гаранция за това ще бъдат мартеничките, които с Нася изпращаме с топлота и нежност и на двама ви с госпожа Франка.

В къщи сме добре. С бате Любчо си говорим от време-на време. Чакаме с нетърпение „нашето“ време, когато отново ще бъдем с теб. Да отидем някъде, където никой /или почти никой/ няма да ни знае. Ей, така! Да ни се отпусне душата.

На двама ви честитим „Баба Марта“. Пожелаваме ви много здраве, пролетно настроение и ви прегръщаме силно!

Ваши Нино, Нася и Борис

БОРИС ХРИСТОВ ПРОДЪЛЖАВАШЕ ДА ЖЪНЕ УСПЕХИ по концертните подиуми. Откъслечни отзиви се появяваха и в нашия печат. В рубриката „България по света“ вестник „Народна култура“ от 28 март 1986 година се появи: „Италия: Специалния кореспондент на вестник „Кориере де ла сера“ Марио Пази пише: „Десет минути аплодисменти след свършване концерта на Борис Христов в театър „Комунале“ в Болоня със съпровод на оркестър под диригентството на Рикардо Шаий при откриването на симфоничния сезон 1986 година. Сериозен, малко развълнуван, Борис Христов изказа благодарността си на публиката; косите му са побелели, но гласът му е неизменен след 40-годишна кариера. „Тази публика е прекрасна“ - казва оперния певец, обкръжен от група почитатели, които протягат ръце за автограф.

-Често ли се връщате в България?

Да, там много ме обичат, всеки път когато се връщам изпитвам голяма радост и чувстват извънредно голямо задоволство. Всичко това е толкова хубаво“.

Вие сте направили записи на руската вокална музика от миналото, а също на старата музика - литургичната. С вашият свършен стил и вашият опит възнамерявате ли да бъдете полезен на младите и като маестро?

-„Бих искал. Моята кариера продължава, давам концерти и не спирам, както знаете. Но съзнавам, днешните млади артисти не би трябвало да преживеят същите трудности, като мен и нещо ме подтиква да се погрижа за бъдещето на други. Ако имам още сили и живот, много скоро мога да обявя една моя инициатива. Не забравям големите проблеми, които тежат днес на света. Не съм загубил вярата и не искам да се затварям в себе си“

По повод концерта на Борис Христов в Болоня беше публикуван още един материал под заглавие: „Цар на всички гласове“.

През февруари симфоничния сезон на Театро Комунале в Болоня бе открит с концерт, включващ „Песни и танци на смъртта“, и сцената на смъртта на Борис Годунов от едноименната опера на Мусоргски, изпълнени от нашия именит сънародник, народния артист Борис Христов и дирижиран от прочутия Рикардо Шаий. Публиката, препълнила залата горещо аплодира изпълнителите. Отзивите в целия италиански печат бяха ласкави, и изпълнени със суперлативи. Ето извадки от някои от тях:

Във вестник „Гадзета ди Парма“ от 16 февруари четем: „Главно действащо лице във втората част бе басът Борис Христов. В един съвсем свой: репертоар, като „Песни и танци на смъртта“ и преди всичко във смъртта на Борис „Христов показва високата си певческа класа. Сух, дори строг в тези „Песни“ Христов е изпълнител в „първо лице“, който представя смъртта, като пее с остър, безмилостен и все пак изключително човешки глас... В „Песни и танци на смъртта“ Христов разказа и изпя всяка извивка, всяка нота и всяка въздишка на едно лице, което изглежда пришито за него, със сила, със впечатляваща дълбочина. Във в. „Ресто дел карлино“ критикът Адриано Кавицки пише: „Втората част от концерта, изцяло посветен на Мусоргски привличаше със присъствието на един голям изпълнител - баса Борис Христов. Драматичните „Песни и танци на смъртта“ и финалът на операта „Борис Годунов“ изградиха заедно с встъплението към „Хованщина“ изключителен портрет на най-големия композитор от т.нар. „магуча кучка“. Сцената на смъртта на Борис достигна върхове на рядка и разтърсваща драматичност. Големият певец - българският изпълнител, ни върна към Мусоргски с огромна сила и вълнуваща мощ. Върховния момент на съзнанието за идването на смъртта и заветите към сина му бяха изпълнени от Христов с изразителността и преобразуващата мощ на увличаща емоционалност.“

„Този голям цар на всички гласове ! Борис Христов: Един рецитал, който ще се запомни“ - така е озаглавена рецензията на Даниеле Спини във вестник „Ла Национале“ - Флоренция. „Това е славата на цар Борис, който почти 40 години владее огромните области на музиката и на театъра... Борис Христов, този толкова известен артист, понякога се изкушава да ни накара да видим у него само могъщия му глас, ужаса на образа, буйния му темперамент - дарове на природата, с една дума. В своята професия този певец с диплома на юрист в джоба си наистина използва ума не по-малко от гласа си. В един непосредствен и конкретен план това означава разбиране във всички области на пеенето, като се започне с дишането /преди още да отвори уста, вече става ясно, че ще пее добре/ и се стигне до грижливия подбор на репертоара. На едно по-високо равнище трябва да се има предвид и интелигентността на изпълнителя, който не се отказва от непрестанния контрол над себе си.

Неоспорим главен герой в концерта, дирижиран от Рикардо Шаий, Христов представи смъртта на Борис, която заслужено е неговото най-аплодирано изпълнение. Той повтори един емоционален прочит, може би доразвит от големите изпитания на миналото, с по-голяма задълбоченост и разнообразие на изразните средства. Заслужава да се отбележи и изпълнението на четирите „Песни и танци на смъртта“; един фантастичен Мусоргски, разбран и разработен детайлно, с улавяне на самата същност на взаимоотношенията слово - музика.

год.

Скъпи бате Борко!

От сърце ти честитим Рождения ден! Вярваме, че писмото ни ще те намери в отлично здраве и бодрост. Това ти пожелаваме с цялата си душа, защото известно е, без тази предпоставка човек не би могъл да разгърне в пълна мяра всичките си възможности, които бог му е дал, за да носи радост и възпитава доброто у човека! Беше ни много радостно като четяхме отзивите в печата за концерта ти в Болоня, за неотразимата мощ на твоето изкуство и неувяхващото обаяние на неговия творец и създател! Ще бъдем щастливи, това да те съпътства още дълги години.

От Бате Любчо научихме за разговорите ти с Димитър Тъпков за предстоящото откриване на Академията в Рим и за ремонта и реконструкцията на къщата в София. Дано това да бъде „началото на края“ и да се пристъпи към същността и смисъла на това огромно дело, което не далновидни хора, волно или неволно, спъваха досега. В тая връзка ти ще имаш много работа. Но дано ти остане малко време да ни дойдеш на гости. Прегръщаме и двамата ви с госпожа Франка!

Ваши Нино, Нася и Борис

Бяхме трогнати от незабавния отговор на бате Борко. В тези празнични дни, когато е рождения ден на един велик „рожденик“, като Борис Христов празникът на светите братя „Кирил и Методий“, както самият той споделя в едно интервю:

– „Празникът на братята Кирил и Методий е скъп за мен от малък. Все си спомням Славейковите думи за тях, че са „дух в двойна плът“. Нали именно те отвориха пред славянството прозорец към целия свят. Това е паметен празник, свята дата за всеки българин. На този ден аз отивам с цветя в ръце на гроба на св. Константин-Кирил.

/в. „Народна култура“ 24.5.84 г/

г.

На тебе Нася и Борис,

топли благодарности за всичко. Щастие. Прегръщам ви най-приятелски.
Ваш Борис

Нетърпеливи бяхме и ние в отговорът си, както и желанието ни да споделим радостта и спомените от едно незабравимо преживяване преди година.

г.

Скъпи бате Борко!

Тази сутрин с Нася проведохме разговор от който се разбра, че и двамата сме таили желанието да зарадваме един другия, като си припомним деня от преди година, в който щастливата съдба „изсипа“ цялата си благодат върху ми, като те доведе у нас след толкова години търпеливо очакване. Една година измина от оня ден - събота/22.юни е утре/ в който градусите на топлото лятно слънце не достигаха емоционалните градуси в душите ни. Смесичката от възбуждения, необикновена радост и нетърпение, като че ли ни даваха криле. Ние не ходехме а

летяхме. Никой /или почти никой/ не знаеше за твоето пристигане, а ни се струваше че всички нас гледат и с любопитството си искат да разгадаят какво ни е!... Сега, за кой ли път се убеждаваме, че всичко беше необикновено топло, непринудено, искрено, без парадност и показност. През цялото време имахме усещането че ти винаги си бил у дома не само духовно но и физически. И че "виновник" за цялата тази простота и духовна извисеност беше нашия бате Борко!

Сега около теб отново е "горещо". Наверно имаш много работа и грижи около откриването на Академията около преместването ти от Тоскана в Рим. Дано всичко мине гладко. А като утихне напрежение и те затегли желанието отново да дойдеш в Родината, не забравяй и нашия дом.

Желаем и на двамата ви, с госпожа Франка много здраве, бодрост и дълголетие, за да завършите всички добри дела, които ви предстоят!

Прегръщаме ви силно!

Вани Нино, Нася и Борис

P.S. Преди няколко месеца в моя, Врачански край, в село Рогозен, съвсем случайно хора в двора си откриха 161 сребърни съда. Оказа се, че това е най-богатото тракийско съкровище открито до сега в света. Стойността му, разбира се, не е в метала, а във великолепната изработка, в изкуството, вложено от незнайния майстор. Предметите, с изключение на няколко, са в отлично състояние. Много от тях носят съвсем нова информация, неизвестна до сега на историци и изкуствоведи. В Националния исторически музей, където можах да го видя взех и тези картички за да придобиеш и ти, макар и бегла представа за видяното от мен. Като дойдеш у нас и ако имаш желание, можеш да "прескочим" до Враца да го видиш. То направи града "столица на тракологията".

ОКАЗА СЕ, ЧЕ ОКОЛО БОРИС ХРИСТОВ НАИСТИНА Е БИЛО „ГОРЕЩО“, напрегнато с дни, съпроводени от много грижи и до някъде - неизвестност. Знаях за приблизителната дата за откриване на Академията в Рим. Но малко ли неща се случваха до сега, та да е сигурен човек, че в последният момент може нещо да попречи и отново да дойдат горчивини. Но в деня 22 юни, година от щастието, което споходи моето семейство, във вестниците се появи съобщение: "Дом за изкуство в Рим"

/Раб.дело 23.6.86 г/

„Българска Академия за изкуство и култура в Рим“ - така се нарича домът за младите таланти на България, който бе открит днес в богатата с културни традиции италианска столица. Дарител на мястото, където е изграден домът, е един от най-големите певци на всички времена - българинът Борис Христов. Той ще бъде пример и вдъхновение на младите музиканти, художници и архитекти. На тържественото откриване тази вечер, бе прочетено поздравление от зам.председателя на Министерския съвет на НР България Георги Йорданов до народния артист Борис Христов. От името на нашата общественост в него се изразява благодарност към именития певец за големия дар. С приветствени думи към народния артист се обърна председателят на Съюзи на Музикалните дейци в България Георги Робев. Пожелание за ползотворна дейност на Академия от името

на италианската културна общественост изказа известна журналистка Лаура Баделаро. Развълнуван, народния артист Борис Христов отправи топли думи на благодарност към българската държава за неоченимата помощ при изграждане на Академията“.

Подобен текст беше поместен и други вестници.

А ето и устния разказ на участник и очевидец на събитието - режисьорът Людмил Трифонов. Творческият му ангажимент по работата над филма за Борис Христов му е дал този неповторим късмет.

„... На малки и по-големи групи прииждаха посетители, представители на културния елит на Италианската столица - приятели и почитатели на великия Борис Христов. Те са любуваха на всичко,което „изникваше“ пред очите им-красивата вила в български национален стил, на подредбите в нея, на красивия парк!... Привечер, към 18.00 часа гостите притихната и погледите им се съсредоточиха към Борис Христов, застанал редом с певците от Българската хорова капела. Речта му по този тържествен случай беше кратка и той я прочете бавно:

„ С вълнение виждам реализирането на тази Академия, плод на моята дълга и напрегната дейност. С нея искам да предам на младите български таланти моите познания, любовта ми към учението и към търсенията, за да изградя у тях онази чувствителност, която само голямото изкуство може да даде. Благодаря на Италия, която ме прие гостоприемно и в която аз успях да опозная съкровищниците на изкуството и културата. Благодаря на българската държава за големия принос за реализирането на тази Академия“.

Когато свършиха речите, произнесени и от други, Борис Христов остана на своето място-прав, вгълбен в себе си. Капелата, дошла специални за случая изпълни програмата си. Певците пяха великолепно и съвсем заслужено приеха отправените от присъстващите възгласи:“Браво!“И Георги Робев показва високата си класа на превъзходен диригент. Когато се стигна до видимо очаквания възпев, Борис Христов отправи своето най-дълбоко, най-искрено благопожелание за щастие и благоденствие на българския народ. Когато хористите подеха възпева, той се отпусна, а очите му заблестяха. Беше неописуемо събитие. Постарах се всичко да запечата на кинолента. Мисля, че донякъде сполучих. Казавам“донякъде“ защото вълнението, което изпитах не може да се предаде с технически средства.“

Събитието-откриване на „Българската Академия за изкуство и култура“ беше като всяко нещо у нас - „чудо за три дни“. „Отчете се“ направеното и повече не се чу и дума за съдбата на тази авторитетна институция - кой ще я управлява, на основата на какъв статут,които ще са първите щастливци,поканени да усъвършенстват своите професионални умения?...

Писах няколко писма на бате Борко, но отговор все не получавах

Скъпи бате Борко!

29.11.86 г.

Мина много време, а незная със сигурност как сте с госпожа Франка. От време-на време научаваме по нещо от бате Любчо и други източници. Дано да сте здрави-другото се оправя.

При нас също няма кой знае какви събития, като се изключи,че Борис се уволни и започна студентството си.А аз преди 15 дни неусетно навърших 50 години! Човек не

бива да се хвали с многото си години, а с това какво е направил в тях. На честването бяха казани добри думи за мен. За всичко добро което съм направил досега, всичко, което съм постигнал в работата си определен дял има и приятелството ми с теб. Съзнателно или не, но аз винаги съм проверявал себе си, дали това което върша, е достойно за нашето приятелство. Времето минаваше, мълчанието на бате Борко продължаваше. Единствената връзка, макар и „еднопосочна“ за сега си оставаха писмата. На 18.3.87 година изпратих и това писмо:

Скъпи бате Борко,

На теб и на госпожа Франка честита първа пролет! Дай Бог да сте живи и здрави, пълни с енергия още много пролети. Изминаха доста месеци, от както получих последното ти писмо. Не веднъж съм „прехвърлял“ в мислите да търся някаква вина в себе си, да не би с нещо да съм те обидил. Ако съм направил някакъв пропуск - волно или неволно, не бих си го простил никога. Успокоява ме мисълта, че чувствата ми към теб и всичко свързано с името и делото на Борис Христов са чисти, безкористни, искрени, братски!... Ако това е грях - за него прошка не искам“
Бях щастлив, но и разтревожен когато получих отговора на бате Борко. Това негово писмо както се вижда, е пропито от мъка, горчивина, и безнадеждност, че неговите мечти и възжеления ще придобият реален израз.

1 май 1987 г

Buggiano

„Писмото ти от 18.3.т.г. е мило и скъпоценно! Аз съм с две ръце, а хората които чакат отговор от мене са стотици. Нямам, реалистично погледнато, почти слаба надежда да отговарям всеки му. И ми остава само радостта да знам, че сте здрави и читави. Разбирам, въпреки всичко, че и всеки от вас си има свои грижи. Но все таки, на трима ви, като у вас, всичко върви по леко от колкото на мене - единият, който води кореспонденцията с всички, чакащи само от мен? Благословен да си и Бог да ти дарува сили, та да ми се обаждаш заедно с твоите, по често. Нали „Съединението прави силата“, а аз сега съм по сам отколкото преди! От моето Отечество никой повече не се обажда - всички тарикати. Взеха вилата и донесоха погром в моя живот. Ако тем е добре нека се радват и така ще им по приятно.

Винаги твой Борис

Скъпи, свидний ми Бате Борко!

Г.

Поради невъзможност да ти честитя Рождения ден, това макар и на „патерица“ правя сега! Своевременно, обаче, изпихме по чаша искрящо вино за твое здраве и всички в нашия дом ти пожелахме здраве, дълголетие и вяра че ако има Бог той ще просветли умовете на някои дейци, от които /за съжаление/ зависи по скорошното осъществяване на твоите благородни и съдбовни за българската култура стремления. Днешният празник - 24 май е повод да почетен паметта и именния ден на един свеотдаен просветител - дядо Кирил Христов Совичанов. Ако беше жив сигурно щеше да каже:

„И-и-их,Борисе! Не туряй на сърцето си грижи. С притеснения само на себе си вредиш“!

Ние, най-близките ти приятели, съпричастни на твоето неподражаемо дело,състрадаващи на твоето незаслужено огорчение и тревога искаме да ти кажем:“ Скъпи ни братко! Запази високия си дух, спокойствие и вяра, че в нашата малка България ще се намери поне един свестен „голям“ човек който да придвижи нещата в желаната посока. Пишеш ми с болка и горчивина: „От моето отечество никой не се обажда“.

Скъпи бате Борко! Ако „твое“ отечество са само някои хора, може би имаш право.Но твоето Отечество са милиони хора,които носят с топлота в сърцата си името на Борис Христов! Прекланят и благоговеят пред неговото велико дело! Горди са,че са негови съвременници. Достойни за съжаление са само тези“хорица“ които от висотата на положението си, са забравили своя дълг пред отечеството. Но бъдещето ще ги осъди на вечно забвение.

Милионите хора по света - искрени твои почитатели трябва да са твоята упора! А ние, твоите най-верни приятели, като нямаме друго какво да ти дадем, ще ти дадем топлината на сърцата си, чистотата на помислите си, за да е топло в душата ти и светло в мислите ти! Да вярваш, че при нас си винаги очакван,винаги „Добре дошъл“.

Прегръщам те братски

Твой Нино

ПРЕЗ ЛЯТОТО НА 1987 ГОДИНА единствен Людмил Трифонов продължаваше своето“ходене по мъките“. Почти привършваше работата му над филма -Портрет на Борис Христов.И към този добър край,както и през целия подготвителен и снимачен период той вървеше въпреки спънките от всякакъв характер. Филмът, макар започнал с благословията на Людмила Живкова не се ползваше с подкрепата на „по низшите“ началници.Финансовите средства бяха твърде ограничени и нередовно осигуряване.Много пъти се налагаше екипът да заминава за снимки по местата и страните в Европа, където предстояха концерт или представления на Борис Христов. Нали в края на краищата това е смисълът от създаването на този филм- колкото по многостранно и богато се обхване живота и творчеството на великия артист, толкова по добре ще бъде представен пред многомилionenната публика. Но и при тези спешни пътувания, често излизаха спънки от страна на паспортни служби,визи и т.н.,които лично режисьорът трябваше да оправя. По тези причини понякога екипът пътуваше с намален състав, което се отразяваше и на качеството на свършената работа. Имаше уговорка да се заснеме цяло представление на „Борис Годунов“ със солисти,хор и оркестър на Софийската опера. За целта беше нужно да се наемат един или два павилиона от Киноцентъра за около месец. Нищо работа за ръководството на телевизията или Комитета за култура. Още повече, че и Киноцентъра, както и всичко останало,си беше държавна институция.Но и за това нищо не беше направено или по точно- направено за да не стане...Както и да е. Благодарение на усилията ,волята, всеотдайността и любовта на един творец, като Людмил Трифонов, както към работата си,така и към „обекта“ на неговия творчески интерес филмът в три части, за Борис Христов беше почти готов. Случи се така, че по това време бяхме със сина ми Борис в София и Людмил

ни покани да видим филма. За наше огромно удоволствие и удовлетворение - видяното от нас беше много добро. За това побързах да споделя впечатленията си от филма и с бате Борко.

г.

Скъпи бате Борко!

Зная, че с госпожа Франка сте на почивка. Но ако писмото ми пристигне по рано "ще почака". Преди около месец бяхме с Борис в София и Людмил Трифонов ни покани да видим филма за теб. Аз имам скромни претенции да знам какво е направено за артисти от световен ранг. Но мога да кажа, че направеното за теб е великолепно. Затова трябва да се организира, според мен, световна премиера на филма в София и Италия. Това не бива да се пропуска. Дано твоите и на госпожа Франка впечатления от филма не се разминават с нашите.

На двама ви желая много здраве и добро настроение!

Ваши Нино, Нася и Борис

За съжаление „човек предполага - бог разполага“.

С огорчение и тревога научихме, че бате Борко се е разболял сериозно. Както по късно госпожа Франка ми каза:

„ След един неприятен телефонен разговор с някакъв началник в София през септември 1987 година Борис получи тежък инсулт в нашата красива вила в Буджано/Тоскана/. Закарах го в болницата където беше лекуван преди години. И отново се „изправи на крака“, но вече не беше същия“.

И пак, титаничната му воля и отговорност пред неговото велико изкуство му дават сили за кратко време да преодолее жестокото заболяване и да сложи начало на своята педагогическа дейност. В документалния филм на режисьора Христо Христов за Борис Христов и Златю Бояджиев е представен потресаващ, покъртителен пример, как двама гениални творци благодарение на неистовото си желание да останат верни на своето изкуство, благодарение на силата и мощта на нечовешкия си дух надмогват слабостта на "материята" и продължават да разкриват с покоряваща сила нови страни от своите гениални дарби! С още по-голяма сила, с още по-голяма философска извисеност, с покоряваща житейска мъдрост Златю Бояджиев ни представя новите си платна след коварното си заболяване.

„Поле“ за своята изява, „платното“ на неговата любов и стремеж да предаде най-доброто от себе си, за Борис Христов са няколкото талантиливи момчета и момичета - оперни артисти, имали щастието да се срещнат и работят с великия маестро в неговата Академия в Рим. В един материал, поместен във в. "Отечествен фронт" от 14.3.88 година четем:

„ На 3 март, когато Родината празнуваше 110 годишнината от Освобождението ни от османско иго, във Вечния град с песен бе осветена Българската Академия за изкуство и култура. Тържествен концерт, пред италиански политици, общественици и културни дейци, пред шепата българи живеещи и работещи в Рим изнесоха младите певци от нейния първи курс. Появиха се смутени, пееха с цялата си душа арии от опери на известни наши и италиански композитори. И напуснаха още по смутени малкото пространство до рояла. Защото аплодисментите, тия които сме

свикнали да наричаме "бурни" дълго не стихваха. А Людмила Добрева, Мария Петрова, Бойко Цветаров, Емил Понорски и Пламен Хиджов иначе са готови превъзходни певци. Липсва им може би онази смелост, която е необходима за да пристъпят и да останат трайно на голямата сцена. С не леката задача да им я вдъхне се е заел не някой друг, а световно известния български бас Борис Христов, дарителят на мястото, върху което е построена сградата на Академията. Всеки понеделник, сряда и петък точно в 16 часа. Той идва тук и два три часа непрекъснато е с певците. Нищо, че едва ходи след шестте месеца прекарани на легло, че все още не се е възстановил напълно, от тежкия инсулт. Важното е, че очите му горят от жажда за работа, от желанието му да остави на момчетата и момичетата, както ги нарича, наученото през годините на триумф по оперните театри по света. Заедно с Маестрото петимата "изпипват" до съвършенство всеки детайл от главните роли на Вердиевия „Дон Карлос“. Понякога ги връща по десет пъти да изпълнят даден откъс, отделя много време на усъвършенстването на италианския език, защото според него „без доброто му произношение, поезията, облечена в звуци ще бъде мъртва“.

Тук искам да внеса яснота. Във всички материали, отпечатани от откриване на Академията на 22 юни 1986 година до сега се прокрадва мисълта, случайно или не: „Борис Христов - дарителят на мястото, където е построена Академията“?!
- „Академията е построена върху мястото, дарено от Борис Христов“ и т.н.

Академията не е построена върху "пусто място". Заедно с мястото Борис и Франка Христови подаряват и вилата си, построена на това място и по късно преустроена в сграда, в която развива дейността си Българската Академия за изкуство и култура, носеща сега името „Борис Христов“.

Това място и вилата са оценени на времето за 5 и половина милиона долара. За съпоставка - новото ни посолство в Рим тогава е струвало 3 и половина милиона долара.

Към средата на месец март същата година беше публикувано съобщение на комисията за Димитровските награди. Чрез гласува бяха утвърдени по едно предложение за всяка област на науката, техниката, литературата и изкуството.

Литература и изкуство:

Борис Кирилов Христов - за принос в развитието на оперното изкуство. Комисията по Димитровски награда очаква от средствата за широко осведомяване ... да се разгърне оживен разговор по така направените предложения. И този "оживен разговор" по кандидатурата на Борис Христов започна:

„Неоспорим владетел на творческата вис!

„Борис Христов сред първо майсторите на оперното изкуство“

В. "Отечествен фронт" 28.4.88 г

В обширен материал Лидия Анастасова правдиво и с преклонение представя личността и недостижимото изкуство на Борис Христов.

Ето някои извадки от статията:

„Действително пеенето, музикалното „везане“ и актьорското живописване на Борис Христов поражда всеки със своите вътрешни и външни неограничени

мащаби. Тези мащаби достигат до рамките на голямото епично начало, което придава на образите му огромна сила на художественото обобщение“.

„ Борис Христов е съвършено своеобразен със силата на своето пристрастие, с неограничената пропорционалност на духа си, с всепобеждаващата, поривиста но и дълбоко оразмерена чувствителност.

Титанизмът на духа и интелекта, който той изтъква на преден план в претворяваните образи, го свързва с тези на оперната класика.“

„ В цял свят непрекъснато изтъкват, че Борис Христов носи в себе си невероятно поетическо вдъхновение. И към тези оценки трябва да прибавим уникалните песенни цикли на Модест Мусоргски и Римски-Корсаков. Всяка песен големият български бас превръща в малка драматична поема, която чута веднъж никога не се забравя...“

„Вторият Шаляпин?“ /в. „Поглед“ 9.5.88 г/

В статията си Никола Николов - лауреат на Димитровска награда /вярвам, че това е големия български тенор и прекрасен човек Никола Николов/ с много топлота, колегиална добронамереност и откровение споделя свои мисли за гениалния артист:

„ Когато човек се опитва да обясни що за певец е Борис Христов, думите се струват слаби. Как да покажеш действителните качества на този певец, който има проносно значение за световното оперно изпълнителско изкуство?

Как да опишеш гласа му например?

Красиви гласове има много, не само български. Но гласът на Борис Христов е неповторимо красив. Който веднъж го е слушал, после няма как да го сбърка с друг. А благодарение на грамофонните плочи него са го слушали милиони и вярвам, ще го слушат и идващите след нас. Как да охарактеризираш маниера му на игра? Като отличен артист? Борис Христов е артист в истинския смисъл на думата. Гледал съм го на репетиции на „Иван Сусанин“ в „Ла Скала“ - всичко изработваше промислено. Никога няма да забравя в един спектакъл на „Дон Карлос“ в Будапеща, той просто пълнеше сцената с достойнство и величие в ролята на Филип Втори. Нотите може да изпее и по-млад и по-неопитен певец. Но ролята може да бъде изпълнена само от зрял артист. И много трудно - като Борис Христов. Или ролята на Борис Годунов. В сцената на смъртта на Борис се разкрива всичко, на което нашият сънародник е способен - майсторството, мащаба му, проличава неговата гениалност.

Наричат Борис Христов втория Шаляпин. Не споделям това сравнение. Според мен то принижавя истинското място и значение на Борис Христов. Може в началото Шаляпин да е бил за него нещо като образец но той никога не го е купирал - нито в изпълненията, нито в отношението си към репертоара. Борис Христов си е Борис Христов!

.....Какво да прибавя още? Един здрав българин, с голямо самочувствие и голяма работоспособност, който даде много на световното оперно изкуство. Такива певци в историята на операта не са много.“

Под заглавие: „Борис Христов“

/в. „Народна култура“ 27.5.88г/

В разговор с Владимир Гаджев н.а.Асен Найденов най-известния и най-дълголетния български диригент казва:

-„ Образно казано, за мен Шаляпин и Борис Христов са два колосални върха. Извисили се извънредно много над общото равнище. И си приличат до толкова, до колкото два върха могат да си приличат. Сравнението по между им според мен е много тежко,много трудно, защото те са неизмерими - като личности, като дарба, като хора на изкуството, като актьора и индивидуалности. С Шаляпин бях непрекъснато при гостуването му в София през 1934 година. И впечатленията и досега са много ярки. Като внушителна личност той/както и Борис Христов/ въздейства дори само с присъствието си.Шаляпин, например, се открояваше със своята особена пиперлия духовитост. У Христов, до колкото схванах,такива неща в характера му няма, но пък той се отличава със своята голяма общителност... Интересно е, че и двамата - Шаляпин и Христов - имат внушителни фигури, които въздействат още с появата си на сцената. Борис Христов е неповторим във втора картина-Коронацията.Той излиза от храма, прави няколко крачки напред,спира, нищо повече! Но въздействието е невероятно!

И как влияе Борис Христов върху партньорите си?-пита Гаджев.

-„ Те винаги са готови да се вслушат в бележките му, да приемат съвет. Такъв беше и Шаляпин.При това и двамата са родени актьори, което при оперните певци се среща доста рядко. Уверен съм, че ако не беше оперен певец Борис Христов днес би бил един от най-големите драматични актьори. Това страшно помагаше и на двамата.

Трудно ли ви беше да работите с Борис Христов?Говори се,че е твърде претенциозен към режисьорите и диригентите?

-„ Някои диригенти и режисьори отстояват своите позиции, често доста формални, с магарешка упоритост. В такива случай Борис Христов никога не се съгласява. От тук произтичат и конфликтите,за които често се говори. Какво направихме ние? Още с пристигането ми в Неапол се срещнахме,разгърнахме нотите и уговорихме всичко от начало до край. За мое щастие, много от онези дребни неща /а моето мнение е, че дребните неща правят големите/ на които той държеше бяха в съгласие с моите разбирания и от там нататък всичко тръгна много добре“.

Как според Вас Борис Христов успява да осъществи сложния преход от дълбоките страсти към обикновените човешки измерения в образите си?

-„ Вече казах, че голямото се състои от малките неща. А това, за което питате, Борис Христов го е постигнал - именно постигнал, а не изработил!-с помощта на интуицията,с някакво философско вглеждане, с аналитично отношение към образа на Борис Годунов, който е изключително сложен. Постигнал го е, чрез преодоляване на тези дребни неща, които са се превърнали едва ли не в част от неговата натура. Затова неговият Борис Годунов е изключително естествен и правдив - до такава степен, че зрителят забравя за Борис Христов и вижда пред себе си Борис Годунов!

- На това ли му казват „ Божествена искра“?

-„ Да, да го наречем, ако искате „Божествена искра“. Или е грейнала в теб, или не. Струва ми се, че тя сияе и у Борис Христов, и у Феодор Шаляпин.“

А ето и мнението на изтъкнатия музиковед Константин Карапетров:
Борис Христов- име легенда, символ на неповторимо,уникално изкуство покорило всички континенти.Името на Христов неизменно е свързано с родината му във възхищенията на световната преса за“великия българин“.
Творецът Борис Христов е художник- новатор.Той не върви по утъпканите пътища,а се стреми сам,чрез личния си анализ и чувствителност,да разкрие по своему, героите си.Мъдро и проникновено е неговото изкуство.Христов живее с героите си. И това не е повърхностен живот,формално присъствие.По скоро е безкрайно и задълбочаващо се проникване в личността,в нейния характер,в нейната съдба, в сложния конгломерат от противоречиви човешки качества и недостатъци.
Борис Христов е неповторимо явление в синтеза на Италианската певческа школа със славянската интерпретаторска чувствителност. От италианското белканто той се обогатява с бляскавата, изнесена звучност, със спонтанната лекота на звукоизвличането, безпределна широта на певческата линия, със способността за ефектни акценти, с умението да изпее еднакво красив и богат тембър и най-ниските и най-високите тонове на гласа си. Като славянин по рождение и дух той,обаче, не се задоволява със самоцелно певческо съвършенство,а влага вокалното си умение като могъщо средство за разкриване образа на героя.
Превъплъщенията му - и на герои от славянската,и на западно европейската класика - се отличават с артистична вглъбеност, с психологично разнообразна певческа палитра.Разнобагрена, защото, воден от сремежа да разкрие и едва доловимите утенъци на чувствата и мислите, той жертва умишлено /когато е необходимо/ най-ефектните си средства:яркостта и италианския блясък на звукообразуването си, замества ги с подходящи дълбоки,прочувствени, гръдни тонове. Багри на голям художник. Той е безпределно вискателен към себе си и към своите сътрудници. Пословична и несломима е творческата му безкомпромисност. Огромна е заслугата на Борис Христов за възраждането на руското оперно и песенно изкуство. Редица елитни оперни центрове започнаха, по негово настояване да поставят не само „Борис Годунов“ и „Хованщина“, но и „Сорочински панаир“, „Живот за царя“, „Псковитянка“, „Княз Игор“ и други.В най-големите концертни зали на Европа и Америка той пее с неповторимо вдъхновение непознатите на публиката песни на Мусоргски, Балакирев, Кюи,Бородин, Римски-Корсаков, Глинка,Чайковски,Рахманинов.
Не случайно Борис Христов е назован „славянски интерпретатор“,„Сърцевед на руската опера и песен“, „велик българин“.И не случайно той възкликва:
„ Чрез моето изкуство винаги съм желал да бъда полезен на отечеството, а чрез на славянския род и цялото човечество.В този мой стремеж пред мен винаги е вървяло и ще върви до край името на България“. /в.„Земеделско знаме“11.5.88 г/

И след най-широко обсъждане на предложенията за Димитровска награда от много хора - специалисти и „обикновени“ граждани,но необикновени приятели и почитатели на великия ни сънародник излезе постановление в което се казва: Държавният съвет на Народна Република България на основание чл.93 т.24 от Конституцията

Постановява:

Удостоява със звание „Лауреат на Димитровска награда“ в областта на литературата и изкуството Борис Кирилов Христов - за принос в развитието на оперното изкуство.

София 17.юни 88 г.

В интервю на Румен Михайлов,кореспондент на БТВ в Рим, поместено в списание“Паралели“ от 20.7.88 година е отразено мнението и мислите на самия Борис Христов по повод това признание:

- Маестро, каква бе първата ви реакция като научихте,че сте удостоен с Димитровска награда?

-„ Поисках глътка българско вино,макар, че лекарите не гледат с добро око на това. Но в подобни моменти е хубаво човек да си чукне за здраве, за по-щастливи бъдни дни. Зарадвах се, а заедно с мен и всичките ми близки, още повече че ме е обхванала мъката по моите първи възпитаници в Академията.“

- А какво си помислихте?

-„ Откровено да си призная,в началото нищо. Само бях много доволен.После,когато излязох да се поразходя в градината си дадох сметка, че наградата е и признание за моето творчество, но преди всичко за голямата ми любов за България. Аз винаги мисля за Отечеството, никога не съм му изневерявал, и съм се стремял да му бъда полезен със силите и таланта си. Жалко само, че ги няма около мен тези, с които вървах през годините, които ми помагаша и в България и тук, в Италия. За да получа най-високата награда на родината,те също имат заслуга. Тя е признание и за тях“.

- Ще ви видим ли скоро в България?

-„ Много ми се иска да се върна сега и за малко у дома. Но лекарите не ми дават да пътувам със самолет. А влак ще ми е трудно. Вече съм напълно здрав, макар че Франка,съпругата ми трепери непрекъснато над мен. Надявам се, че през следващите месеци лекарите ще променят мнението си и тогава...“

- Маестро, с какво се занимавате сега?

-„ Почивам,чета,слушам музика и чакам с нетърпение септември, когато в Академията ще дойдат новите специалисти. Имах възможност да видя и чуя техни изпълнения на запис. Да си призная,не съм много очарован,но това ме и радва, защото ще имам истинска работа. Хубавото е, че кандидатите са много и имам богат избор.“

Благодаря Ви и Ви желая здраве и радостно лято.

Благодаря и аз. Искам чрез вас да благодаря на всички онези сънародници, които ме предложиха за Димитровска награда,на онези, които ме поздравиха. Желая им от сърце щастие и дълголетие.“

И нашата радост беше голяма,защото знаехме от какво решаващо значение за възстановяващия се от тежкото,коварно заболяване Борис Христов, е тази голяма, макар и позакъсняла награда.

В писмо от 18.6.88 година отправихме и нашите поздравления:

Скъпи наш,бате Борко!

С препълнени с радост и любов към теб сърца ти честитим голямата награда! Едва ли до сега е имало по достоен носител на това отличие. И едва ли

след теб е уместно да се дава някому, особено в областта на оперното изкуство. Никога до сега, буквално целия български народ, не е вземал участие в обсъждане предложенията на тази награда и с толкова гореща любов не е гласувал за нечия кандидатура, както за великия Борис Христов! И няма друг, който да се радва повече от нас, че именно по такъв начин - „ по народна воля“ ти е присъдена тя. Прегръщаме те силно и те целуваме по братски! Чакаме те отново у нас!

Твои Нино, Нася и Борис

P.S. На уважаемата госпожа Франка - нашите най-искрени, най-добри пожелания!

И ТОВА ЛЯТО ПРЕМИНА. Не настоявах много с писмата си да научавам новини от бате Борко. Знаех, предполагах в какво настроение, в какво тягосно усещане преминават дните му. Макар и „прескочил“ най-лошото той, както цитирах госпожа Франка - „не е бил вече същият“. Човекът, който според думите му: „Усещам сила - камък да стисна вода ще пусне“ - да не може да командва тялото си така, както повелява духът му!

Дори и за нас беше трудно да намерим най-верния тон на общуване с него - хем да му придадем нашата съпричастност, нашето най-искрено пожелание за бързо подобряване на здравето му и самочувствието му - хем това да не прозвучи, като съжаление към него. Опитвах се писмата ми да „звучат“ непринудено. И пряко да не засягам болезнената тема. Бях благодарен, когато имаше новини, нещо по-значително, за което да му пиша. И слава Богу - такива „новини се появиха“. Беше оповестено за предстоящата премиера /най-после/ на филма в три части:

„ Мигове от живота и сцената „,

„ Песента е целият ми живот“

„ Срещи в България“

Филма на студия „Екран“. Сценарист и режисьор Людмил Трифонов.

Г.

Скъпи, свидний ми бате Борко!

Отдавна се каня да ти пиша, но все чаках повод. Сега поводът е на лице - не само за писмо, а цял „ферман“. България за втори път през тази година е настроена на вълна Борис Христов. Цялата културна общественост очаква премиерата на филма за Борис Христов, която ще се състои на 16 т.м. в Народния Дворец на културата. Като казвам „цялата културна общественост“ ни най-малко не преувеличавам, защото след София премиери ще има и в по-големите градове, и един от първите надявам се да е Стара Загора.

От бате Любчо след всеки ваш телефонен разговор научавам по нещо. Още по-щастлив ще съм, ако получа лично от тебе „хабер“.

Желаем ти здраве и добро разположение на духа, на теб и на човека, който е неотстъпно до теб - на многоуважаемата госпожа Франка!

Прегръщаме ви горещо

Ваши Нино и Нася

Очакванията на българската публика на видят този пръв за сега, голям документален филм за легендарния артист и човек бяха основателни. Позволявам си да цитирам някои от тях, както и тези преди, събирани с години от мен материали. ПЪРВО - защото високо ценя усилията на техните автори да оставят в

писмен вид своите мисли, чувства, своите оценки за човека, когото както и аз, ценят и обожават. И ВТОРО - да те улесня и те направя съпричастен и теб, драги читателю, като ти предложи „на куп“ почти всичко, което е казано официално за Борис Христов у нас и което, надявам се да задоволи твоя интерес. Пък и да те подтикне и ти, по свой начин да откриеш „твоят“ Борис Христов! Ето следващия отзив, преливащ от сърдечност, добронамереност и топлина с автор музиковедката Лада Брашованова, поместен във вестник Радиотелевизионен преглед брой 1 30.12.88 г.

„Филм за Борис Христов!“ Тези четири думи преминаха с шеметна бързина през декемврийска София. И само след часове билетите и за двете прожекции в зала едно на НДК бяха продадени. Този факт показателен в много отношения. Не предварителна реклама, не шумна агитация, нито пък ловки интервюта за възвеличаване на „звезда“. От всичко това, необикновения българин с тъй обикновеното име Борис Христов нямаше нужда. Достатъчно беше само четирите думи, които предизвикаха у хиляди - и млади, и възрастни софиянци неописуем, с нищо несравним възторг. Повтори се в по големи мащаби картината от октомври 1976 година - тогава бяхме малцина щастливците, които не само видяхме и чухме, но и преживяхме явлението Борис Христов в Свети „Александър Невски“, където той правеше записи за грамофонни плочи с български и руски литургични песни. Десетки хиляди са българите, които са изживявали възвишени часове на естетическа наслада благодарение на неговите грамофонни плочи. И напълно естествено бе, че те жадуваха да го видят и чуят, при това и на световни оперни сцени. За съжаление, обаче, не „на живо“. И все пак щастливци бяхме всички, които на 16 и 18 декември с притаен дъх гледахме филма за Борис Христов. Напуснахме залата не само с мъчителни въпроси: Защо не го чухме в България „на живо“ или „Защо чак сега се пуска този сниман преди години филм, но и със светлата радост, че в течение на около три часа сякаш действително бяхме с този наш не достигнат певец и артист и че той бе с нас и пък за нас! Само това е вече достатъчно да сме неизказано благодарни на него, а и на целия екип, осъществил този филм. Зрителят получава доста пълна картина, за блестящата световна кариера на някогашният студент по право в Софийския университет. Най-силно въздействащи са несъмнено онези моменти от филма, в които Борис Христов ни очарова с несравнимия вокален и артистичен талант, изпълнявайки арии из опери на Мусоргски, Верди и прочие. Особено възнуващи са онези кадри, заснети в „Свети Александър Невски“ по време на репетициите и записите на литургична музика. С какво велико спокойствие, и интензивно творческо горене, с каква непринуденост и строга взискателност и самокритичност репетираше той. От тези репетиции, отразени във филма, както и кадрите в неговия дом, със знаменити диригенти, колеги, гости, зрителите получават представа и за човека Борис Христов. В редица моменти той стои пред нас на екрана не като психологически сложния Борис Годунов или Крал Филип а като топлия и сърдечен духовит и отзивчив българин, чужд на завистта, снобизма, на парвенющината и злобата.

А наблюдателят на някогашната телевизионна рубрика „Седем дни“ Георги Цанков допълва:

„ Събитието на седмичната програма, лесно можем да определим ако се вслушаме в разговорите по улиците, компании в културните среди. Колко хубаво е, че видяхме филмите за Борис Христов почти веднага след тържествената им премиера в Народния Дворец на културата. Създателите на поредицата за „Баса на басите“ не са търсели смайващи ефекти, но честно са изпълнили мисията си - да предоставят на нас и на потомците кино документ за живота и делото на необикновената личност“.

/в. „Народна култура“ 221,89 г/

След всичко казано до тук от хората, имали възможността да се насладят в три поредни предавания на телевизията - 11 януари 89 година на „Мигове от живота и сцената“ от 20.35 часа и същата вечер от 21.30 часа на „Песента е целият ми живот“. И на 18 януари от 20.35 часа - „Среци в България“, вече можех да изпратя поредното писмо.

Г.

Скъпи бате Борко,

На двама ви с госпожа Франка още веднъж още веднъж Честита Нова Година! Желаем ви много здраве, спокойствие и дълголетие!

През тези дни, цяла културна България живее с не изгладимото впечатление, удоволствие и неизмерна радост от срещите си с теб чрез филма!

Без да имам кой знае какви заслуги, хората отправят възторжените си похвали, топлотата и сърдечните си поздрави към мен с молба аз да ти ги предам. Така че, заедно с нашите поздрави, приеми и тези на твоите почитатели.

При нас, засега нищо особено. Надяваме се тази година да бъде по-добра и цялата и доброта и здраве да бъде с Вас!

Прегръщаме ви сърдечно.

Ваши Нино и Нася

През тази година Борис Христов навърши 75 години. Една годишнина, която пораздвижи духовете и „по горните етажи на държавата“. След доброто начало с представянето на документалния филм за великия българин интересът към него продължи. Често се появяваха интервюта с него по вестниците. По радиото, не толкова често, излъчваха негови изпълнения с подходящ съпровождащ коментар. Аз се радвах защото тези материали, този интерес стигаше и до него. А в неговото положение това беше повече от оздравително - то възвръщаше вярата му, че направеното от Борис Христов за България е намерило благодатна почва, в която не престава да „покълнва“ човешината и признанието.

Под заглавие „Сценична магия“ големият диригент Асен Найденов отново споделяше свои спомени за съвместната му работа с Борис Христов по време на гастролите на Софийската опера в Неапол. Свои наблюдения и мисли за творческия процес, за работата на Борис Христов по тълкуването и изграждането на образа на Борис Годунов и възторга и възхитата от неговото трудолюбие, равно на неговия гениален талант.

- „Борис Христов никога не репетира формално и повърхностно - с „задънен и половин глас“, както често правят много певци, без да съобразяват, че това е вредно за гласа. Той репетира и работи винаги неизменно с максимална всеотдайност, все едно че се намира на сцената по време на спектакъл... И винаги

постига блестящи резултати. Днес се чувствам особено щастлив да отбележа 75-тия рожден ден на уважавания и високо ценен певец и артист Борис Христов“.

/в. “Народна култура“ 19.5.89 г/

В интервю с Борис Христов под надслов: „ Не живея чрез спомени“

Елена Драгостинова отбелязва:

„ Макар че му липсват короната и жезъла, сега е пищен с безрезервната сърдечност и великодушие. С жизнеността на човек, който явно не желае само изолация в спомени за звездни мигове и слава, а продължава да бъде артист“ в действие“. Сцената за него днес е педагогическата му работа, може би като стремеж за продължението на действието чрез онези, които го следват.

„ Разбира се, живея и с миналото. Не ме напускат мислите за спектаклите. Непрестанно се връщам към тях. Защото това са моменти, които не се забравят. Ето сега, като ми разказвате, че 90-годишният маестро Асен Найденов е взел перото за да отбележи моят юбилей естествено е да съпреживявам дните на сътрудничеството си с него - леко, сговорно, с чудесни резултати!“ Известна е Вашата безкомпромисност към партньорите ви на сцената. Какви са изискванията Ви днес към онези, които се учат от Вас на певческо и актьорско майсторство?

- „ Повечето от младите оперни изпълнители, които идват тук, притежават прекрасни качества - и певчески и артистични, и човешки. Но най-разкошното им предимство е младостта. Имаш ли я - като че всичко се постига с по-голяма лекота. Природната дарба е първото условие, за да тръгнем към избраната цел - усъвършенстването! Но работата върху звука, върху вокалната техника и изграждането на образи често заема цял един живот. Изисква себеотдаване и труд. Странно е но тъкмо в това постоянство се състои разнообразието в изкуството и красотата на нашата професия. „

- „ Срещате ли се с млади изпълнители, които са сбъркали професията си?

- „ Както ви споменах, тук работя с много даровити момчета и момичета. Разбира се, природата не може на всички по равно да даде. Но нека поне сега, в началото на оформянето им като артисти, да отворим вратата по-широко. „ Преди няколко месеца, чрез филма - портрет за вас българската публика успя най-после добре познатия от фонозаписите бас да свърже с визуалната представа за актьорското ви присъствие на сцената. Но кинокадрите са все пак илюзия за реалност. Кино салонът не е оперна зала, нито пък телевизионния екран сцена. Какво печелят и какво губят от това посветилият се на „живото“ изкуство артист и почитателите му?

- „ Отнема се много. Но и се дава не малко. Това са плюсове и минуси, чиято взаимозависимост е неизбежна. Филмът, когато е функция на друго живо изкуство, каквато е операта, е нещо много красиво, ако се прави по възможно най-естествения начин. В обратния случай се стига до пресъздаване вместо до отражение. Това, колкото и примамливо да е , усложнява съприкосновението между артист и публика. Необходими са не погрешни а реални впечатления и внушения. „ Подозирам, че сте песимист по отношение на възможностите на телевизията за популяризиране на музикалните ценности на неизкушената публика?

Телевизията е един от видовете на изкуството. Но засега, като че ли тя самата не знае това. Сигурно необходимо и е да набере скорост, да напредне и помъдрее, за да осъзнае силата си. От нея се изисква да съумее да показва условността и да постигне онази степен на въздействие, позната ни от киното. И от изкуството, представено на сцената.

Има ли нещо, което да ви тревожи за бъдещето на операта?

Какво, например?

Да речем, широките амплитуди между традиционализъм и експеримент, между периоди на кризи и взривове на интерес към този жанр?

Криза ли! Не е верно, публика и препълнени зали винаги е имало. За кризи по отношение на това изкуство не може да се говори.

Но у нас често се говори.

Вижте, операта е цялостно изкуство, в него не бива да се допускат празнини. Това е една верига от взаимозависими елементи, в която всичко трябва да бъде на мястото си. Отсъства ли един от тях и публиката започва да изчезва.

Това по отношение на публиката. А по отношение на съвременното творчество?

Не искам да обобщавам, изключение за положителен пример винаги ще се намерят.

Но като цяло днешната оперна литература страда от бедност на идеи. Като че ли липсва вглъбяването, остава амбицията да се докаже оригиналност на всяка цена.

Отричате ли правото на експеримент?

Експеримент - това значи опитност...

Искате да кажете: опит.

Опитност! Само творец, който е опитен в работата си, добре я познава и владее принципите ѝ, би имал правото да наруши установените закони и да отиде към изпробване в сферата на непознатото и нетрадиционното. Тук много приказки не трябва - новото или се приема или се отхвърля. Но нищо не бива да се пренебрегва.

Като казахте в началото, че често се връщате към преживяното на сцената, искаше ми се да ви попитам - чувствате ли се в момента в някаква роля? Макар и без театралния костюм?

Сега, в момента! Не-е-е! В момента съм свободен. Не описуемо е чувството човек да се наслаждава на отдих, да прави нещо без програма. Но това усещане и наслаждение идва благодарение на сравнението, на непрестанното редуване, на зареждането с енергия, а след това на отдаването ѝ на нещо полезно.

Вие как си почивате?

- Ами как! Като всички хора. Сега като разговаряме с Вас, съчетавме и едното и другото.

Ще ви видим ли скоро в България?

Е, това е въпрос на бъдеще. Благодарен съм на всички, които не са ме забравили, които ме очакват

/ 9 май 1989 г в. "Народна култура" /

Предадох цялото интервю на госпожа Елена Драгостинова, защото казаното от Борис Христов и в този разговор е достойно за интереса и научните търсения на бъдещите негови изследователи и тълкуватели.

За честването 75-годишния юбилей на Борис Христов се появиха и кореспонденции от Италия и от други места. В дописка на Серджо Пардера във вестник „Народна култура“ от 16 юни 89 година се казва:

„Почит към Борис Христов“ - на 30 май тази година в залата на италианската асоциация на спектакъла се състоя тържествена вечер, посветена на 75-годишния юбилей на световноизвестния български бас Борис Христов. Честването бе организирано от Италианския център за спектакли съвместно с Българската телевизия и Българската Академия за изкуство и култура в Рим. На вълнуващото тържество присъстваха представители на италианската култура и изкуство на театъра, киното и телевизията, любители на оперното изкуство, българи живеещи в Рим и множество журналисти и критици. С голям интерес бе посрещнат биографично-музикално телевизионния филм: „Борис Христов - мигове от живота и сцената“ на Людмил Трифонов, който е режисьор и сценарист на филма. Актьорът Гуидо де Салви прочете откъси от „Фауст“ и „Борис Годунов“ а музикалният критик Маурицио Модуньо подчерта универсалната стойност на изкуството на Борис Христов. Председателят на Центъра за спектакли Серджо Тразати и Директорът Анджело Либертини говориха за големия принос на прославения български певец за световната култура. Заместник председателя на Комитета за телевизия и радио Александър Йосифов прочете приветствие до Борис Христов от името на Комитета. Режисьорът Людмил Трифонов каза: „С този филм исках да отдам почит на големия българин, тясно свързан с Италия, на прочутия певец, чието дело принадлежи на целия свят, на учителя на толкова певци“.

След това взе думата посланикът Райко Николов, който заяви: „България, земя на древните траки е горда, че даде на Италия и света Борис Христов, който посвети целия си живот на изкуството и музиката и стана авторитетен посредник на приятелството между нашите две страни. Тържеството завърши с продължителни аплодисменти, адресирани към големия български певец, който прие дълбоко развълнуван овациите и към режисьора Трифонов, чиито творчески принос в осъществяването на филма бе високо оценен от римската публика и критика“.

Вестник „Работническо дело“ от 20.6.89 година съобщава че:

„Държавния съвет на Народна Република България е издал указ с който награждава именития певец Борис Христов с орден „13 века България“ за цялостната му музикална, артистична и педагогическа дейност допринесла за популяризирането на българското певческо изкуство в света и за неговото щедро дарителско дело.“ БТА

С удоволствие отделих „с предимство“ тези публикации, за юбилея на Борис Христов преди да му честитя и аз с писмо от 10.5.89 година.

Скъпи бате Борко!

С препълнено от братска обич сърце ти честитя Рождения ден и те поздравявам с юбилейната годишнина!

Огромна радост и щастие би било за мен лично да ти поднеса най-добрите, най-сърдечните си благопожелания. Но тъй като това е невъзможно, то с писмото си изпращаме пожеланията си за много години живот и здраве и много поводи за радост и добро настроение!

Така са се стекли обстоятелствата, че сме далече един от друг географски, но духовно, емоционално ние сме били и ще бъдем до теб - с нашите сърца, с нашата обич и ненакърнимата си всеотдайност!

Прегръщаме те и те целуваме горещо!

Твои Нино и Нася

От името на операта в Стара Загора също беше изпратено приветствие, подписано от Димитър Димитров - главен художествен ръководител и директор:
Уважаеми Маестро!

Щастлив съм, от името на Народна опера - Стара Загора и от мое лично име най-сърдечно да ви поздравя с вашия 75 годишен юбилей и удостояването ви със „Златна лира“ на Съюза на музикалните дейци в България. С удоволствие и радост си спомняме за краткото Ви гостуване в града ни. С надежда очакваме още такива вълнуващи срещи!

Желаем Ви дълги години здраве и бодрост! На Многая лета!

С уважение:

Димитър Димитров

В средата на есента - на 25.10.89 година след закономерно лятно затишие изпратих това писмо:

Скъпи бате Борко!

Бих искал да вярвам че писмото ще те намери в отлично здраве и бодрост! След лятото, когато човек е прекарал добре почивката, това е съвсем естествено. Но още повече бих повярвал на едно твое, макар и съвсем кратичко писмо. Аз знам, че досега не ти е било възможно да пишеш за „щяло и нещяло“. От бате Любчо научавам с радост всяка новина от теб и за теб. А ако Господ чува благопожеланията ни към теб - моите и на този голям човек и безпределно верен приятел Любен Живок, никога не ще се почувстваш нито сам нито болен. Преди повече от месец получих писмо от Владимир Панкратов от Ленинград. Решил е да опита късмета си в чужбина. Помоли ме да му дам адреса ти, с надежда да се свърже с теб, да ти попее и да получи твоята благословия. Дадох му го „единствено на него“ като вярвам, че не ще ме упрекнеш за това. Той наистина има отлични качества - и глас, и фигура, и темперамент! Такива са впечатленията ми от преди 7-8 години. Ако е запазил и развил това, което от Бога му е дадено - помогни му! При нас, в национален мащаб нещата не са много добре. Но си казваме: „Здраве да е“!

Здраве - голямо, осезателно, истинско пожелавам на теб и госпожа Франка! И дано имаме щастие отново да ви посрещнем у нас!

Прегръщам и двама ви!

Ваш Нино

P.S. Заедно с Нася и Борис прегръдката ни става тройно по топла и по силна!

ПРЕЗ НОЕМВРИ бате Любчо отново бе щастлив да посети Италия и с известна тревога, в какво състояние ще намери скъпият ни приятел. Пътуването му беше уредено и подпомогнато от Комитета за култура със задача, да продължи уреждането на някои юридически въпроси относно дарението на Борис и Франка Христови, относно статута на Академия и прочие. Но от всичко най-важно беше - да

види и донесе вести направо „от извора“! Радостта и за двамата е била безмерна. И което е важно-усещането на бате Любчо/разказано ми след завръщането му/ било, че бате Борко е преодолял до голяма степен заболяването си „физически“ и в пълна степен - „духовно“! Бил е в добро разположение на духа. Бликащ от сладкодумство, хумор и ...мъдра преценка на действителността. Говорили са много за много неща в родна България, за много приятели - „от тукашното „ и „отвъдното“. Двата са „измайсторили“ едно много скъпо за мен писмо диктувано от бате Борко, писано от бате Любчо:

Рим 28.11.89 г.

Мили Нино,

Писмото от 25.10 т.г ме зарадва. Пожеланията и молитвите Бог да ми дари здраве и дълъг живот пробудиха у мен надежда за още по-добри дни. Не ти писах до сега по известни на теб причини. За сега използвам помощта на гостуващия ми Любен за да ти се обадя. Когато почна да пиша саморъчна ще ти изпратя писмо, в което ще отговоря на повтигнатите от теб въпроси.

Целувки на Насето, теб и порастналия вече
Борко

Целувки Борис

Това: „целувки Борис“, което ще бъде щастлив да получи още няколко пъти е изключително ценно за мен. Това „разкривено“ изписване е струвало на бате Борко неимоверно усилие и старание или, както казва бате Любчо: - „Майстори го половин час“!

Лаская се от мисълта, обляхнат от радостта, че само голям приятел към приятел може да направи такъв жест и с толкова усилие.

Скъпи бате Борко,

Преди десетина дена получих писмото, сътворено от двама ви най-свидни на сърцето ми приятели! Благодаря! Отдавна нашите приятелски взаимоотношения са преминали в най-топли, братски взаимоотношения. И основа за това винаги е била безкористността. Аз съм щастлив и благодарение и на вас съм съхранил това, което ми е дадено от моите мъдри родители и което е представлявала истинския българин в най-добра светлина. Моите постъпки - съзнателно или не - винаги са се пресичали в невидимата призма на евентуални ваши действия и постъпки при дадени условия. За това, ако може да се съберат в едно благопожеланията ми към Вас за здраве и дълголетие, те биха Ви стигнали за хиляда години!

Прегръщам те!

Твой Нино

В края на 1989 година и началото на 1990 год. Нещата у нас се „поразбъркаха сериозно“. В целия соц. лагерь врише и кипеше. Работа на политолози, социолози, историци да оценяват и преоценяват случилото се тогава. Чувствата, мислите на хората бяха смесени - от тревога до надежда. Всички се надявахме на по-добро. Тревогата и на бате Борко за неговата скъпа родина беше голяма и основателна. Надеждите му, молитвите му: - „Само дано Бог даде

благоразумие и мъдрост на вница,та да не се стигне до деяние като у съседите на север“! - беше обсебила мислите му.

Наближаваше рождения му ден, за който по традиция, му изпращах поздрав от името на цялото ни семейство. Сега той се нуждаеше повече от всякога от приятелско внимание и подкрепа.Колкото и оптимистични да бяха писмата ми, тревогата ми за здравето му не ни напускаше. Както и надеждата, че все пак“чудеса“ стават и едно от тях дано се случи на него!

90 г.

Свидний ми,бате Борко!

Надявам се, писмото ми да пристигне за рождения ти ден и затова от сега ти го честитим от сърце и душа!

Сега, когато по света, а още повече - у нас „ври и кипи“,когато се сгромолясват вяра и идеали,когато се поогледаш констатираш с драматизъм пропуснатите възможности; за бедите, които донесе на родината ни една система,едно общество създадено и ръководено от корумпирани и неуки хора. Общество,в което моралните щети са несравнимо по-големи от материалните; единственото,което дава опора на човека да подреди, да укрепи това, което останало непокътнато в душата му,в сърцето,в живота му без съмнение е приятелството - безкористно,чисто, неподвластно на външни влияния и интереси. Това е мисълта да знаеш, че имаш човек /човеци/ за които си готов всичко да дадеш,да твориш добрини! С годините, приятелите може би,остават по малко, но затова пък са истински и завинаги. Аз съм щастлив,че имам твоето приятелство,приятелството на бате Любчо! То ми вдъхва вяра и сили по леко и с достойнство да се държа на мястото си,което съм извоювал с труд и честни средства. И понеже стана дума за бате Любчо,то абсолютно сигурно е, че и неговото приятелство и преданост към теб са пословични,безгранични! Затова,може би и той има нужда да се поразговори с теб,да почувства духовната ти подкрепа. Ако не те затруднява това, обаждай му се по телефона,макар и за минутка. Това ще го направи щастлив.

Ние тук с Нася се стараем да запазим“равновесие“ в тези бурни времена.Здрави сме. Борис се учи отлично.Всички се надяваме обществото ни страната ни да се насочи по“правия път“!Бог да е с нас!

Още веднъж с Нася и Борис ти честитим рождения ден. Прегръщаме и двама ви и ви целуваме по братски.

Твой Нино

А ето и краткия,но драгоценен отговор на бате Борко. Драгоценен,защото отдолу пак стои малко „разкривения“ но направен с много старание и обич подпис:Борис

Драги Нино,

Много ти благодаря за поздравите по случай рождения ми ден. Много здраве на Нася и Борис.

Борис

г. Рим

По случай рождения ден на Борис Христов по първа програма на Телевизията беше излъчено предаването „Щрихи към портрета на Борис Христов“ с водещ проф.Атанас Божков. Разговора беше между Борис Христов,Асен Найденов и Божков на вечната тема:-За изкуството въобще и в частност -за

изкуството на оперния артист. С примери от необхватното, несравнимото изкуство на Борис Христов.

С национална значимост беше и честването в Националната опера в София, което беше отразено във в. "Демокрация" от 21.5.90 г. под заглавие:

„Честит рожден ден на златния български бас.

Отдавна салонът на Софийската народна опера не бе така пълен с елегантни и излъчващи интелигентност хора, като снощи. Концертът посветен на рождение ден на златния български бас Борис Христов, бе под патронажа на президента на Република България и организиран от Международната фондация "Св.Св.Кирил и Методий", Народната опера и Българската телевизия. Вечерта бе открита от проф.Атанас Божков, който каза:че "днешния празник е не само празник на нашата национална гордост,но и празник на българския творчески дух!Президентството награждава Борис Христов с орден "Стара планина"-Първа степен,а „ние му поднасяме свежите цветя на българското национално признание“.

Журналистите от в. "Демокрация" с обич се присъединяват към топлите пожелание на проф.Божков.

СЪБИТИЯТА,ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ В СТРАНАТА се развиваха във все по-сгъстени „тонове“ и напрегнат ритъм. Улавях се в парадоксалното положение да не знам кой на кого трябва да се оплаква, кой на кого трябва да помага - аз на Борис Христов или той на Нино Луканов!В етапа на развитие на нашето общество, на държавата ни и най здравия в „морално и физическо отношение“ имаше нужда от отваряне клапаните на напрежение. Дали е точно намерен "обекта" и „момента“ - не се наемам да твърдя или да споря за това.Но в писмото ми от 9.10.90 година пиша така:

Свидний ми бате Борко!

Няколко пъти започвах писмото си,но все не намирах верния "тон". Гамите бяха все минорни! И макар да съм оптимист по характер в нашето сегашно разтроено общество човек би бил глупав фантазьор,ако не види нещата в истинската им светлина и до голяма степен - уродлива реалност. Когато цял един народ е доведен до положението на "четириногите" - „светлите бъднини“ за този народ са доста необозримо бъдеще. И ако в материално отношение все пак може да има надежда за изход - в духовността, в културата, в изкуството нещата никак не са успокоителни. Загубата на тези качества и добродетели трудно се възвръщат.Впрочем,да оставим тези мисли настрана. Молим се само да е живот и здраве. Макар че „Господ помага ала в кошара не вкарва...“ трябва да запретнем ръкави и да се опитаме сами да си помогнем.

Желаем на теб и на госпожа Франка много здраве и дълъг живот.

Прегръщаме Ви най-сърдечно!

Ваши Нино,Нася и Борис

В този тон са и други мои писма през тези една,две години.Защото средата,времето, в което живее човек не може да си стои в изолация и да не понася несгодите като всички около него. И тези трудни условия, пораждащи

неподозирани не само политически, икономически, социални но най-вече човешки взаимоотношения се проявяват в негативен план. Да се чуди човек от къде се взе толкова злост, толкова настървеност между хората! Но, слава богу, благодарение на наследени добродетели, на възпитание ли, на добри и поучителни примери ли от други времена в бурната многовековна история на България, не по леки от сегашните успяваме в къщи, а и мнозина наши приятели, познати да запазим помислите си, действията си, отношенията по между ни които ни дават правото да се наречем човеци, които укрепват вярата ни за нещо по-добро! Една ярка светлина сред сивотата наоколо си остана приятелството ми с Борис Христов. За съжаление, по разбираеми причини, връзката ни през последните две, три години беше повече „еднопосочно“. Аз трябваше да я поддържам, защото той имаше нужда от моята скромна подкрепа. Имаше нужда да знае, че мнозина са хората - негови приятели и почитатели, които се интересуват от него и му желаят добро здраве и сили, той да преодолее пък своите несгоди.

Не пропуснах и тази година да му честитя рождения ден. Да му кажа няколко наивни може би, но сърдечни думи. Да му припомня спомени от преди няколко години, които се надявах да внесат повече светлина и в неговата душа. Защото, макар великан на сцената, недостижим в помисли и действия той си беше и си остана човек - и нищо човешко не му беше чуждо! Но надеждата ми, че през лятото нещата ще се по-уталожат, ще тръгнат по по-добра посока и ще мога да променя в по-оптимистична „тоналност“ характера на писмата ми до бате Борко, не се получи. В писмо от 3.12.91 година между другото, но и по важност пиша:

Свидний ми бате Борко!

Много пъти се захващах да ти пиша, но все отлагах „за по-нататък“ по причини за които ще стане дума по-долу.

В Стара Загора се случи беда, която за дълго ще се отразява неблагоприятно на сценичните изкуства - театър, опера, балет.

На 4 срещу 5 октомври, в навечерието на Деня на Стара Загора изгоря сградата на операта!!! Как е станало, кой е извършил това пъклено дело е неизвестно за сега/а може би - завинаги?/ Но от това което ти видя - зала, сцена, фоайе - нищо не остана! Казвам ти тези неприятни неща, тъй като те бяха и най-важната причина да не ти пиша толкова време. Два месеца минаха от тогава и все немога да приема станалото за действителност. Но, уви! Така е !

През цялото време до днешния ден, когато пиша тези редове в къщи сме си мислили за теб. Ако Бог чуе нашите молитви то всичката божия благодат и най-добрите пожелания ще стигнат на двама ви за още сто години.

Прегръщаме ви топло

Ваши Нино, Нася и Борис

За съжаление, Бог не беше твърде благосклонен да чуе и изпълни нашните молитви. В една картичка от 31.1.92 година госпожа Франка ми пише:

Скъпи Нино,

Благодаря за пожеланията, които предавам и на теб и а твоето себейство, а също и от името на моя съпруг. Борис е много болен. Две операции, от които много се измъчи и възстановяването му е много бавно и трудно. Много съм тъжна и

заради изоставянето на Академията. Жертвата, която направихме - да дадем на България нашата хубава къща е била безсмислена.
На всички ви в къщи сърдечна прегръдка от Борис и Франка Христов.

Какви изпитания и поднесе живота и какви тепърва предстояха да понесе тази велика жена, този достоен човек!

Многоуважаема, скъпа госпожо Франка!

Обръщам се към Вас за да изразя моята и на семейството ми благодарност за топлите ви думи и да споделя с вас най-дълбоката ни тревога за здравето на бате Борко! Аз знаех за операциите, но недопусках, не исках да допусна че всичко е толкова тревожно. Ние се безпокоим и за вас, най-близкия, най-верния човек на скъпият ни бате Борко. Затова, че трябва да понесете цялата тежест и цялата отговорност за неговото възстановяване. Повярвайте ми, скъпа госпожо Франка, че ако имах възможност, ако бях по-близо до Рим щях да бъда непрекъснато във ваша помощ. За съжаление, разстоянието в километри е голямо, но душевната ни близост е истинска и безкористна. Ако това може поне мъничко морално да ви подкрепи - ще бъда щастлив!
Тревожа се и за заветната мечта на бате Борко - Академията! Всичко имаше смисъл, ако обучението на певците ставаше под негово ръководство. Незнам, кой и какви разговори води с вас за бъдещето на Академията. Но аз вярвам, че вие ще вземете най-правилното, най-верното решение.
И ако сега имам някакво пожелание, то е да ви даде Бог здраве, сили и търпение, а на бате Борко - по-скорошно изцеление!

Целувам ви ръка!

Прегръщам и двама ви топло, по братски!

Ваш Нино Луканов

P.S. Тези ми пожелания подкрепят и моите Нася и Борис.

И НОВАТА ВЛАСТ, заета с решаване с изключително тежки проблеми на държавата не и беше до такива „дребни проблеми“ като съдбата на културата- и Академията на Борис Христов, в частност. Когато беше поставен сериозно въпросът за пренасяне от Италия на много от нещата, дарени на България от Борис и Франка Христови като: най-хубавите ми сценични костюми от коронните му роли, картините и иконите от неговата колекция, музикалната му библиотека, наброяваща хиляди томове извънредно редки, ценни книги и музикални текстове... тогавашното Министерство на културата и „пръста си не помръдна“, защото не знаели за такова дарение, а още по-малко за неговата изключителна художествена и историческа стойност?! Затова пък музеят на „Ковън Гардън, Ватиканския музей знаеха, приеха и съхраниха за вечни времена реликви, които ние сегашните и бъдните поколения на България, ще можем да виждаме в най-добрия случай, на диапозитиви!

Дейността в Академията замря. Факт който будеше сериозната тревога на госпожа Франка и отчаянието на бате Борко. В една дописка, публикувана във вестник "Демокрация" от 17.10.92 година се казва:

„Академията по изкуства, която Борис Христов основа в Рим, не успя да избегне съдбата на много други благородни начинания. В същото време, няколко млади наши таланти вече 6-7 месеца чакат виза от италианското посолство, за да заминат на специализация в Вечния град. „

В писмото от 15.12.92 година аз продължавах да споделям мнението си, да разисквам темата с бате Борко и госпожа Франка:

Свидний ми бате Борко!

Скъпа госпожо Франка!

Не мога да си обясня, как се случи така, че измина толкова време без да ви напиша писмо, без да получа каквато и да е била вест от вас!

Не отдавна прочетох в един един вестник, че госпожа Франка е изразила общото ви мнение да си върнете вилата, пригодена за Академия за изкуство и култура поради опасения, че там може да се вършат не много пристойни деяния, като „пране на червени пари“ и тем подобни. Аз не бих желал да коментирам тези ваши опасения. Приемам ги, че по скоро това е мнение на автора на дописката. Но кой знае, може пък тези предположения да са основателни?! От друга страна, сега у нас обстановката е така политизирана, че култура остава съвсем малко време, още по-малко - средства. А да не говорим за добро стопанисване на имущество, за което тя и представа няма. Ето защо, всичко трябва да се остане у тези, които са го градили, събирали с толкова любов, с толкова надежди и вяра, че то ще се използва само за добри дела, с най-добри намерения. Надявам се, да не е далече времето, когато нещата ще се „наместят“, когато ще дойдат умни и талантиливи люде - които ще приемат с благодарност дареното от вас и ще го предствоят на днешните и бъдни поколения за прослава и на вас, и на великото ви дело.

Но... да се настроим на „тема“ коледни и новогодишни празници, когато е по-добре човек да си мисли за хубави неща за близките и скъпи на сърцето му хора! От все сърце ви желаем бате Борко и госпожо Франка, много здраве, много вяра и надежда, че следващата година ще бъде по-добра и по-щастлива от старата.

Прегръщаме ви топло

Ваши Нино, Нася и Борис

Свидний ми бате Борко!

Многоуважаема госпожо Франка!

На шега, на истина, пролетта дойде и аз с най-голямо удоволствие ви е честитя! Зимата специално в Стара Загора не беше много сериозна, но достатъчно продължителна за да можем да кажем: „Добре дошла пролет“!

Искрено се надявам и при вас зимата да е преминала по-леко и че здрави и с надежда за по-добро ще се „хванем за копривата“.

На 3 март бате Борко „с топъл глас на мъдрец“ /така ми казаха приятели/ е поздравил българския народ с националния ни празник по радио „Христо Ботев“. За съжаления, никой от нас в къщи, него е чул. Но пък се зарадвахме много, че надеждите ни които изказах по-горе се оправдават.

Преди известно време бях в София. /това е причината да не чуя бате Борко/ Ходих у бате Любчови. Поприказвахме си доста. Наверно често сте „кихали“ защото разговорът ни се водеше все за вас и около вас. Много пожелание ви изпратихме за здраве и добри години напред. И когато си отидох се упрекнах, че самият него почти не говорихме. Тогава си спомних, че от видяното от мен с „периферното“ зрение е оставило леко тревожното впечатление, че и бате Любчо, като всички интелектуалци живее много скромно, да не кажа - бедно. Но това впечатление изплува в съзнанието ми после. Защото докато си говорихме, с леееше благородство и аристократизъм, които у него винаги е имало достатъчно. И си казах:

„Господи! Толкова ли сме грешни, та ни „даряваш“ все с такива управлиници - до сегашни и сегашни - та това, което е било и ще бъде гордост за нацията да бъде подлагано на такива несгоди и изпитания?! Но...господ едва ли ме е чул. Затова си оставаме с вярата, че ще дойде по-добро. Оставаме си с надеждата, че не ще дойде по-лошо! А когато човека има вяра в доброто, кагота има потребност да отправя любов и доброта към други хора - истински човеци, то и нему е добре! Затова още веднъж ви честитим пролетта и ви прегръщаме горещо.

Ваши Нино и Нася

И този му рожден ден не пропуснахме да го поздравим:

Свидний ни бате Борко,

Поздравяваме те с рождения ти ден! С преклонение и гореща обич ти изпращаме нашите благопожелания за добро здраве и отлично настроение. Бог е бил щедър към теб, като те е дарил с гениална дарба, развита до съвършенство от теб, от твоя титаничен характер и трудолюбие! Светът се е обогатил с непреходното ти велико изкуство. Бог ще бъде щедър и ще ти даде дълги години живот и здраве - за щастие на всички нас, безгранично обичащите те приятели.

Прегръщаме те горещо

Твои Нино и Нася

P.S. Най-сърдечни поздрави и благопожелания на скъпата ни госпожа Франка

ЗА СЪЖАЛЕНИЕ НЕ ТАКА ДОБРЕ СТОЯХА НЕЩАТА, както искрено и г орещо желаехме ние. Нито здравето на бате Борко се подобряваше видимо, нито нещата около Академията - другата голяма болка на Борис и Франка Христови имаше някаква добра перспектива. Във вестник „Демокрация“ от 20.5.93 г. одина под заглавие: „Дължим толкова много на Борис Христов“ авторът Лъчезар Тошев казва:

На 18 май царят на басите Борис Христов навърши 79 години. По стечение на редица обстоятелства българската публика не успя да го чуе у нас. Но той беше един от живите символи на България. На онази България, която комунистите си мислеха че са погребали окончателно, но която сега възкръсва. Тогава записите на Борис Христов чрез езика на музиката даваха това, което цензурата на режима забраняваше. Паметник на славянската култура са записите на църковно-славянски песнопения, направени от Борис Христов. В тях басът вложи целият си гений. Те се появиха в България още по времето когато се забраняваше на учениците да ходят

в църква по Великден. Точно тези записи показаха истинското лице на православната религия. Родолубецът на Борис Христов подари на България вилата си в Рим, където беше организирана Академия за изкуства. Имах възможност да посетя Академията преди няколко месеца, поканен на чаша тосканско вино от Маестрото и госпожа Франка де Ренсис. Тогава разбрах, че медалът има и друга страна. Бездушието на чиновниците-бюрократи и политиците помрачаваха светлото родолубиво дело на Борис Христов. Разбрах с огорчение, че българските музеи не са предявили интерес към предложените за съхранение костюми, с които бас номер 1 е триумфирал по сцените на всички континенти. Затова пък Британския музей не се е поколебал и е обогатил своята колекция с тези реликви. Някога Маестрото предложи на България родната си къща в София на улица "Цар Самуил" 43 за създаване на музей и школа за певци. Там трябваше да се пренесе уникалната библиотека и колекция от картини, притежавани от Борис Христов. Разбираемо е неприязненото чувство на комунистическите функционери към стипендианта на цар Борис трети, но нищо не може да оправдае сегашните управници. Всеки българин би трябвало да изпита чувство на срам, когато види че отново продължава лошата традиция да не ценим нашите велики хора приживе. Срамно чужденците да ценят нашите таланти повече от нас. Ние, българите дължим на Борис Христов много. И трябва да намерим достоен начин да изразим уважението си към него. Нека не си отиде от нас огорчен и оскърбен от безразличие!

УВИ! ДУМИТЕ И ПОЖЕЛАНИЯТА, ЦИТИРАНИ ПО ГОРЕ, ЗАКЪСНЯХА!

Отиде си Борис Христов! Огорчен! Не от родната публика и от хилядите негови най-искрени почитатели, за които той мислеше и твореше през целия си живот. Беше пренебрегнат, беше изоставен, беше правен опит не веднаж да бъде накърнено достойнството му, честолубието му, родолубието му от дебелоглави чиновници и недостойни хора. Те огорчиха и последните години от живота му, когато той, по здравословни причини не можеше да им даде заслужен отпор.

НА 28 ЮНИ 1993 ГОДИНА ДОЙДЕ ЗЛОКОБНАТА ВЕСТ:

Днес, в 9 часа в домът си в Рим, почина Борис Христов! Почина най-великия българин на 20-ти век. Най-великия, недостижимия от никого вече оперен певец и артист божествения бас Борис Христов!

Напусна ни нашия, обичният ни бате Борко! Не мога да кажа: "Бог да го прости"! - защото Той, Бог го направи равен на себе си тук, на земята! Не мога да кажа: „Вечна му памет“! - защото стореното от него в певческото изкуство, в световната култура тепърва ще се оценява. Защото Той става еталон за всички негови последователи в оперното изкуство "от нъйне и во веки веков"! Споменът у мен и семейството ми за него е като за жив, защото не можем да го приемем като отишъл си завинаги от нас. Защото „заканата му“ че следващият път, когато дойде в България ще „прескочи“ София и ще дойде у нас в Стара Загора оставаше в сила, макар и теоретично, след сполетялото го заболяване. Чухме се с бате Любчо Живков. Освен съболезнования, разменени през сълзи, повече нищо не можехме да си кажем.

На 29 юни заминах за София.

България очаква завръщането на своя син! Официална България, верна на максимата :“Умри,за да ми домилееш“ не пести суперлативи за мъртвия Борис Христов, а дума „не обелваше“ за живия Борис Христов, за великия Борис Христов, когато целия свят благоговееше пред гениалния, пред титаничния българин - гражданин на света Борис Христов!

Истинска България, тази, която не може да го види и чуе на своя сцена, България, чието име вървеше винаги пред ореолното име Борис Христов го очаква, за да му отдаде своята искрена,неподправена, майчина обич! Очаква го, за да го приеме завинаги в своята земна гръд там, където почиват неговите обичани и обичащи го родители и брат!

Беше съобщено, че утре 30 юни - сряда,със самолет на „Балкан“ ще бъдат докарани тленните му останки. Създадена е комисия по погребението с председател Президента Желев. Опелото ще се извърши в храм-паметника „Свети Александър Невски“.Той ще бъде първото светско лице, за когото ще се извърши траурна церемония в храма, предназначен за царе и патриарси.Едва ли ще има някога по достоен от него, за такава чест, па бил той цар или патриарх! С неговия саркофаг ще пристигне и госпожа Франка, придружена от племенницата й Чечилия Тито Гоби.

Първи юни- четвъртък.

В 9.00 часа бяха в храма. Техници от телевизията подготвят апаратурата си - цялата траурна церемония ще се предава „на живо“ от 12.00 часа. В 9.30 часа се срещнахме с бате Любчо. Огледахме кое как се правимакар че от нас нищо не зависеше.Към 10.30 часа започнаха да прииждат опечалени хора. Към 11.00 часа храмът беше препълнен! Хора от най-различни възрастни - млади и стари, интелектуалци и „обикновени“, с различни политически пристрастия,но обединени от желанието да отдадът искрена почит на паметта на най-великия представител на България пред света - Борис Христов!....Напрежението расте всяка минута. Започват да прииждат политици,държавници:Председателят на Народното събрание Александър Йорданов,премиера Беров, президента Желев, дипломати...Към 11.50 часа влезе и госпожа Франка и придружаващите я.В 12.00 часа беше внесен сакофага с останалото от Него!...Гробна тишина! Върховно емоционално напрежение! Запява катедралния хор. Започва траурната церемония.Опелото се извършва от патриарх Максим и целия свети Синод. И странно! В тази атмосфера на скръб и покруна изникват неканени, но не и не желани от къслечни и цялостни спомени от времето, когато само на няколко крачки от сегашното място, заобиколен от много хора, но в друго настроение, целият в плам и вдъхновение лееше божественият си глас! Той - Борис Христов! Пак имаше“гробна“ тишина,пак имаше върховно напрежение, но породено от необикновеното присъствие,от неподдаващото се на описание въздействие на неговот велико изкуство!

Към 13.30 часа церемонията завърши. Запътваме се към последният му дом! От вън, на площада пред храма - море от хора! Политат хиляди букени към сакофага! Еква неговия глас от „Коронацията“ из операта“Борис Годунов“!...

Ронят се сълзи от очите на всички, които можах да видя. Покъртителна картина! Поставаща на изпитание и най-здравите нерви и най-силните чувства на човека! А камбаните на храма сякаш биеха не на смърт а на възкресение! На гробищата, близо до Дома на покаяниците, можах само за малко да видя покрусената госпожа Франка и да и изкажа съболезнованията си. Тя имаше време и сили само да промълви:

„ - Ни-и-но! Борис!.....“

Народ се стичаше от всякъде. Беше трудно да се следва саркофага, носен от войници. При последните траурни акорди, преди самото погребение, на госпожа Франка прилоша. Спуснах се да и помогна. Имаше и други хора, които се погрижиха за това. Седна наблизо, сред чужди гробове. Като и по премина се видяхме за още мъничко. Представи ме на племенницата и на преводачката. Не бяха нужни много думи, за да засвидетелстваме един другиму неизмеримата си мъка по нашия Борис!..... На двете дами тя каза:

- „Това е Нино. Борис много, много го обичаше!... Аз също!“ И продължи:

- „Нино, аз ще ти пиша на италиански. Ти ми пиши - аз ще помоля да ми преведат писмата ти“. Казах и:

- „Аз ще се постарая да ви пиша също на италиански.

- „О-о, много, много ще съм ти благодарна за това. Довиждане Нино! Пиши ми!“

Когато седна в колата за да я отведе в хотела, с препълнени от сълзи очи и тъжен глас каза:

„Adio, Boris! Сбогом Борис!

Сбогом бате Борко! И понеже скоро няма да приемем физическото ти отсъствие от нас ще повторим мисълта на философа Платон:

„Докато беше жив ти ни светеше като звезда Зорница! Сега, когато те няма ще ни светиш като звезда Вечерница!“

С гриф „мълния“ трагичната вест обходи планетата. Целият културен свят беше покрусен. Пресата в италия писа, че е починал „трагичния цар на операта“. „Сбогом Борис - цар на сцената“ - от белязва „Джорнаре ди музика“ „Почина най-големия Филип“ - писа „Ла Стампа“. „Легендарен бас“, „Големия Годунов“, „Бас на века“... Тези са думите, които четяха покрусени милионите почитатели на гениалния артист. На 30 юни „Ковън Гардън“ посвети своето представление на „Атила“ на паметта на Борис Христов!

И в нашия печат се писа много.

Даваха се кратки биографични справки, открояваха се някои от най-големите му роли. Казваха се хвалебствени думи, поставяха го там, където той винаги е бил - сред най-великите българи на 20-ти век и най-гениалният бас от втората половина на миналия век. Ще си позволя да цитирим изцяло някои от тези публикации, от уважение към авторите им, заради искреността и уважението им към Борис Христов.

„Реквием за Борис Христов“ от Пламен Карталов, първия директор на Академията в Рим, работил съвместно с Борис Христов - ползотворно и уважително. - „Надгробен вопъл връхлетя от Рим и в душите ни плисна мълвата - Борис Христов почина! Свръх проникващия дух на гения - титан от върховете на

световната оперна сцена се слива от днес с безсмъртната легенда за Икар. Целият културен свят, взривяват половин век от неукротимия ми артистичен вулкан, отеква с плачещи камбани! Стихията на огненият му талант със земна гръд България, угасна завинаги. Безсмъртна и во веки остава дирята на митичната му фигура, превърнала мистерията на музиката в златен пантеон - съкровищница от гигански, неповторими вокално-сценични образи.

Ехтящите с гласа му химни - прослава „благослови Господи“ и „Многая лета“ превръщат трелите на своя български славеи в негов собствен Реквием.

Прости, Маестро и приятелю с последно „сбогом“!

Прости за всички грехове към теб. Добре познавахме великодушието и гордостта ти. Доказа сам, с постъпки висши, че искаш до последно сбогом, да служиш на изкуството си като българин. Болезненият ти сън остави щедро опита си, макар след мъки и терзания дълго га чакаш - все пак се сбъдна. Твоето училище и ти - Маестро, вълшебник в него, се превърнаха в извор на вдъхновение и заразяващ пример. В тази своя нова и последна роля, макар след тежко боледуване тогава ти възкръсна с нова сила и енергия за да бъдеш пак полезен на Отечеството! Целият ти дълъг път на най-велик артист и тази твоя поседна стъпка - ковачницата на млади таланти, ти превърна и в свое разпятие. Ще се помни от всички и ще го носим в душите си като знаме свято и во веки Амин!“

„Благослов за грешните ни души“ от Розалия Бикс, поместен във вестник „Столица“ 29.6.93 година.

Почина Борис Христов. Културната ни история едва ли ще бъде в състояние един ден да открие друга личност на дисидент, по безпорта като творчески престиж и в същото време по малко показна в протеста си. А той само пееше. Политически изявления не правеше, не строеше антитеории и не хулеше. Предвождаше. Бе сред първите в световния оперен театър и в същото време водеше значителна част от българската интелигенция в несъгласяването ѝ с режима. Мисълта, че го има, макар и не тук, в България укрепваше духовете, опазваше пламъчето на надеждите. Ранното му заселване в чужда земя благодарение на препоръката на цар Борис Трети

го спаси не само от принудата да живее в компромиси, но и от физическа гибел. Подари го на света цял целеничък, гениален в прозренията си творец. За колко по-дребни неща от един горд дух затриваха в онези времена... За дълго, някъде към 60-те години триумфите му се знаеха главно от плочи и чужди радиостанции, сред тесен кръг приятели „от махалата“, гуслари и други колеги. Около името Борис Христов сияеше ореол. Постепенно с първите излъчвания на записи с негово участие по Българското Радио и особено в уюта на тогавашното студио „Музика“ с Асен Александров начело - незабравими вечери с „Дон Карлос“ и „Борис Годунов“ - този ореол на певец пое и политическите пристрастия на мнозина от нас. Да си Борис Христовист в онези години, а защо не и днес - означаваше да не понасяш настойници, съглашения и привидности в своя живот.

Личност с магнетично въздействие Борис Христов разместваше с присъствието си ценности и оспорваше иерархии, без да прави друго, освен да пее. Запитвали ли сте се как? Постоянно, съвсем доскоро, над софианци се стелеше мъгла от сухове, жадно попивана като всичко, идващо за него: как властите му отказали да вземе при

себе си на лечение болния си брат, и как когато той починал, Борис Христов се зарекъл,докато виновниците не си отидат да не стъпва на българска сцена. Как поискал да превърне родния си дом на улица“Цар Самуил“43 в певческа Академия,която сам да ръководи и издържа, но предразсъдъци на образованието ни и завистливи колеги осуетили намеренията му; Как веднъж се съгласил да пее в Софийската опера,но отказали да приведът оркестрината към международните стандарти и уговорката отпаднала и т.н.Могъщите внушения на Борис Христов идваха от изкуството му. Изкуство с лъчение,яростно потулявано от догмата на бодрящия социалистически реализъм,с набожност и разкаяние, с прошка и вяра,с гняв и възмездие.Без отказно действаха и изричаните после у нас,в България, когато дойде да записва църковно-славянски песнопения в св.Александър Невски“ думи на обич към отечеството. В устата на този легендарен „софиянец - пловдивчанин- македонец“: Аз съм българин“ и „многая лета славному болгарскому народу“ звучаха като заклинание, като истински национален химн,като негостиган звуков символ на едно изстрадано родолюбие. Борис Христов остави записи.Много записи и всичките златни. С цена, която българинът, и далеч не само той! - винаги ще е готов за заплаща. В тях годините ще стапят една по една всички злободневни форми и мярката ще бъде просто мярка за духовност в човешкото племе. Благослов за грешните ни души“!

„Не разгадаемостта величие на Борис Христов“

от проф.Георги Робев в-к“Дума“ 3.7.93 година.

„ Дълбока и силна е скръбта ми. Покрусата от загубата на Борис Христов засяга всеки българин, повече -всеки музикант, може би най-много тези,които са работели с него. Имах привилегията да съм между тях и сега, когато трябва да кажа“сбогом“ аз не искам,защото той присъства, продължава да е между нас. Преди години,непосредствено след записи“Литургия доместика“ от Гречанинов, аз написах,какъв беше той.И днес не бих могъл да кажа повече. Имах щастието творческата ми пътечка да се пресече с пътя на един Колос - Борис Христов. Големият певец,артист,българин и човек Борис Христов. Дирижирах записа на „Литургия Доместика“ с капелата и малък оркестър. Отдаде ми се възможността да почувствам мащабите на измеримия ръст.Позната величествена осанка, дълбокия покоряващ поглед, внушаващото неоспорим респект артистично излъчване са естествените външни прояви на тази крупна личност. Струваше ми се, че сравнително кратките ни контакти ми позволиха да се докосна до някои черти от неразгадаемостта величие- Борис Христов е преди всичко певец. Мощния не подлежащ на описание в красотата си глас, е инструментът,чрез който биват реализирани огненият темперамент, проникновено, дълбокото осмислено разкриване на мисли и чувства, яркият титаничен артистизъм. За този инструмент Маестро се грижи, към него е безкомпромисно възискателен. Благодарение на безкрайните възможности на гласа си Борис Христов изтръкна от него все нови и нови отсенки, безпощадно го използва и при репетиции,и при запис, докато го подчини на голямата си артистична воля- до намирането на най-точното, най-силното въздействащо пресъздаване на голямото топло човешко сърце,на шлифованата от богатата култура, дълбока,неоспорима в логиката си мисъл. Още от първите репетиции“в стая“ удивително издръжливия инструмент се използва

пълноценно, многократно в нови и нови повторения на една и съща фраза, не за да се „намести гласа“, а за да изобрази най-точно преживяното. А преживяното е винаги дълбоко искрено, пълнокръвно, смазващо със силата си.

Изключителна издържливост в този непресъхващ порив към красотата! нито един тон, не предизвикан и не подчинен на нещо много по-дълбоко от самата вокализация-на пулсациите на пламенната всеобхватна артистична душа. И към това - една феноменална интуиция, създаваща и намираща все нови и нови пътища към разкриването на тези пулсации.

Винаги верно намерените пътища подчиняват най-голямото артистично присъствие на бушуващия в стремежа си към съвършенство вулканичен дух понятия. Като вкус, стил, традиция, за да ги слеят в един уникален, винаги неоспорим артистичен резултат. Уникалност в пълния смисъл на думата-всяко ново повторение е нево интерпретация. Свикнах на записа да очаквам съвсем нови нюанси, понякога противоположни на отрепетитаните и уговорените, обединени само от едно качество: и старите и новите открития в момента на живото изпълнения изглеждат единствено възможните, най-верните и най-хубавите. Тези непрекъснато обогатяващи се трепетни интерпретации не подлежат на имитация, защото са родени и многократно биват раждани от единствено възможни си създател така щедро отрупан с най-богатите плодове на певческата, артистичната и интелектуалната дарба. Ние, обикновените, много често се лъжем че постигнатото е само плод на тези дарби. Не забелязваме наличието на още една - изумителното трудолюбие. Много дълго, абсолютно задълбочено обмисляне, всеобхватна широко-машабна предварителна подготовка, пълна концентрация на силите - всичко това осъществено с безкомпромисен, неспирен труд, контролиран от неотстъпно от една невероятна възискателност. Ако чуете, че Борис Христов е капризен в работата си, не вярвайте! Той е просто много възискателен и непримирим в търсенето на истината. С часове открива най-верната дума, опитва най-въздействащото ѝ произнасяне. С дни може да работи по сглобяването на един малък откъслен, докато намери най-верния, най-хубавия вариант. И целия този колосален труд при наличието на тази необхватна дарба! Неуморим и безкомпромисен, големият артист умее да търси и да чуе мненията на сътрудниците си. Ако от всички казано се създаде впечатлението за някаква изключителност, то впечатлението е верно! Борис Христов е изключителен певец и артист. И в същото време е човек, който искрено и дълбоко се вълнува от големите проблеми на малките хора. умее да обича певците хористи- винаги подчинени на обаянието му. Умее да изрази уважението и възхищението си от техния скромнен резултатен труд.

Носим с благодарност в сърцето си Борис Христов от днес и нататък и завинаги и спомена си за него! Това голямо присъствие, заедно с неповторимата му усмивка и чувството за хумор, което той притежаваше. Заразяваща усмивка на щастлив човек, който правеше щастливи околните. А благодарността дължим не само на огромния талант, с който ни заливаше, а заради това което издига самочувствието ни на български!

„Врявата на дните изведнъж замлъкна от една вест - немислима и необяснима. От света си отиде един безсмъртен. Почина Борис Христов. Той беше не само велик

певец, най-велик певец на нашето време, не само музикант на века, той беше един от върховете на световната култура. Оправдание за рода човешки в най-кървавото от всички столетия. Помня,когато за пръв път чух неговия глас, накара етера да затрепти от далеч, от въд предели,от въд прегради и прозвуча в старите радиоапарати. Помня, когато радио София с подобаващо закъснение, от нема и къде, излъчи негов запис. Помня брат му, сърдечния Николай Христов. Знам как тогавашните властници отказаха да го пуснат да се лекува, въпреки молбите на един прославен по цял свят човек. Така злобната, жестока безпросветност на ония, които решаваха съдбините стана причина за смъртта на Николай Христов и за неизличимото огорчение и обида в сърцето на Борис.

Прости ни Борис Христов, ние бях роби, но безмерно те обичахме.Бяхме преклонили глава, но запазили най-чистото кътче в душите си за тебе и винаги,когато чуехме твоя глас, то се изпълваше с велика радост.Може да е странно, но за нас твоето изкуство, твоето съществуване, твоята личност се превръщаше в смисъл на упование и духовна съпротива срещу уродството на тогавашния строй. Когато ти пееше, ние разбирахме на какво е способен българинът, оставен да се развива на свобода. Когато ти пееше Верди, хората проумяваха какво всъщност означава Ренесанса. Когато ти пееше Мусоргски,те състрадаваха и усещаха трагедията на един изтерзан от векове народ.Когато ти пееше православните песнопения, човеците виждаха Бога. Защото ти направи за вярата много повече от цялото ни духовенство. За България - много повече от всичките ни съвременни политици.Сега ни остави. В нашата епоха имаше един единствен истински велик българин и днес ние го погребяхме. Останалото плаши със своето безличие!

Георги Данаилов
1 юли 1993 година